

düşünce dizisi

küresel vicdan

MEHMET ALTAN

04:52 Şarj Etmiyor

İÇİNDEKİLER

1. BÖLÜM / Neden Ahlak, Neden Vicdan?
2. BÖLÜM / Bireysel ve Toplumsal Vicdanın Gelişimi
3. BÖLÜM / Sanayi Dönemi Ahlakı: Protestan Ahlak
4. BÖLÜM / Çağın Değişimi: Post-kapitalizme Doğru
5. BÖLÜM / Küreselleşmeyi Nasıl Bilirsiniz?
6. BÖLÜM / Yeni Çağın Alametleri
7. BÖLÜM / Bilgi Toplumu ve Bilgi Ekonomisi
8. BÖLÜM / Küresel Vicdan ve Panhümanizm

04:52 Şarj Etmiyor

GİRİŞ

Küresel Vicdanın Peşinde

Küreselleşme teknolojik olarak kendi altyapısını oluşturdu, ama kendi "küresel birey"ini, "küresel bilincini" ve dolayısıyla "küresel vicdan"ını henüz yaratamadı. İnsanlar hâlâ önce kendi çevrelerine, sonra ülkelerinin sınırları içindeki gelişmelere, sonra da zaman zaman küresel olaylara duyarlı hareket ediyorlar.

Maalesef küreselleşme henüz "küreselleşen bir duyarlılığı" istenen ölçüde pekiştiremedi. Küreselleşme, bütün dünyayı kendi ilgi ve duyarlılık alanı olarak gören "küresel birey"e ve onun "küresel vicdan"ına ihtiyaç duyuyor. İşte bu kitap "vicdan"ın kaybolduğuna rastladığım her an sorduğum sorular ve çare olarak peşine düştüğüm "küresel vicdan" arayışı sürecinin ürünüdür.

Ben "küresel vicdan" ihtiyacının yakıcılığını ilk kez yedi yıl önce hissettim. 26 Aralık 2004 tarihinde Endonezya'nın Sumatra adasının batısında, Richter ölçeğine göre 9.15 büyüklüğünde bir deprem meydana geldi. Hint Okyanusu'nda meydana gelen bu deprem bilim çevrelerince "Güney Asya," "Sumatra," "Endonezya" ya da "Sumatra-Andaman" Depremi olarak adlandırıldı. Depremin oluşturduğu tsunami kıtalar arasında dolaşarak büyük can kaybına ve ekonomik zarara neden oldu. Depremden ve özellikle tsunamiden dolayı 283.100 kişi hayatını kaybetti. Bu deprem, yüzyılımızın en ölümcül depremi oldu.

Deniz tabanındaki ani sarsıntılarla büyük bir su kitlesinin önce yer değiştirmesine, sonra sekiz yüz kilom etreye varan bir süratle kıyıya hücum etmesine, kıyıya yaklaştıkça da üst üste binerek tavizsiz bir Azrail'e dönmesine "tsunami" diyoruz. 1900'den 2001'e kadar gözlenen 796 tsunamiden yüzü, büyük can ve mal kayıplarına yol açmış, ama hiçbiri yukarıda andığım felaketin boyutlarına ulaşmamıştı. 2004 yılındakine en çok yaklaşan, en büyük ikinci felaket 27 Ağustos 1883'te 36 bin kişinin canını alan tsunami olmuştu.

Tsunamiden çok canı yanmış olan insanlık, "tsunami alarm sistemleriyle" bunun çaresini üretti ve önlemini aldı. Felaketin çaresi bulunmuş oldu, ama maalesef uygulaması herkesi kapsar hale getirilemedi. *Küresel Vicdan* adlı elinizde tuttuğunuz

04:52 Şarj Etmiyor

bu çalışma, "Felaketlerin çaresi bulunduğu halde, neden uygulaması herkesi kapsar hale gelmedi?" sorusunun üzerine bina edildi.

3 Ocak 2005 tarihli bir yazımda "küreselleşmenin vicdanı"nı sorgulamaya çalışmıştım. Gördüm ki Hint Okyanusu'nda kıyısı bulunan ülkelerde binlerce ceset varken, aynı bölgedeki ABD üssü Diego Garcia tsunamiden zarar görmemişti. Bunu nasıl açıklayabilirdik? Pasifik bölgesindeki "Uyarı Merkezi" ardı ardına açıklamalar yapıyor, kimi alınan erken uyarının iletilebileceği bir adres olmadığından, kimi de bölgedeki yoksul ülkelerin bu sisteme para harcamak istemediğinden dem vuruyordu. Ancak, bunlar çok da inandırıcı değildi; gelmekte olan büyük felaket bir şekilde duyurulabilirdi.

ABD'nin felaket öncesi ve sonrası tavrı büyük tepkiler doğurdu. Tsunaminin "küresel ısınma"nın bir sonucu olduğu biliniyor. Ozon deliği ise bu korkunç felaketi kışkırtıyor. Ne var ki bu gazları atmosfere en fazla salan ülke ABD, bu durumu engelleyebilecek olan antlaşmaları ekonomik gerekçelerle imzalamaya yanaşmıyor. Öte yandan, Amerika'nın felaket sonrası hareket tarzı da şaşırtıcı oldu. ABD diğer ülkeleri uyarmadığı gibi, yardım konusunda da çok ağır davrandı.

Felaketin boyutları ve tepkiler karşısında dünya harekete geçmeye girişti. BM devreye girdi ve uluslararası yardım örgütleri yoğun çaba sarf etti. Sadece dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan değil, tepkilerin yoğunlaşması üzerine dönemin ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell da bölgeye hareket etti. Bu büyük felaket karşısında, dünya ağır ağır uyanan bir deve benziyordu.

Oysa doğanın korkunç öfkesine rağmen, onca insan ölmeyebilirdi. Bölgedeki Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını "cep telefonu sinyalleri" ile izleyebildiğimiz bir küreselleşme aşamasında, açıklanması kolay olmayan bir durum vardı ortada.

Maliyeti oldukça düşük bir "tsunami erken uyarı sistemi" yoksul ülkelerin bölgesine kurulmadıysa, ABD üssüne bir şey olmuyor da, yanı başında iki yüz bin kişi ölüyorsa, burada bir vicdan sorunu var demektir.

Bu, "küreselleşmenin vicdanı"nın eksikliğidir. Başta Amerika olmak üzere, herkes "küresel vicdan"ını gözden geçirip, bir dünya bireyi olma sürecini yerine getirmek zorunda. 200 bin insanımızın hayatına mal olan tsunami felaketi, "küreselleşmiş

04:52 Şarj Etmiyor

birey"i ve "küresel vicdan"ı yaratabilecek mi? Bütün dünyayı vatanımız, bütün insanları da vatandaşımız olarak görebilecek miyiz? Bu soruları sormanın ve cevaplar aramanın zamanı geldi. Bu kitabın da bu bakımdan bir başlangıç olmasını umuyorum.

Öte yandan, Uzak Doğu'da tsunami felaketi insanların canlarını alırken, "küresel vicdan"a acil gereksinim duyulan çok ciddi bir su sorunu da hâlâ varlığını sürdürüyor. Bir milyar insan bir bardak sudan bile mahrum durumda. 2,6 milyar insan ise suya sahip, ama bunun kullanımı için gerekli altyapı tertibatından yoksun. Yedi milyar insanın yaşadığı bu dünyada, sağlıklı bir bardak suya hasret bir milyar kişinin olduğunu düşünmek insanın kanını donduruyor.

Her yıl, sağlıklı suya ulaşamadığı için sekiz milyon insan ölüyor. Yaşamın ana kaynağını oluşturan sağlıklı su olmayınca, kirli ve durgun sulardan bu ihtiyacı gidermek, kolera, diare ve tifo gibi hastalıklara yol açıyor. Üstelik bu hastalıklar en çok, beş yaşından küçük çocukları öldürüyor. Her yıl ölen sekiz milyon insanın yarısını beş yaşından küçük çocuklar oluşturuyor.

Meksika'da toplanan son Uluslararası Su Konferansı 2015 yılına kadar, sudan mahrum yaşayan insanların sayısını yarı yarıya azaltmayı amaçlıyordu. En büyük hedef, bir kilometrelik bir alanda yirmi kilo suya sahip olmak. Aslında bu çözülmeyecek bir sorun değil, ama belli bir bütçe gerektiriyor. Şu anda kalkınmaya harcanan kaynak 4 milyar Euro. Oysa bunun en az iki katına çıkarılması gerek.

Öte yandan, küreselleşmenin olumlu etkilerini bazı coğrafyalarda hâlâ göremiyoruz. Gelişmekte olan ülkeler küreselleşmenin avantajlarından yararlanırken, azgelişmiş ülkeler yukarıda sözü edilen sıkıntılarla boğuşuyor. Bu anlamda, küreselleşmenin alanının genişletilmesi elzem görünüyor. Bu hem ekonomik kalkınma hem de demokratikleşme açısından çok önemli bir hedef olarak ortaya çıkıyor.

Küreselleşmenin alanının genişlemesinin, küresel vicdanın oluşumu ve gelişimine de büyük bir katkı sağlaması beklenebilir. Dünyanın belli bölgelerini dışlayan bir küreselleşme anlayışı, aslında hedefinden sapmış bir şekilde ilerliyor demektir. Küreselleşmenin dünya ülkeleri arasındaki ekonomik, kültürel ve siyasal farkları derinleştirmesi değil, bir benzeşim yaratması gereklidir.

Elbette bu değişimin yönü, bütünü kuşatmaya çalışan pozitif hedeflerle

04:52 Şarj Etmiyor

belirlenmelidir. Bu bakımdan, küreselleşmenin yaygınlaşması ve insan hakları ile demokrasi gibi değerlerin gelişmesi için uluslararası kuruluşlara büyük bir görev düşüyor. AB gibi bölgesel bütünleşmelerin yanı sıra, BM gibi dünya çapındaki kuruluşların güçlendirilmesi gerekiyor. Küreselleşmenin böyle öne çıktığı bir dönemde, bu uluslararası kuruluşları etkin hale getirebilmek için, ulus-devletlerin artık yetersiz kaldığı gerçeğini yadsımamalıyız.

Uluslararası kuruluşların etkinliğinin artırılması konusunda, devletlere de büyük görev düşüyor. Devletler uluslararası antlaşmaları hem imzalamak hem de bu antlaşmalara riayet etmek konusunda kararlı davranmalı. Ulus-devlet konusunda ısrar eden unsurların, uluslararası kuruluşların hamlelerini, ulusal bağımsızlığa müdahale ve içişlere karışma olarak algılamaları bu konudaki önemli engellerden birini teşkil ediyor.

Oysa bu kesimler anlamalılar ki bütün insanlığın hayrına çalışacak olan küresel vicdan ancak bu şekilde gerçekleşebilir. Bilgi toplumunun ve ekonomisinin, beyinsel yaratıcılığın bu kadar öne çıktığı bir çağda, insanın kutsallığını teslim eden küresel bir vicdana ihtiyaç var.

Artık ülkeler sadece kendi ülkeleriyle ilgili değil, başka ülkelerle alakalı olarak da sorumluluk almak zorundalar. Ulus-devlet sınırlarının ekonomik bakımdan aşıldığı böyle bir dünyada, aynı sınırların küresel bir vicdan tarafından da aşılması gerekiyor.

Bu bakımdan, insanı yaşatma hedefiyle, belli bir kaynak ayrılmaması sorunu "küresel vicdan" kavramını daha da öne çıkarıyor. Bebeklerin ölümünü bu kadar soğukkanlılıkla izleyen bir anlayış olabilir mi? Bu anlayıştan kurtulmak için küresel bir vicdana ihtiyacımız var. O halde küresel vicdanın nasıl yaratılacağını ve gelişeceğini sorgulamamız gerek.

Bu sorgulamayı yapmayı denediğim kitabın ilk bölümlerinde, küresel vicdanın ortaya çıktığı tarihsel koşulların arka planına eğildim.

Küreselleşme ve sanayi sonrası döneme giden tarihsel süreci, tarihsel koşulları ele alırken, ahlak ve vicdanın kavramsal incelemesinin, ahlak düşüncesinin evriminin de peşine düştüm.

Diğer taraftan, sözünü ettiğim eski çağın anlaşılması açısından çok önemli olan

04:52 Şarj Etmiyor

Protestan ahlakı konusu ve bunun Osmanlı İmparatorluğu ile kıyaslanması da "küresel vicdan" kavramının bir cüzünü oluşturdu.

Kapitalizmin ürünü ve destekçisi olan Protestan ahlakı bugün aşılmış bir anlayış. Fakat bugünkü yeni anlayışı ve anti-Protestanlığı kavrayabilmek için tabii ki geçmişe dönüp bakmamız gerek.

Kitabın ilerleyen bölümlerinde yeni çağın temel iktisadi, siyasal ve sosyal özelliklerini kısacası "küresel vicdanı" doğuracağına emin olduğum yeni dünyayı derinlemesine incelemeye gayret ettim.

Küreselleşme, bilgi toplumu, bilgi ekonomisi, anti-Protestanlık, beyinsel yaratıcılığın gelişimi bu özelliklerin en önemlileridir denebilir. Yeni çağın olmazsa olmazı küresel vicdanın, kendi yolunda yürümekte olduğunu adeta görüyorum.

Bu çalışma, onun yürüyüşüne ve gelişimine yönelik bir selamlama arzusudur.

1. BÖLÜM / Neden Ahlak, Neden Vicdan?

"Sorgulanmamış hayat yaşamaya değmez."

Sokrates

Madem küreselleşmenin bütün dünyayı kendi ilgi ve duyarlılık alanı olarak gören "küresel birey"e ve onun "küresel vicdan"ına ihtiyaç duyduğu inancıyla yola çıktık, o halde biraz "kavramlar" durağında mola vermeliyiz. Küreselleşme kavramını bir sonraki bölümlere bırakalım ve "vicdan" ile başlayalım. Ama öncelikle, kendi kendime verdiğim bir sözü yerine getirmeliyim…

Küresel Vicdan adlı çalışmamdan haberdar olan genç bir arkadaşım, vaktiyle bana "Vicdan etikle mi, yoksa ahlakla mı ilgili bir kavram?" diye sormuştu. Kitaba bu sorunun içinde barındırdığı kavramlarla başlamayı o zaman kararlaştırdım.

Çünkü bizi en fazla zorlayan konunun "kavram tanımlanması" olduğunu çok iyi bilen biri olarak, bir an hepimiz kendi kendimize "ahlak, etik ve vicdanın tanımını sorsak, acaba ne cevaplar veririz" diye düşündüm. Ahlak, etik ve vicdan nedir? Söz konusu kavramların doğuşunu, gelişimini, kısacası tarihçesini derinleşmeden, genel bir çerçeve içinde kalarak anlamaya ve tanımlamaya çalışalım.

Ahlak ile başlayacak olursak, ahlakın "insanların toplum içindeki davranışlarını ve

04:52 Şarj Etmiyor

birbirleriyle ilişkilerini düzenlemek amacıyla başvurulan kurallar dizgesi, başka insanların davranışlarını olumlu ya da olumsuz biçimde yargılamakta kullanılan ölçütler bütünü" olarak nitelendiğini görüyoruz. Ahlak sözü, "hulk" kelimesinin çoğuludur. "Hulk" insan ruhundaki "huy" dediğimiz bir meleke, özel bir haldir.

Bu manada ahlak, iyi ve kötü ahlak olarak ikiye ayrılır. Örneğin edep, tevazu, kerem birer güzel huy eseridir. Sefahat, kibir ve cimrilik ise çirkin huyun eserleridir. Ne var ki ahlak kuralları her toplum için aynı ve sabit değildir. Tarih boyunca, her insan topluluğunda belli bir ahlak anlayışının bulunduğu ve bu anlayışın toplumdan topluma, aynı toplum içinde de çağdan çağa değişiklik gösterdiği gözlemlenir.

Aslında ahlak, insanın toplumun öteki bireylerine karşı ödevlerini içerir. Ahlak kuralları yazılı olmadıkları için biçimsel bakımdan hukuktan farklı olsalar da, ahlak ile hukukun örtüştüğü, hatta özdeşleştiği durumlar vardır. Çünkü toplumsal yaşama egemen olan hukuk kurallarıyla nesnel ahlak arasında sıkı bir irtibat bulunur. Toplumun genel ahlak görüşlerine ve toplumsal vicdana uygun düşmeyen hukuk düzenlemeleri, kendilerinden beklenen toplumsal işlevi yerine getiremeyeceklerinden uzun ömürlü olamazlar.

Ahlak ve hukuk kuralları arasındaki özdeşlik kimi alanlarda çok belirgindir; adam öldürme, hırsızlık, sahtecilik, dolandırıcılık, rüşvet alma ve verme gibi ahlakça kabul edilemez davranışlar, hukuk kurallarının da yasakladığı ve suç sayarak yaptırıma bağladığı eylemlerdir. Kimi durumlarda, eylemde bulunmamak da ahlak bakımından kötü sayıldığı gibi, hukukun da yasakladığı bir fiil niteliğine bürünür.

Örneğin terk edilmiş, yardıma muhtaç bir çocuk bulan kişinin, onunla ilgilenmesi ahlaki açıdan bir ödevdir ve bundan kaçınmak ahlaka aykırı sayılır. Nitekim terk edilmiş küçük bir çocuğu bulup da yetkili kamu görevlilerine bildirmemek, birçok ülkenin ceza yasasında da suç kabul edilir.

Medeni hukukta da benzer durumlara rastlanır: Bireyler, yardım etmedikleri takdirde yoksulluğa düşecek olan kan hısımlarına yardım etmekle yükümlüdürler. Hukuk ile ahlak arasındaki ilişki, bazen hukukun ahlak kurallarına atıf yapması biçiminde ortaya çıkar. Bu durumda ahlak kuralları, hukuk düzeninin ayrılmaz bir öğesi olur. Örneğin, kimse özgürlüğünü başkasına devredemediği gibi, yasaya ya da

04:52 Şarj Etmiyor

genel ahlak ve adaba aykırı olarak sınırlayamaz. Bundan başka, topluma karşı önemli ödevler içeren doktorluk gibi mesleklere ilişkin düzenlemelerde de deontolojinin, yani "ödev etiğinin" bir hukuk kuralı haline geldiği görülür.

Buna karşılık ahlak, yazılı olmaması ve kural koyucunun devlet birimleri değil, bireylerin kendileri olmasıyla hukuktan ayrılır. Ayrıca hukuk, bireylerin yalnızca eylemlerine yönelirken; ahlak, yeme-içme adabından cinsler arası ilişkilerin düzenlenmesine kadar uzanan bir yaşam alanında, insanların birlikte bulunduğu hemen her durum için kurallar barındırır. Hukuka aykırı davranışlara uygulanan yaptırım "ceza"dır; oysa ahlaka aykırı davranışlar "kınama" ve giderek "toplum dışına itme" biçiminde tepki görür. Ahlakın temel dayanağı, bireylerde geliştirilen ve "kötü" davranışla uyandırılan "utanma" duygusudur.

Ahlak, Din ve Felsefe

Ahlak ile dinsel kurallar arasında da tarihsel ve toplumsal geçişler vardır. Tarih içinde ahlak yer yer dinlere bağlı olarak ortaya çıkmış ve her din belirli bir yaşama biçimi öngören bir ahlak anlayışı barındırmıştır. Bununla birlikte, ahlak kuralları dinsel kurallardan zaman zaman ayrılır. Çünkü ahlak, temelde insanların kendi aralarındaki ilişkileri konu edinirken, dinler insanların "kutsal" sayılan ve inanç konusu olan doğaötesi güçlerle ilişkileriyle ilgilidir. Ahlaka aykırı bir davranış "ayıp," dine aykırı bir davranış ise "günah"tır.

Ahlak kavramını incelemeye koyulursanız, düşünce tarihinin de çok yoğun olarak ahlak kavramıyla hemhal olduğunu görürsünüz. "Ahlak"ın temelinde hangi ilkelerin bulunduğu ya da bulunması gerektiği, hangi davranış türlerinin "ahlaklı" veya "iyi," hangilerinin ise "ahlakdışı" veya "kötü" olduğu gibi sorular, Eski Yunan'dan başlayarak felsefenin konusu olmuştur. Ayrıca bireylerin ahlak bakımından toplum karşısındaki durumu, belirli bir ahlak sisteminin ilgili toplum için taşıdığı anlam gibi konular da hem tartışılmış hem de sorgulanmıştır.

Bu bakımdan, düşünce tarihinde bir "yaşam biçimi" ya da bir "toplum modeli" olarak bütünsel ahlak dizgeleri öneren düşünürler söz konusudur. Spinoza'nın *Etika*'sı birinci kategoriye, Platon'un *Devlet*' i ile Thomas More, Tommaso Campanella ve Francis Bacon'ın eserleri ise ikinci kategoriye örnektir. Rönesans ve Aydınlanmayla

04:52 Şarj Etmiyor

başlayan süreçte ise, büyük ölçüde Hristiyanlığa bağlı Batı ahlak anlayışında önemli değişiklikler olduğunu, toplumsal değişim sonucunda katı kurallardan uzaklaşılarak, "özgürlükçü" ve "akılcı" bir ahlak anlayışına varıldığını görüyoruz.

Anlaşılan o ki Kant'ın ahlak çözümlemesi bu süreçte en önemli yere sahiptir. Bu dönemde özellikle "ahlaklılık" kavramı sorgulanmış, Nietzsche ve ondan etkilenen varoluşçuluk akımının temsilcileri, yaşadıkları toplumları eleştirerek ahlaktan bağımsız, özgür bir yaşam biçimi önermişlerdir. Yirminci yüzyılda ise, ahlak daha çok bireyin toplum karşısındaki durumu açısından ele alınır. Bir yandan, yeni şekillenen teknolojik uygarlık ile refah toplumu ve bunlara bağlı hukuk devleti anlayışı, öte yandan, bilginin yaygınlaşması, bireyin genel olarak toplum ve ahlak yargıları karşısındaki durumunu güçlendirmiştir.

Ne var ki Foucault gibi bazı düşünürler, bunun ancak görünürde böyle olduğunu, toplumdaki yaygın ahlakın birey üzerindeki egemenliğini dolaylı yollardan güçlendirerek sürdürdüğünü savundular. Günümüz felsefesinde, genel olarak "iyi-kötü" kavramları ve belirgin ahlak kuralları, dil içinde oynadıkları rol açısından ele alınırken, ahlakın niteliği toplum-birey ilişkileri çerçevesinde tartışma konusu olmayı sürdürüyor.

Ahlak ve Etik

Etik, Yunanca *ethos* (töre, görenek, alışkanlık) sözcüğünden türetilmiş bir kavramdır. Etik, insanlar arasındaki ilişkilerin temelinde yer alan değerleri, ahlaki bakımdan iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış olanın niteliğini ve temellerini araştıran felsefe dalıdır. Etik kelimesi daha ziyade belirli ahlak değerlerinden ya da ilkelerinden oluşan sistemler ya da kuramlar için kullanılır.

Etik ve ahlak kavramları arasındaki temel ayrım ise, etik teriminin genel olarak ahlakı konu alan disiplini belirtmesi, yani "ahlak felsefesi" ile eşanlamlı olmasıdır. Dinler ile ahlak değerlerini konu alan felsefe öğretileri arasındaki fark ise, dinlerin sadece doğaüstü varlıklara öncelik vermesinden değil, felsefi araştırmanın kuramsal ve rasyonel niteliğinden kaynaklanır.

Ahlaki ölçütler ile din ilişkisinin felsefi yorumuna dair özgün örnekler Platon ve Kant'ın yaklaşımlarında görülmektedir. Platon ve Kant'a göre, Tanrı zaten kendi

04:52 Şarj Etmiyor

içinde doğru olan ahlaki eylemleri onaylar; bu eylemler Tanrı onayladığı için ahlaki doğru niteliğini kazanmaz. Dolayısıyla, bir eylemin doğruluğu ya da yanlışlığı Tanrı'nın onayından bağımsızdır.

Konumuz Etik

Etik ile uygarlık tarihi arasında da yakın bir ilişki olduğu söylenebilir. Ahlak kavramı ve doğru sayılan eylem formülleri, insanlar arasındaki ilişkilerin ağır basan özelliklerini yansıtır. Bu nedenle, etiğin tarihi ile insan ilişkilerinin tarihi arasında birçok koşutluk bulunur. Örneğin Sokrates'in diyalektiği, Atinalıların sorgulanmamış inançlarından yola çıkar. Platon ve Aristoteles kent-devleti değerlerini, Epikürosçular dingin yaşam ülküsünü, Stoacılar ise bütün insanlar arasında eşitliği sağlayan, evrensel bir us kavramını işlemişlerdir.

Ortaçağ'da Augustinus'la birlikte, ilahiyata dayalı bir etik hâkimiyet kazanır. 13. yüzyılda Aristoteles'in yeniden keşfedilmesiyle birlikte, Aquino'lu Thomas gibi düşünürler eskiden doğaüstü güçlerle donatılan Tanrı kavramının karşısında, doğalcı bir dinsel etiği savunurlar.

Rönesans ve Reform dönemlerinden Sanayi Devrimine değin, birçok siyasal ve ekonomik değişim, etik değerler ve kuramlardaki dönüşümlerle birlikte yürümüştür. Etik ile öteki felsefe disiplinleri arasındaki ilişkide, özellikle 20. yüzyılda üç akımın etkisi belirgindir.

İlk olarak, analitik felsefenin gelişmesiyle birlikte, etikte de mantıksal ve kavramsal incelemeye duyarlılık artmıştır. Bu okulun geliştirdiği tanım ve açıklama yöntemlerinin kökleri, Platon'un diyaloglarındaki diyalektik soruşturma yöntemine kadar götürülebilir. Analitik felsefenin temsilcileri, kişinin eylemlerini eleştiren gözlemcinin ya da eleştirmenin bakış açısında yoğunlaşırken, ikinci akımı oluşturan Varoluşçuluk etik bir sorunla karşılaşan kişinin hareket noktası üzerinde odaklaşır. Etik üzerindeki üçüncü etki kaynağı ise, ahlaki deneyimin somut verilerini vurgulayan fenomenolojik yaklaşımdır.

Etiğin mantık ve bilgi felsefesiyle de yakın bir ilişkisi vardır. Bir yandan, bu disiplinlerin ilkeleri ahlaki kavram ve yargılara uygulanırken, bir yandan da hem mantıkta, hem de bilgi felsefesinde etiğe koşut bazı gelişmeler olmaktadır. Bunlar

04:52 Şarj Etmiyor

arasında ödev mantığı ve buyruk mantığı özellikle önem taşır: Ödev mantığı, "zorunlu," "yasak" ve "yasak olmayan" kavramları arasındaki mantıksal ilişkiyi ele alır ve bu kavramları belirli aksiyomlardan çıkarsamaya yardımcı olacak formülleri araştırır. Buyruk mantığı, en azından bir buyruk cümlesi içeren bir öncülden, gene buyruk içeren bir sonuca varmayı amaçlar. Bu işlemin kaynağı, bir yönüyle Aristoteles'e kadar uzanır.

Öte yandan bilgiye ilişkin bazı yöntem sorunları etik için de geçerlidir. Örneğin bilgi kuramında, algılayan olmadan duyu verilerinin bilinemeyeceğini ileri süren David Hume, ahlaki niteliklerin de bilinebilir olması için algılanması gerektiğini savunur.

Etiğin Kısa Tarihi

Etik kavramının gelişimi aslında insanlık macerasının adeta kısa bir özeti gibidir. Sizi sıkmayacağını düşünerek, kuş bakışı bir seyirliğin yararı var.

Aslında etik, bağımsız bir felsefe disiplini olarak Aristoteles'le başlar. Fakat ondan önce, hem Sokrates öncesi filozofların, hem de Sokrates'in ve öğrencisi Platon'un görüşlerinin temelinde büyük ölçüde etik kaygılara rastlanır. Etiğe dair sorgulayıcı yaklaşımını "Sorgulanmamış hayat yaşamaya değmez," cümlesiyle özetleyen Sokrates, eylemleriyle de etik ilkelere dayalı bir yaşam örneği verdi. Sokrates insanlara nasıl yaşamaları gerektiğini değil, bir sorgulama yöntemi öğretiyordu. Sokrates'in öğrencisi Platon da onun temel düşüncelerini benimsedi.

Platon'a göre gerçek bilgi tekil değil, bütün tekil durumlarda var olan geneli bilmekti. "İyi"nin ne olduğu da ancak bu yolla bilinebilirdi ki sorun, iyi olan her tekilin paylaştığı genel iyilik *idea*'sını kavrayabilmekti. Öte yandan, iyilik *idea*'sı bilinebildiğine göre, böyle bir şey var olmalıydı. Bu *idea* hem kendi başına var olan, hem de onunla ilgili andığımız her şeyde bulunan ortak ögeydi.

Fakat iyinin nesnel varlığı kabul edilse bile, bu herkesin her zaman iyi olanı yapacağı anlamına gelmiyordu. İyiye ulaşmanın yolu herkesin kendi üzerine düşeni yapmasıydı. Platon'a göre bu, adaletin tanımıydı ve ruhun üç ögesi olan akıl, duygu ve istek arasında uyum kurabilmekle mutluluğa ulaşılabilirdi.

Platon'un öğrencisi Aristoteles, öğretmeninin tekil nesnelerden bağımsız ortak özlerin var olduğu savına karşı çıkarken, erdemli yaşamın hem kişiler hem de

04:53 Şarj Etmiyor

toplumlar için iyi olduğu görüşünü sürdürdü. Aristoteles'e göre, evrende her şeyin belirli bir işlevi yerine getirdiği bir hiyerarşi vardı; daha alt canlılar, daha üsttekilere hizmet etmekle yükümlüydü.

Bununla birlikte, bütün canlıların belirli potansiyelleri vardı ve potansiyellerini sonuna kadar geliştirmek, her birinin doğası gereğiydi. Her varlık ancak kendine özgü etkinliği geliştirerek mutlu olabilirdi. İnsanın potansiyeli en üst düzeyde akıl yürütme yetisi olduğuna göre, insan ancak aklını kullanarak mutlu olabilirdi.

Aristoteles'in nihai hedef olarak nitelediği *eudaimonia* (mutluluk) ortaçağda *summum bonum* (en yüce iyi) olarak ortaya çıktı. Aristoteles bu mutluluk arayışında, iyiliğe araç olan şeyler ile kendi içinde iyi olan şeyler arasında bir ayrım yapıyordu. Ayrıca ona göre, erdemlilikle ılımlılık arasında yakın bir ilişki vardı.

Örneğin cesaret bir erdemdi; çünkü gözü kara ataklık ile pısırıklık gibi iki olumsuz aşırı uç arasındaki olumlu ve ılımlı orta yolu (*mesotes*) belirliyordu. İnsan, kendini mutlu kılacak eylemlere ancak orta yoldan ulaşabilirdi.

Kökleri Sokrates'te bulunan Stoacılık ise MS 1. yüzyılda Seneca'ya varıncaya değin, birçok düşünürü etkiledi. Stoacılar tutkuları bütünüyle reddediyorlardı. İnsan bilgeyse, arzularına değil, aklına öncelik verir ve ancak iyi olduğunu aklıyla ölçtüğü şeyleri isterdi. Olabilecek en iyi şey de bilgece ve erdemli yaşamaktı. Stoacıların belki en önemli yaklaşımı, akıl yürütmeyi bütün insanların ortak özelliği saymalarıydı. Bu, Yunan uygarlığının "eşit yurttaşlar" kavramının sınırlarını aşıyordu. Stoacı İmparator Marcus Aurelius'a göre, akıl insanları birbirine eşit yurttaşlar durumuna getiriyordu.

Epiküros'un felsefesinin bugünkü ünü, zevk düşkünlüğüyle özdeşleştirilecek kadar özünden uzaklaşmıştır. Gerçi Epiküros nihai iyiliğin haz, nihai kötülüğün de acı olduğu inancındaydı. Fakat ona göre, yüce hazlara ancak akıl yoluyla erişilebilirdi. Doğru olan, en yalın hazları seçip onlara erişmekti. Epiküros'un hazcı, yani hedonist kuramında işlevselci bir boyut da vardı. Örneğin, insan kötülük etmekten kaçınmalıydı, çünkü yakalanma korkusu acı vericiydi; oysa arkadaşlık kurmak iyiydi, çünkü arkadaşlık haz verici olabilirdi.

Stoacı ve Epikürosçu etik anlayışları, Batı felsefesinin gelecekteki yönelimlerinin habercisi sayılabilir. Stoacılar modern eşitlik inancına, Epikürosçular da hazza dayalı

04:53 Şarj Etmiyor

yararcı etiğe öncülük ettiler. Fakat Ortadoğu'da doğan Yahudi kökenli Hristiyanlık, bu akımların gelişmesini temelden etkiledi.

Yahudi-Hristiyan Geleneği ve Etik

Yunan ve Roma düşünüşüne göre, her davranışın uygulanabilir ve akılcı olması gerekirdi. Oysa Yahudi-Hristiyan geleneği, insan davranışında ayrı bir ahlak alanı belirleyerek Batı'daki bugünkü yaklaşımın temellerini attı. Ayrıca Hristiyan etiği, doğru eylemde bulunmanın temeline toplumsal bir yaptırım koyarak, Eski Yunan'ın insan eylemlerini belirleyen içsel mutluluk ilkesinden büyük ölçüde uzaklaştı.

İsa'nın öğretisi, Yahudiliğin biçimciliğine ve kuralcılığına karşı çıkarken sevgiyi vurguluyordu, ama son yargının çok yakın olduğunu belirtmekten de geri durmuyordu. Hristiyan etiğinin yeni ölçütleri, Roma ahlakında değişikliklere yol açtı. Bütün insanların ölümsüz bir ruh taşıdığı, dolayısıyla Tanrı katında eşit olduğu inancı kölelik sistemiyle çelişiyordu.

Avrupa'da köleliğin birkaç yüzyıl içinde kalkmasında, bu yeni yaklaşım da etkili oldu. Buna karşılık, Hristiyanlığın insan öldürmeyi yasaklayan öğretisi o kadar etkili olamadı. Örneğin, gladyatör oyunları kalktı, ama Hristiyanlığın resmî din durumuna gelmesiyle, savaşta adam öldürmenin günah olmadığı kilisece de onaylandı.

Hristiyan metinlerinde kuşkusuz birçok ahlaki öğüt vardı, ama bir etik öğretisi yoktu. Bu tür bir sistem kurmaya çalışan ilk Hristiyan düşünürü Aziz Augustinus (354-430) oldu. Platon'dan esinlenen Augustinus'a göre nihai amaç mutluluktu, ama bu ancak ölümden sonra ruhun Tanrı'yla birleşmesinde gerçekleşirdi. Hristiyanlar için manevi haz, öbür dünyada ruhani varoluş anlamına geliyordu; bedensel haz ise ruhani mutluluğun önünde bir engeldi.

Augustinus'un felsefi akılcılıkla yetinmeyip, mutluluk için Tanrı sevgisi koşulunu getirmesi, sonraki yüzyıllarda rasyonel bir etik düşüncesinin gelişmesini geciktirdi. 12. ve 13. yüzyıllarda Skolastik düşüncenin ortaya çıkmasına değin, Hristiyan etiğinde önemli bir gelişme olmadı.

12. yüzyılda Petrus Abaelardus (1079-1142) günahın, kötü olduğu bilinen bir şeyi arzulamak ya da yapmaktan değil, bu arzuya zihinde razı olmaktan kaynaklandığını öne sürerek, etik düşünceye yeni bir unsur kattı. Yalnızca arzu duyduğu için insana

04:53 Şarj Etmiyor

yüklenen ahlaki sorumluluğu hafifletmesi bakımından, bu çözüm Augustinus'un yaklaşımından çok ilerideydi.

12. yüzyılda Aristoteles'in yapıtlarının Latinceye çevrilerek yeniden keşfedilmesi, sonraki ortaçağ felsefesine damgasını vurdu. Skolastik filozofların en büyüğü sayılan Aquino'lu Thomas (1224/25-1274) *summum bonum* kavramını Hristiyanlığa uyarladı. Buna göre, her insan mutluluğu arar, ama bunu ancak Tanrı sevgisinde bulabilirdi; bu da gene ancak Cennette Tanrı'nın kayrasıyla tam olarak gerçekleşebilirdi.

Thomas'a göre, insanda doğru ve yanlışı ayırma yeteneği doğal olarak bulunduğu halde, bilgi ve etiğin yetersizliği yanlış kararlara yol açabilirdi. İnsan doğruyu seçtiği zaman, gerçekte kendi yaradılışına uygun davranmış oluyordu. Çünkü Tanrı'nın da ondan beklediği, kendi iyiliğine olanı yapmasıydı. Dolayısıyla, Thomas'ın etik sisteminde aklın önemli yeri vardı.

Rönesans'ta Etik

15. yüzyılda İtalya'da başlayan kültürel canlanma, Avrupa'nın bakış açısını değiştirerek, her alanda olduğu gibi etikte de yeni kuramların doğmasına katkıda bulundu. İnsan yeniden tartışmaların merkezi oldu; insan onuru ve bireyin önemi daha farklı bir biçimde kavrandı. Rönesans'ın getirdiği yeni ilkeler ışığında düşünürler insan ilişkilerini ve yönetim sorunlarını birlikte ele aldılar.

Machiavelli (1469-1527) hükümdarların amaçlarına ulaşabilmek ve güçlerini kaybetmemek için başvurmaları gereken yolları işledi. Machiavelli'nin bu yapıtı, etik kuramlar ile siyasal yaşam arasındaki aykırılığın en çarpıcı biçimde değerlendirilmesini sağladı. Böylece 17. yüzyılın etik ağırlıklı siyaset kuramlarının ortamı da hazırlanıyordu.

Öte yandan, Martin Luther ve Jean Calvin gibi önderlerin başlattığı Reform hareketi Hristiyanlığın ilk dönemlerine dönme özlemini alevlendirdi. Reform önderleri Tanrı'dan bağımsız bir iyilik düşünülemeyeceğini, iyiliğin yalnızca Tanrı buyruğuna bağlı olduğunu öne sürdüler. İnsan yalnız yaptığı iyiliklerle ruhunu kurtaramazdı; Tanrı kayrası dışında ruhun kurtuluşu olanaksızdı.

Böylece Protestanlık, etik alanında insan aklını işlevsiz kıldı. Ne var ki Protestanlığın, herkesin kutsal metinleri kilise otoritesinden bağımsız okuyup

04:53 Şarj Etmiyor

anlayabileceğini vurgulaması, bir özgürlük ortamı yaratarak, çeşitli ulusal felsefe geleneklerinin doğmasına yardımcı oldu.

17. yüzyılda Thomas Hobbes (1588-1679) özgürleşen insan zihninin ilk ürünlerini verdi. Hobbes Eski Yunanlı filozoflara benzer biçimde, yalnızca insanın doğası ile insanların çevre koşullarından yola çıkan bir etik kuramı oluşturdu. Hobbes'a göre, bütün insan eylemleri mutluluk ya da korunma amacına yönelikti. Hobbes "iyi"yi, istenen herhangi bir nesne gibi tanımlıyor, nesnelerin kendi başına iyi ya da kötü olamayacağını, ancak isteyen kişiye göre bu niteliği edindiklerini öne sürüyordu.

Hobbes'un adalet ve ahlak çözümlemesinin temelinde, kendi çıkarını kollayan bireyler vardı. Doğanın kanunu gereği, "herkesin herkese karşı savaşı" vardı. Bu, ahlak yoluyla değil, öncelikle akla başvurarak durdurulabilirdi. Dolayısıyla, herkesin herkese saldırma hakkından vazgeçtiği bir "toplumsal sözleşme" yapılmalıydı.

Bu durumda, sözleşmenin hükümlerini yürürlüğe koyacak bir güç olmalıydı. İnsanlar kendi güçlerini, koydukları kuralların bozulmamasını sağlayacak birinin ya da bir grubun, yani devletin hizmetine vermek zorundaydı. Böylece Hobbes, etiği ilahiyata başvurmadan ele alıyor, dinsel etkilerden arındırıyor, dünyanın insanın yararı için yaratılmış olduğu düşüncesini yıkıyordu.

Jean-Jacques Rousseau (1712-78) Hobbes'un betimlediğinden çok farklı bir doğa durumu tanımı geliştirdi. Rousseau'ya göre insanlığın kökeninde bir "soylu vahşi" vardı. "Soylu vahşi" bolluk içinde mutlu yaşıyor ve benzerleriyle yardımlaşıyordu. Ama birinin bir toprak parçası üzerinde ilk kez mülkiyet iddiasında bulunması üzerine yasalar gündeme gelmiş, böylece uygarlık ve bütün yozlaştırıcı etkileri ortaya çıkmıştı.

İnsanın doğa durumundan sivil topluma geçişi, genel iradeye dayalı bir toplum sözleşmesi gerektiriyordu. Rousseau'ya göre, çoğunluğun kararı azınlıkta kalan için de genel iradeyi temsil ettiği için, bütün insanların paylaştığı ortak bir iyi olmalıydı. Dolayısıyla insan, eğilimlerine değil aklına danışmalıydı; akla dayalı kararlar herkesin yararınaydı.

Rousseau'dan etkilenen Immanuel Kant (1724-1804) etik kuramında, insanın kendi başına bir değer olduğu kabulünden yola çıktı. Buna bağlı olarak, insanın bir araç

04:53 Şarj Etmiyor

değil, bir amaç olarak görülmesi gerektiğini vurguladı. Kant'a göre, özgürlük arzulardan kaynaklanan eylemlerde değil, akılcı eylemlerde aranmalıydı ve aklın talep ettiği her şey akıl sahibi bütün varlıklarca talep edilebilmeliydi.

Dolayısıyla, ussal bir eylem bir tek kişinin arzularına dayandırılamazdı; ussal eylem, kişinin evrensel bir yasa olmasını isteyebileceği bir ilkeye uygun olmalıydı. Arzuların belirlediği eylemlerin temelinde koşullu buyruk, aklın belirlediği eylemlerin temelinde ise kesin buyruk vardı. Kant'a göre ahlak kuralları kesin olmalıydı, yani insanların duygu ve arzularından bağımsız, bütün akıl sahibi varlıklar için geçerli olmalıydı. Kant bu öncüllerden, bütün insanlar için geçerli olan bir "ahlak yasası"na varıyordu.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) ise, bütün tarihi, zihnin ya da tinin zorunlu bir yol izleyerek özgürlüğe kavuşması olarak görüyordu. İnsanlar evrensel tinin tezahürleriydi. Özgürlüğün gerçekleşmesi için, bütünün bir parçası olan insanların evrensel tini kavraması gerekiyordu. Hegel'in özgün kavrayışı, özgürlüğü bütün tarihin hedefi olarak tanımlamasıydı. Hegel'in bir başka önemli yaklaşımı, ahlak ile kişisel çıkarı bağdaştırma sorununun, ancak yeni bir toplum biçiminde çözülebileceği görüşüydü.

Marx etik sorunlarla doğrudan ilgilenmedi, ama maddeci tarih anlayışı içinde, etik kavramlarla birlikte bütün düşünsel oluşumları, altyapının belirlediği üstyapının bileşenleri olarak değerlendirdi ve bunların, üretimin maddi koşullarına göre bir toplum biçiminden öbürüne değiştiğini öne sürdü. Bu bakımdan, ancak özel mülkiyetin kalkmasıyla insan doğası değişebilir, böylece birey ile toplumun uyumu sağlanarak etiğin başlıca sorunu çözülebilirdi.

19. yüzyıl sonlarında etik alanında Yahudi-Hristiyan geleneğini temel hedef seçen Friedrich Nietzsche (1844-1900) düşüncelerini "Tanrı öldü," özdeyişiyle özetliyordu. Nietzsche, Aristoteles'in "ruh büyüklüğü" kavramından da esinlenerek, yeni bir "üstün insan" ülküsü yaratmaya çalıştı. Yalnızca kendi eşitlerine karşı sorumlu olan üstün insan, var olan değerlerin dışına çıkan ve yeni değerler yaratan kişiydi.

İslam'da Ahlak

Aslında İslam'da ahlak, başlı başına uzun ve derin bir çalışmanın konusu. Ancak genel bir değerlendirme söz konusu olduğunda, çok temel iki kaynak var; birincisi

04:53 Şarj Etmiyor

tabii ki Kur'an-ı Kerim, ikincisi ise hadisler.

Kur'an, sadece Allah'ın sevdiği tutum ve davranışları değil, sevmediği karakter ve kişilik özelliklerini de örneklerle açıklayarak, pek çok ayette müminleri ahlak yönünden eğitmeyi hedeflemiş; bir yandan Allah'ın sevgisine ulaştıran olumlu davranış örneklerini açıklarken, diğer yandan ilahî sevgiden uzaklaştıran olumsuz davranış kalıplarını izah etmiştir.

Kur'an özelde dinî tebliğin, toplumu iman ve ahlak ilkeleri doğrultusunda eğitip yönlendirmenin, genelde ise her türlü insan ilişkilerinin olumlu sonuçlar verebilmesi için birtakım yol ve yöntemler önerir. Kur'an'ın önerdiği bu tür yöntemlerden biri de "kötülükten iyilikle kurtulma" ilkesidir.

İslam, ahlakı ve kötülüğe iyilikle muameleyi gerçek bir erdem olarak kabul ve tavsiye eder. "Size iyilik yapanlara iyilik yapmak, kötülük yapanlara da kötülük yapmak yükseklik değildir. Asıl yükseklik, size zulmedenlere, kötülük yapanlara karşı da kötülük etmeyip iyilikte bulunmaktır," hadisi bu anlayışın açık bir göstergesidir.

Hz. Muhammed "Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim," diyerek hayatın tüm alanlarını kuşatan bir ahlaki değerler sistemi ortaya koymuştur. Bediüzzaman Said Nursi, İslam dininin temel hedefinin, mükemmel bir ahlak sistemi ortaya koymak ve insanların buna uygun bir hayat yaşamasını sağlamak olduğunu vurgulayarak, bunu "Gaye-i insaniyet ve vazife-i beşeriyet, ahlak-ı İlahiye ile ve secâyâ-i hasene ile tahallûk etmektir," diyerek ifade etmiştir.

Bu amaca uygun olarak, İslam dininin kaynağı olan Kur'an'da ve peygamberin davranışlarında sistemli bir ahlak anlayışı söz konusu olmuştur. Bediüzzaman toplumsal barış ve mutluluğun ancak, faziletli bir toplumla mümkün olabileceğini sıklıkla vurgulamış ve bunun için de Müslümanların temsil yeteneğine "Eğer biz ahlak-ı İslamiye'nin ve hakaik-i imaniyenin kemalatını ef'alimizle izhar etsek, sair dinlerin tabileri elbette cemaatlerle İslamiyet'e girecekler," demiştir.

İslam'da ahlakın en etkili yaptırım gücü Allah sevgisidir. Mümin, Allah sevgisinin etkisiyle ahlaki vazifelerini yapmaya motive olur; Allah'ın sevdiği her işi ve ahlakı sever.

20. Yüzyılın Ahlak Anlayışı

04:53 Şarj Etmiyor

1960'lardan sonra en çarpıcı gelişme uygulamalı etik alanında gerçekleşti. Özellikle ABD'de ırklar arasında eşitlik sorunu felsefecilerin gündemine girdi. Feminist hareketin gelişmesi, cinsiyetler arasında eşitlik konusunda da geniş tartışmalara yol açtı.

Etiği öteden beri ilgilendiren toplumsal sınıflar arasında eşitlik sorununun yanı sıra, ülkeler arasında eşitlik ve hakça gelir bölüşümü de etik tartışmalar alanına girdi. 1970'ten sonra, ahlaki davranışın nesnesi olarak hayvanların da insanlarla eşit konumda olup olmadığı sorunu, "hayvan haklarını" uygulamalı etik alanına soktu.

Çevre sorunları, etiğin en eski tartışmalarından birini, davranışların kendi başına içsel bir değer taşıyıp taşımadığı tartışmasını alevlendirdi: Doğal çevrenin yok edilmesi yalnızca insanlar için yol açtığı kayıplar yüzünden mi yanlıştı, yoksa daha üstün bir değer sorunu mu söz konusuydu? Gene çevre sorunları, her kuşağın gelecek kuşaklara borcunu da uygulamalı etiğin gündemine getirdi.

Toplumsal sözleşme kavramı ya da etik bencilik açısından, bir kuşağın sonraki kuşaklara borcundan söz etmek anlamsızdı. Ama kuşaklar arasındaki etkileşim kesinlik kazandıkça, felsefenin bu soruna ilgisiz kalması düşünülemezdi. Özellikle Vietnam Savaşı, savaş ve barış sorunlarının etik boyutunu güncelleştirdi. Haksız bir savaş karşısında yurttaşların devlete itaatsizlik edip edemeyeceği, başlıca tartışma konularından biri oldu. Ardından nükleer savaş ihtimali, bu tartışmaya yeni unsurlar kazandırdı.

İnsanın biyolojik varlığına ilişkin başka sorunlar da "biyoetik" alanında karmaşık tartışmalara yol açtı. Örneğin, kürtajın meşruluğu sorunu "İnsan yaşamı ne zaman başlar?" sorusunu biçimlendirdi. Çoğu felsefeci, bu soruya olgusal bir yanıt verilemeyeceğini, gerçekte insan öldürmenin niçin yanlış olduğunun tartışılması gerektiğini vurguladılar.

Benzeri bir tartışma konusu, özellikle hastanın karar verebilecek durumda olmadığı koşullarda *euthanasia*'nın uygulanabilirliği dolayısıyla ortaya çıktı. Fakat hastaları eskiye oranla çok daha uzun süre yaşatmaya olanak veren teknikler, gönüllü *euthanasia*'yı da önemli tartışma konuları arasına soktu.

Tıbbi deneyler, insan yaşamıyla ilgili uygulamalı etik sorunlarının bir başkasını

04:53 Şarj Etmiyor

oluşturdu. Ayrıca sayıca kıt olan tıbbi araç, örneğin yapay böbrek ve ilaçlardan öncelikle kimlerin; ilk başvuranların mı, daha genç olanların mı, ailesi bulunanların mı yararlanması gerektiği de önemli sorunlar arasındaydı. Yapay döllenme ile genetik mühendisliği de çağın devinimiyle birlikte devreye girdi.

Dikkat çekici olan şey, bu etik tartışmalarının 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamış olmasıdır. Fakat bu tartışmaları daha da alevlendiren ve yaygınlaştıran küreselleşme olmuştur. Küreselleşme ile birlikte, Batı kültürünün, teknolojinin ve kitle iletişiminin dünyanın başka coğrafyalarında da yerleşikleşmesi pek çok toplumun aynı anda, aynı sorunla yüz yüze kalmasına sebep oldu.

Vicdanı Yeniden Düşünmek

Bu çalışmanın temel kavramı olan "vicdana" gelince, vicdan genelde "Kişinin doğru ya da iyi olanı yapma doğrultusunda gelişmiş bir zorunluluk duygusu çerçevesinde, kendi davranışlarını, amaçlarını ve karakterini ahlaki açıdan değerlendirmesini sağlayan psiko-kültürel yapı" olarak tanımlanıyor. Ancak farklı ekollerin farklı yaklaşımları var.

Felsefeye göre, iç huzuru veya iç sıkıntısı vererek kişiyi uyaran vicdan bir kavram değil, kişinin bir yeteneğidir. Felsefedeki metafizik anlayış, bu yeteneğin doğuştan var olduğunu ileri sürerken, diyalektik anlayış insanın içinde bulunduğu toplumsal koşullarla belirlenmiş görgü ve bilgisinin sonucunda oluştuğunu ileri sürer.

Neo-spiritüalist görüşe göre ise, ruhun ancak belirli bir gelişim aşamasında (hayvanlık ara aşamasından sonraki insanlık aşamasında) açığa çıkan, ruhun gelişimi oranında derece derece gelişen bir yeteneğidir. Genellikle kültür ve eğitimle biçimlendirilen vicdan, her eylemin ahlaki niteliğiyle yargılanmasını sağlar. Tarih boyunca hemen her kültürde, böyle bir yetinin varlığı kabul edilmiştir.

Vicdan, aynı zamanda dinsel bir kavram olarak değerlendirilebilir. Örneğin, Eski Mısırlılar kalbin gösterdiği yoldan ayrılmamak gerektiğine inanmışlardır. Bazı inanç sistemlerinde de vicdan, Tanrı'nın sesidir ve bu nedenle onun gösterdiği yola güvenmek gerekir. Hindular vicdanın, insanın içinde yaşayan görünmez Tanrı olduğuna inanır. Quaker'lar gibi Hristiyan mezheplerinde, vicdanın Tanrı'dan kaynaklanan "içsel ışık" olduğu söylenir.

04:53 Şarj Etmiyor

Din dışı filozoflar, sosyal bilimciler ve psikologlar ise, vicdanı bireysel ve evrensel boyutlarıyla kavramaya çalışır. Sezgicilik akımına göre, vicdan doğru ile yanlışı ayırt etmemizi sağlayan ve doğuştan gelen bir sezgisel yetidir. Deneycilikte, geçmiş deneyimlerden kaynaklanıp gelecekteki davranışları belirleyen, öznel bir süreç olarak görülür. "Davranışçılar" ise vicdanın, belirli toplumsal uyaranlar karşısında geliştirilen bir dizi öğrenilmiş yanıt olduğunu öne sürer.

Freud'un bu konudaki görüşleri üst benlik kuramıyla yakından ilgilidir. Üst benlik, anne babanın ödüllendirme ya da cezalandırma yoluyla çocuğa kazandırdığı ahlaki değerlerden oluşan kişilik ögesidir. *Süperego*, yani üst benliğin ortaya çıkışı, Ödipal karmaşanın çözüldüğü döneme denk düşmektedir ve bu dönemden itibaren artık *birey insan* iyi-kötü, doğru-yanlış gibi ayrımları edinir.

Çocuk bu süreçte hem cinsel kimliğini edinmeye başlar hem de toplumsal değer yargılarını edinir. Ruhsal yapının düzenleyici, dizginleyici, yargılayıcı, suçlayıcı ve cezalandırıcı ögesidir Süperego. Dolayısıyla da vicdan denilen kavramla bu anlamda özdeştir.

Suçluluk duygusu olarak ortaya çıkan hissiyat, vicdandan yani Süperegodan gelir ve üst benliğin, benliği cezalandırmasını ifade eder. Bu süreçle birlikte içselleştirilen yasaklamalar, yargılar ve ket vurmalar, üst benliğin vicdan olarak adlandırılabilecek kesimini oluşturur.

Ahlak "toplum" tarafından oluşturulan kurallar sistemi iken, vicdan "bireysel" tutum ve davranışları ilgilendirir. Bu açıdan, bir diğer adı ahlak felsefesi olan "etik," sosyal süreçlerden etkilenerek bir değişim süreci geçirirken, vicdan bireyin iç yolculuğuyla kaimdir.

O halde, vicdan bireysel ise, "vicdanın" toplumsallığı ya da küreselliği nasıl mümkün olabilir?

Beyinsel buluşların en büyük zenginlik kaynağı olduğu, inovatif yaratıcılığı nedeniyle bireyin tüm ekonomik faktörlerin önüne geçtiği yeni bir çağda "insan odaklı" bir hayat oluşuyor. İnsan kutsalların en kutsalı olunca, bireyin vicdanı da, toplumun ahlakının yerini almaya girişiyor. Vicdan bireyin değil, toplumun ahlak ölçüsü haline geliyor artık. Sonuç olarak, bireyin vicdanı Yeni Çağ'ın ahlakı oluyor.

04:53 Şarj Etmiyor

Küresel vicdan konusu da bu bağlamda ortaya çıktı. Ulus-devlet sınırlarının aşıldığı bir dünyada ortak sorunları paylaşan insanların ortak çözümler bulması gerekiyor. Bu çözümlerin anahtarı ise küresel vicdandır. Küresel vicdan sadece kendi içinde yaşadığı toplumdan değil, dünyanın her coğrafyasından da sorumlu olmayı gerekli kılıyor. Ulusların karşılıklı-bağımlılığı bunu ekonomik anlamda da zaruri hale getiriyor.

Burada vurgulanmak istenen asıl nokta ise, küresel sorunları ekonomik çıkarları aşacak şekilde vicdani bir bağlamda yorumlamak. Aslında bu vicdani yorum, evrenselleşme niteliğine sahip dinlerde mevcuttur; fakat dünya tarihindeki gelişmeler bu yorumun yaygınlaşmasına engel olmuştur.

Dinle iktidarlar arasındaki ilişkiler, genel olarak dinin evrensel ve vicdani yorumlarının dışarıda bırakılması gibi bir sonuç doğurdu. Ulus-devlet bağlamı ve kapitalizm de bu durumu değiştirmek bir yana, daha da kuvvetlendirdi.

Bugünse, evrensel dinlerin ve yukarıda bahsi geçen ahlak anlayışlarının vicdan kavrayışı, dünyadaki yeni gelişmeler tarafından, kısmen de olsa hayata geçiriliyor. Bunun sebebi artık toplumsal, siyasal ve ekonomik koşulların da böylesi bir vicdan anlayışını zorunlu kılmasıdır. Geçmişin evrensel idealleri bugün küresel vicdanının hareket noktaları olabilir.

Küresel vicdanın teşekkülü ve yaygınlaşması için daha vakit var gibi; ama unutmayalım ki şartlar hazır.

2. BÖLÜM / Bireysel ve Toplumsal Vicdanın Gelişimi

İlk bölümün ardından, üzerinden kuşbakışı uçtuğumuz "vicdan" kavramına biraz daha yakından bakabilir ve "küresel vicdan" anlayışını doğuracak olan bireysel ve toplumsal süreçleri büyüteç altına alabiliriz.

Vicdanın oluşum sürecini yoğun bir şekilde irdeleyen iki görüş söz konusudur.

Bunlardan birincisi, Freud'un üst benlik kuramıyla yakından ilgili olan, vicdan konusundaki görüşleridir. Üst benliğin, anne babanın ödüllendirme ya da cezalandırma yoluyla çocuğa kazandırdığı ahlaki değerlerden oluşan kişilik öğesi olduğunu, *Süperego* yani üstbenliğin ortaya çıkışının, Ödipal karmaşanın çözüldüğü döneme denk düştüğünü ve bu dönemden itibaren *bireyin* iyi-kötü, doğru-yanlış gibi

04:53 Şarj Etmiyor

ayrımları edindiğini söylemiştik.

Anne-baba ödüllendirme ya da cezalandırma yoluyla, çocuğa bir vicdan kazandırmaktadır. Bundan ötürü, anne ve babanın değer yargıları vicdan biçiminde çocuğa aktarılır. Anne ve baba hane halkını, hane halkları da toplumu oluşturduğuna göre, vicdan bir içgörü olarak doğar, fakat çevre tarafından kabul edilen değer yargılarına göre şekillenir. Şu halde, toplumsal değerler değişmedikçe, birey ve toplum vicdanının ortalama davranış kalıpları da büyük dalgalanmalara uğramaz.

Vicdana, benzer bir açıklama getiren bir diğer görüş ise, bir önceki bölümde çok kısaca söz ettiğimiz "davranışçı ekol"dür. Davranışçılar vicdanın, belirli toplumsal uyaranlar karşısında geliştirilen bir dizi öğrenilmiş yanıt olduğunu öne sürerler. Bu noktada önemli olan şey, Freud'tan çok daha farklı bir anlayışa sahip olan davranışçıların, vicdanın oluşumundaki dış etmenlerin, toplumsal yapının etkisi konusunda ittifak etmiş olmalarıdır. Bu savlar aslında hayat tarafından da doğrulanmaktadır.

"Milliyetçilik ve vicdan" konusu tam da bu açıklamaların doğruluğunu göstermektedir. Değerlerin çatışmasından ötürü, insanlığı büyük kederlere boğan savaşlar ortaya çıkmış, hatta insanlık hümanizmadan Nazizm'e giden tuhaf bir yolculuk izlemiştir. Bunun en travmatik örneği, hiç şüphesiz Birinci Dünya Savaşı'dır. İlginç olan, insanlığın o kanlı batağa ve sonrasındaki Nazizm cinnetine, insanı en üst değer kabul eden bir anlayıştan geçmiş olmasıdır.

Oysa insanlığın üst değerleri her an ve her zaman geçerli olsaydı, insanlığın "ırk" üzerinden birbiriyle savaşması söz konusu olmazdı. Ne var ki toplumsal şartlar insanları hipnotize etmekle kalmaz, onları birer ölüm makinesine bile dönüştürebilir. Bu şartlar yüzünden, dünyadaki en kutsal canlı olan insanın yerini, "ırkın üstünlüğü" kavramı alabilir ve buna inanmaya başlayan yığınlar birbirleriyle savaşabilir.

Aslında Birinci Dünya Savaşı'nın çok öncesinde insanlık "hümanizm" ile tanışmıştı. Fakat insanlık bu tecrübesinden istifade edemedi ve sonradan Nazizm ve Faşizm gibi ideolojiler dünya sahnesinde kendilerine yer buldu. Hâlbuki aşağıda görebileceğiniz gibi, hümanizmin kökleri Antik Yunan'a kadar dayanıyordu.

Milattan önce 6. yüzyılda yaşamış Miletus'lu Thales ve Colophon'lu Xenophanes

04:53 Şarj Etmiyor

kendilerinden sonrakiler için hümanist düşüncenin yolunu hazırladı. Thales "kendini bilmeyi" dünyasının merkezine oturturken, Xenophanes, döneminin tanrılarına inanmayı reddetmiş ve kutluluğu evrene ve evrendeki şeylere yüklemişti. Anaksagoras bilimsel yöntemlere katkıda bulunarak, evreni anlamanın başka bir yolunu göstermiş oldu. Perikles de demokrasinin oluşumunu ve özgür düşünceyi savunmuştu.

Kökleri yüzyıllar öncesine uzanan hümanizm, nasyonal sosyalizmin tam tersi olan ve sadece bir ırkın insanını değil, tüm insanları ayrım gözetmeksizin sevmeyi savunan bir anlayıştır. Hümanizm her otorite karşısında insanı özgürleştirme çabasını içeren, seküler bir yaklaşımdır.

Yüzyıllar önce ortaya çıkan bu düşüncelere rağmen, 20. yüzyılda yaşadığımız bu hadiseler vicdanın çevreden nasıl etkilendiğini gösteriyor. Bu olmasaydı, vicdan anlayışımız o günlerden bugüne değişmeseydi, insan insanın kurdu olur muydu? Elbette bugün insanlığın geleceğine dair umutlarımızı korumak zorundayız.

Tam da bu nedenle "küresel vicdanın" doğuşunun peşindeyiz. Bu noktada, insanlığın, daha sonra derinlemesine tartışacağımız bir "Panhümanizme" doğru yol aldığına inanıyoruz. Nitekim Panhümanizm, küresel vicdanın en önemli unsurlarından biri olarak ortaya çıkıyor.

Sermayenin değil, beyinsel yaratıcılığın zenginliğin kaynağı olmaya başladığı yeni dünyada toplumsal örgütlenme de, düşünce de değişmeye başladı. Sanayi sonrası yeni dönem, ırka dayalı ulus-devleti aşarak, insanların örgütlenme biçimi olarak aynı değerleri temel aldıkları bir küreselleşmenin dinamiklerini pekiştiriyor. Bu dönemin yeni ideolojisi de insan odaklı bir örgütlenme ve yönetim zihniyetini içeren Panhümanizm olacak.

Ulus-devlet, Milliyetçilik ve Vicdan

Aristokrasi dönemi kapanıp, burjuva sınıfı ortaya çıktıktan sonra, hümanizm düşüncesi de erimeye başladı. Bu dönemden sonra şekillenen ulus-devletin resmi ideolojisi de, vicdanı da milliyetçilik oldu ve kimi örneklerde milliyetçilik faşist bir karakter kazandı. Bugün hayatımızın önemli bir parçasını oluşturduğu için, milliyetçiliğin insanlık tarihinden beri var olduğunu düşünen insanlar var. Hâlbuki

04:53 Şarj Etmiyor

milliyetçilik Fransız Devrimi'nden sonra ortaya çıktı ve dünyanın pek çok bölgesinde hızla yaygınlaştı.

Bu milliyetçilik hareketlerinin, Osmanlı da dâhil olmak üzere, imparatorlukların yıkılmasında önemli bir etkisi olmuştur. İmparatorlukların parçalanmasıyla doğan yeni ulus-devletler, kendi ideolojik temellerini milliyetçilik üzerinden gerçekleştirmiş, müzelerden eğitime, ordu düzeninden bürokrasiye kadar, toplumun ve siyasetin tüm katmanları milliyetçilik bağlamında düzenlenmiştir.

Tüm bu kurumların temelinde yer alan milliyetçilik zamanla belli dönüşümler geçirmiş, deyiş yerindeyse, sürekli kendini yenilemiş ve çeşitlenmiş, farklı devletlerin farklı milliyetçilik anlayışları ortaya çıkmıştır. Sözgelimi, Avrupa'daki milliyetçilik anlayışlarıyla Amerikan milliyetçiliği arasında önemli farklar göze çarpar. Her halükarda, milliyetçiliğin kaynağının Batı olduğunu vurgulamak gerekir ki Batı-dışı toplumlardaki milliyetçilikleri daha iyi anlayabilelim.

Belirttiğimiz gibi, zaman içinde farklılaşsa da, milliyetçiliklerin temel karakteri sınırlar üzerine kurulmuş olmalarıdır. Gerçekten de ulus-devletler hayali sınırlar içinde kalan belli bir toprak parçası üzerindeki egemenlik iddialarıyla var olurlar. Benzer şekilde, ulusun vatandaşları kendilerini diğer milletlerden ayırarak, kendileri ile ötekiler arasına bir sınır çekerek bir hayali cemaat yaratır.

İşte bu sınırlar, artık küresel anlayışta yeri olmayan bir kavrayışın önemli parçalarıdır. Küresel dünyada, ulus-devletlerin sınırları aşınmaya ve kültürler arasındaki farklar ortadan kalkmaya başlamıştır. Bu bakımdan, en önemli ve en hızlı dönüşümse ekonomi alanında gerçekleşmiş, ulus-aşırı şirketler ve finans kuruluşları dünyanın her yerinde mobil hale gelmiştir. Böyle bir dünyada, artık üniter bir coğrafya tasavvuru mümkün değildir.

Küresel vicdan, bu yeni dünyanın yeni koşullarında mümkündür. Artık ulus-devletler egemenliğindeki dünya sisteminin ahlak ve vicdan anlayışıyla ilerlemek güç görünüyor. Ulus-devletlerin ve sınırlarının ortadan kalktığını söylemek doğru olsa da, yeni küresel düzen bu sınırların daralttığı bir dünya anlayışıyla kavranamaz. Öte yandan, mevcut küresel düzenin yeni koşullarını kabul etmeksizin, bir tür nostaljik milliyetçilikle eski dünyayı kutsamak basit bir illüzyondan ibarettir.

04:53 Şarj Etmiyor

Küreselleşmenin dünyasından, artık sadece kendi ulusumuz içinde olan bitenlerden değil, tüm bir dünyadan sorumluyuz. Böylesi bir sorumluluğu üstlenmek ise ancak küresel bir vicdanla mümkün. Ulus-devletlerin sınırlarını aşan çevresel ve ekonomik sorunların yanı sıra, ahlaki ve toplumsal sorunların da ancak küresel bir vicdanla üstesinden gelebiliriz.

İşin Ahlakı, Ahlakın İşi

Yukarıda, küreselleşmenin, ekonomi alanında çok daha hızlı bir şekilde ilerlediğini, sermaye karşısında ulus-devlet sınırlarının ciddi bir biçimde aşındığını söylemiştik. Öyle görünüyor ki küreselleşmenin kültürel ve siyasal veçhelerine reaksiyon gösteren milliyetçi çevreler bile, artık ekonomik küreselleşmeye itiraz edemiyor. Çünkü ekonomik küreselleşme, başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere, dünyanın pek çok ülkesinin kalkınmasında önemli bir işleve sahip. Siyasi ve ekonomik açıdan bir "ada" görünümü sergileyen, dışarıya kapalı bir ekonominin gelişemeyeceği artık herkesin malumu.

Böyle bir dünyada, ekonomiyle ilgili geçmiş anlayışlarımız da kaçınılmaz olarak değişiyor. Küresel dünyada eskisinden daha farklı ekonomik terimlere, yeni bakış açılarına ihtiyacımız var. İşletme alanında da benzer bir durum söz konusu. İşletmeler artık kendilerini ulusal ölçekte değil, küresel rekabet standartlarına göre düzenlemeli, hedeflerini ona göre belirlemeli ve bu bakımdan organizasyonlarını yeniden gözden geçirmeliler. Çünkü artık kapalı bir ulusal pazardan değil, çok sayıda ulus-aşırı şirketin varlık gösterdiği, küresel güçlerin etkisi altına girmiş bir piyasadan söz ediyoruz.

İşletmeler için son derece önemli olan çevresel şartların değiştiği böyle bir dünyada, artık şirket içindeki ve şirketler arası ilişkiler de yeniden düşünülmeli ve yeniden düzenlenmeli. Tam da bu noktada, öne çıkmaya başlayan en önemli kavramlardan biri "iş ahlakı" kavramı. Bugün dünya, küresel ölçekte iş görebilecek normlar yaratmak ve iş dünyasını da bu normlara adapte etmek peşinde. Hem kârlı hem de sürdürülebilir bir iş modeli, ancak güçlü ve yerleşik bir iş ahlakıyla mümkün.

Ajandamızın üst sıralarına yeni yeni yerleşmiş olsa da, iş ahlakına ilişkin düşüncelerin köklü bir tarihi var. Toplumsal ve siyasal alandaki her şey gibi, iş ahlakı

04:53 Şarj Etmiyor

da zaman içinde gelişiyor, dönüşüyor ve yenileşiyor. Literatüre baktığımızda, iş ahlakının tarihsel gelişiminin antik çağlara kadar uzandığını görüyoruz. İşin ilginç tarafı, gerek Eski Yunan gerekse Roma'da, ticari faaliyetlere olumlu bakmayan, ticaretin ahlak açısından sakıncalı olduğunu söyleyen çok sayıda filozof var.

Eski Yunan'dan gelen bu anlayış, büyük ölçüde Musevi inancıyla aşılmaya başlanmış ve servet edinmenin meşruiyetine duyulan inanç gittikçe güçlenmiş. Ancak, Hristiyanlık özellikle ilk dönemlerinde, ticarete Yahudi dini kadar anlayışla bakmamış. Bu dönemde para sadece bir değişim aracı olarak kabul edilmiş, paradan para kazanma kabul görmemiş ve özellikle faiz çok uzun süre Kilise tarafından yasaklanmış. Kilisenin bu anlayışı sanayileşme dönemi dinamikleri tarafından yıkıldı ve böylelikle burjuvazi kendi gelişiminin önünü açtı. Faiz, dinen meşru hale geldi ve gelecek bölümde uzunca inceleyeceğimiz Protestan ahlakı temel çerçeveyi oluşturdu.

İslam dünyasında konuyla ilgili yaklaşımların kökenleri ise 12. yüzyıla kadar gidiyor ve bu yaklaşımların temelinde ticarette adalet ve hakkaniyet gibi kavramlar var. Ne var ki anti-kapitalist bir yapıya sahip olmayan Osmanlı İmparatorluğu sanayileşmeyi başaramadı ve dolayısıyla Batı'daki gelişmelere ayak uyduramadı. Osmanlı'nın "mali bir İmparatorluk" olması, askerî ve sivil bürokrasinin yerini burjuvaziye bırakmaması ve kazancın fütuhata ve fethedilen bölgelerin vergilendirilmesine dayanması, bu tarihsel gecikmenin sebepleri olarak görülebilir.

Bunların yanı sıra, Osmanlı'da azınlıklar dışında girişimci olmaması, burjuvazinin ve sanayileşme dinamiklerinin doğmaması, Cumhuriyet döneminde ise liderliğin askerî ve sivil bürokrasinin elinde olması, günümüzün de sorunları olarak hâlâ yaşıyor. Hâlbuki ilk sanayileşen ülke olan İngiltere, kendi gelişiminin hukuksal yapısını 19. yüzyılın ikinci yarısında inşa etti.

İş ahlakı ilkelerinin Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği'nin (TÜSİAD) kuruluşundan tam kırk yıl sonra, 2001 yılında kabul edilmesi ilginç bir ayrıntı olarak karşımıza çıkıyor. Bu gecikmiş iş ahlakı ilkelerine yakından baktığımızda, dürüstlük, hukuka saygı, siyasi partilerle ilişkiler, çevre, çalışma ortamı ve çalışanlar, bilgi elde etme, kullanma ve saklama gibi kavramların öne çıktığını görüyoruz.

TÜSİAD'a göre, serbest rekabet düzeninin işletilmesi, iş yaşamında "güven"in

04:53 Şarj Etmiyor

yerleşik hale gelmesi ve etiğe aykırı davranışların önlenmesi adına, bu ilkeler ve kurallar esastır. Bununla birlikte, bu ilkelerin yerleşmesi bir yana, tam manasıyla bilinmediğini bile söylemek mümkün.

2002-2005 yılları arasında yapılan bir araştırmada "iş etiği" kavramından haberdar olan çalışan ve yönetici oranı %60 civarındadır. İş etiğiyle ilgili standartları olan firmaların oranı %36 civarında iken, iş etiği ile ilgili eğitim veren firmaların oranı %38 civarındadır. Ankete katılanlardan, çalıştıkları kuruluşta iş etiğine aykırı davranış gözlemlediklerini belirtenlerin oranı %35'tir. Bu araştırmanın sonuçları, Türkiye'nin iş etiği bakımından nasıl bir noktada (2002-2005 yılları itibariyle) olduğunu gösteriyor.

Temel Etik Değerler ve İlkeler

Ahlaki ya da etik kurallar daha düzenli bir ortak yaşamı mümkün kıldığına göre, bu değer ve kuralların neler olduğunu iyi tespit etmemiz gerekir. Bu konudaki yaklaşımlar ve teoriler incelendiğinde, bütün bireyler ve toplumlar açısından aranan ve hedeflenen değerlerin, temel etik değerleri ve ilkeleriyle örtüştüğü görülmektedir. Bu etik değerler adalet, doğruluk, tarafsızlık ve sorumluluk gibi ana başlıklarda toplanabilir. Öte yandan, bu temel etik değerlerin-ilkelerin içinde görülecek olumsuz davranış türleri de vardır. Yalan söylemek, hile yapmak, sorumsuz davranmak, ayrımcılık yapmak ve rüşvet almak bunlar arasında sayılabilir.

İş etiği kavramı, çalışma etiği ve meslek etiğini de içinde barındırır. Çalışma etiği bir toplumda işe ve çalışmaya ilişkin değerler ve tutumlardır. Çalışma etiği toplumun kültür ve değerlerinden etkilenir. Bu bakımdan, bir toplumun işe yönelik tavrı bir başka toplumdan farklılıklar gösterebileceği gibi, toplumun çeşitli katmanları arasında da farklı yaklaşımlar söz konusu olabilmektedir. Bazı toplumlar ya da toplumsal kesimler, işe ilişkin olumlu bir tutum sergilerken ve çalışmayı yaşamanın amacı gibi nitelerken, bazıları işi ve çalışmayı bu derece ön plana almamaktadır.

Çalışma etiği disiplini, verimliliği, kaliteyi ve etkinliği önemser ve kişilerin çalışkan, tutumlu, dakik, disiplinli ve dürüst olmalarını öngörür. Çalışma etiğinin yüksek olduğu toplumlarda, gelişmişlik düzeyi de genellikle yüksektir. Zira çalışma etiğine sahip olmak bir kişilik özelliği olduğu kadar, kültürel bir olgudur ve her kültürel olgu gibi sosyalizasyon ve eğitim süreçleri ile aktarılabilir.

04:53 Şarj Etmiyor

Meslek etiği ilkeleri, genellikle toplumsal kültür ve değerlerden bağımsız olup, evrensellik arz eder. Örneğin, doktorların, avukatların, mühendislerin mesleki ilkeleri hemen her yerde aynıdır. Bir doktorun işine zamanında gelmesi çalışma etiği, yanında çalışanlara adil davranması iş etiği, hastalarına gereken ihtimamı göstermesi ise meslek etiği örnekleridir. Günümüzde kamu hizmeti etiği, bilişim etiği, medya etiği, bilim-teknoloji etiği ya da siyasette etik, kamu yönetiminde etik, yargıda etik, sporda etik, eğitimde etik gibi çeşitli etik alanları oluşmuştur.

Bizim açımızdan en önemli mesele, iş etiğinin özellikle küreselleşme süreçlerinden sonra yaygınlaşmasıdır. Bu anlamda, evrenselleşmeye çalışan küresel iş etiği yaklaşımıyla, küresel vicdanın gelecek dönemlerindeki gelişimlerinin birbirine benzemesi beklenebilir. Küresel vicdan da iş etiği gibi yaygınlaşmalı ve yerleşik hale gelmelidir. Bunun zaman alacağı doğrudur, ama eğer kurumlar üstlerine düşeni yaparlarsa, daha hızlı mesafe kat etmek mümkündür. Bu bakımdan da, iş etiği model alınabilir.

Ulus-aşırı çevre, insan hakları ve kadın derneklerine benzer modellerin oluşturulmasının yanı sıra, devletlerin de uluslararası ilişkilere bakış açılarında önemli değişmeler olması kaçınılmazdır. Uluslararası kuruluşların güçlendirilmesi ve etkinliklerinin artırılması da önümüzdeki hedeflerden biridir. Dolayısıyla hem kurumsal hem de bireysel düzeyde, küresel ilişkileri göz önünde bulunduran bir ahlak anlayışının geliştirilmesi kararlı bir çabaya bağlıdır.

3. BÖLÜM / Sanayi Dönemi Ahlakı: Protestan Ahlak

20. yüzyıldaki büyük değişimleri ve özellikle de küreselleşmeyi anlayabilmek için, ilk bölümde geçmiş ahlak anlayış ve felsefelerine yer verilmişti. Bu bölümde ise, ahlak anlayışımızı değiştiren ekonomik ve siyasal bazı gelişmelere değinmemiz gerek. Çünkü üretim biçimi ve üretim ilişkileri ahlak anlayışımızın oluşmasında sandığımızdan çok daha etkili.

İnsanların yaşayış biçimini derinden etkileyen üretimi göz önünde bulundurduğumuzda, sadece dinin değil, üretim biçiminin de ahlakı oluşturduğu söylenebilir. Üretim çemberlerinin insanların ahlaksızlık yapmasına engel olduğu, dinin ve hukukun dışında faaliyetlere imkân vermeyecek karşılıklı bir denetleme

04:53 Şarj Etmiyor

süreci oluşturduğu açıktır. Üreten insanların, üretim faaliyetleri aksamasın diye ister istemez oluşturdukları bir ahlak zinciri vardır.

Üretim disiplini, insanların ahlaksızlığını engeller. Şu halde, ahlak konusundaki tek belirleyici unsur din değildir ve üretim biçimi de ahlakı belirler. Bu anlamda tek başına bir birey ahlaksız olsa da, onun ekonomik faaliyetini denetleyen toplumsal ve ekonomik bir denetim mekanizması mevcuttur. Bu mekanizma tam da ahlaklı olmanın, ortak kazancı oluşturduğu noktada doğar. Aksi durumda, ahlak toplumun çıkarları açısından önemli değilse, ahlaksızlık öne çıkar. Bu nedenle, günümüzde ahlak konusu, yerkürenin ortak çıkarını temsil eden bir noktaya gelmelidir. Çünkü ahlak, bir iyi niyet konusu değil, bir sistem sorunudur.

Sanayi Dönemine Bir Bakış

Sanayi dönemini ve sanayi dönemi ahlakını daha iyi anlayabilmek için, bir adım geri giderek, tarım döneminden sanayi dönemine geçişin sosyo-ekonomik şartlarını kısaca özetlemek gerekir. Çünkü kapitalist düzenin ortaya çıkmasını tarımda yaşanan büyük değişim sağlar. Bu bakımdan bütün Avrupa'da, özellikle de İngiltere'de uygulanan, tarihî "çitleme" eylemini tarımda kapitalist gelişmenin önünü açan başlangıç noktası olarak düşünebiliriz.

Çitleme eyleminin taşıdığı anlamı ifade etmek için şöyle bir örnek verilebilir: İlk durumda, doğal kaynaktan akan su serbest bir maldır ve parayla alınıp satılamaz. Bu noktadan sonra çitleme gerçekleşirse -ki bu örnekte, çitleme suyun şişelenmesi olacaktır- su, fiyatı olan, ticari bir mal haline gelir. İngiltere'de kapitalizmin doğmasıyla birlikte, toprak da çitlenerek bu şekilde özel bir mal haline gelmiştir.

Aslında ilk çitleme faaliyetleri, hayvan yetiştirmek amacıyla başladı. İngiltere'de yün fiyatlarının artmasıyla birlikte, piyasa için üretim yapılmaya başlandı ve üreticilerin çoğu, topraklarını otlağa dönüştürdü. Hayvancılık işinde çok fazla çalışana ihtiyaç duyulmadığından, fazla olan işgücü toprak sahipleri tarafından kovuldu ve bu, serbest emek piyasasının doğmasına sebep oldu.

Bunun yanı sıra, özellikle tarım fiyatlarının yükselmesi sonucunda, Avrupa'da çok sayıda zengin ve servet sahibi insan ortaya çıktı. Bu sınıf, dağınık haldeki, bölünmüş, küçük topraklarını birleştirerek, büyük bir ticari tarımın doğmasına sebep oldu.

04:53 Şarj Etmiyor

Feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde gerçekleşen bu değişimler sonucunda, hem Avrupa'da kapitalist, girişimci bir sınıf ve insan tipinin temelleri atıldı hem de ticaretin gelişmesi sonucu sermaye birikimi gerçekleşti. Bu sayede merkezi otorite güçlendi ve kapitalist üretim biçimi daha etkin bir hale geldi.

Osmanlı İmparatorluğu ise, Batı'nın sergilediği bu ilerlemeyi gerçekleştiremedi. Gerçekten de Karlofça Antlaşması'yla başlayan gerileme sürecinden sonra, imparatorluk girdiği hiçbir savaşı kazanamadı ve yeni topraklar elde edemedi. Bunun en önemli nedenlerinden biri, sanayileşme sürecinin Batı'nın askeri gücüne ciddi bir katkı sağlamasıydı. Sanayileşme süreciyle birlikte makineleşen ve teknolojik olarak ilerleyen Batı dünyasının hâkimiyetinin sebebini Osmanlı tam olarak kavrayamadı.

Osmanlı bir üretim imparatorluğu değil, fetihçi bir mali imparatorluktu. İmparatorluğun büyümesini ve ilerlemesini sağlayan, fetihler ve fetihler sonucunda tebaa haline gelen yeni vergi mükellefleriydi. Bu bakımdan, Osmanlı üretimi arttırmak ve teknolojiyi geliştirmekle değil, vergilerle ilgiliydi. Hâlbuki Batının feodal yapısının dinamikleri, üretim teknolojisini daha ileri bir noktaya taşıdı.

Batı'daki feodal düzen, sermaye birikimini, emek sömürüsüyle gerçekleştiriyordu. Derebeylerinin çok geniş toprakları vardı ve bu topraklarda, ancak kendilerine yetecek büyüklükte toprağı olan köle ve serfler çalışıyordu. Köleler ve serfler kendi topraklarını işlemeye çok az bir vakit ayırırken, günün büyük bir bölümünü derebeyinin topraklarında çalışarak geçiriyorlardı. Bu muazzam emek sömürüsü, nihayetinde devasa bir sanayi birikimi sağladı.

Osmanlı'da ise durum çok farklıydı. Osmanlı toprak sisteminde özgür köylüye çok küçük bir alanın kullanım hakkı veriliyor ve bunun karşılığında öşür ya da aşar adı altında, elde edilen ürünün bir kısmını saraya vermesi talep ediliyordu. Bugün Anadolu'da toprakların parçalanmış olmasının ve Güneydoğu dışında, feodal bir yapının bulunmamasının temelinde bu tarihsel geçmiş yatmaktadır.

Geçmişteki Gelecek İzleri

15 ve 16. yüzyıllarda yeni ticaret yollarının bulunması amacıyla başlatılan coğrafi keşifler dünyadaki dönüşümün ivmesini hızlandırdı. Ümit Burnu üzerinden Hindistan'a ulaşmak için alternatif deniz yolları arayan kâşifler Amerika kıtasını

04:54 Şarj Etmiyor

buldular ve zaman içinde deniz ticaretinin yönünü değiştirdiler. Böylelikle altın ve baharat ticareti daha da gelişti ve Batılıların kâr hevesi, açık denizlere yönelmiş oldu.

Tüm bu gelişmeler, 16. yüzyılın sonunda kapitalizmin ortaya çıkışını ve kapitalizmin ruhunun değişmesini sağladı. Girişimci bir sınıfın ortaya çıkması sosyal zihniyeti de yeniden şekillendirdi. Bu yüzyıla kadar feodal bir anlayışla şekillenen ve kilisenin etkisi altında bulunan Avrupa'da hem toplumsal hem de ekonomik hayat köklü bir biçimde değişti. Kapitalizm doğduktan sonra, din, hayatı belirleyen en temel unsur olmaktan çıktı. Bağımsız kentlerin ortaya çıkmasıyla feodalizm çözülmeye başladı ve tarım kesiminin etkinliği azaldı. Deyiş yerindeyse, 16. yüzyıla kadar süren statüko tüm bu gelişmelerle birlikte ortadan kalkmaya başladı.

Keşfedilen yerlerin sömürgeleştirilmesi ve buralardan elde edilen altın ve diğer kıymetli madenlerin dolaşım hızının artması sonucunda, Avrupa'daki fiyat genel seviyesi yükseldi. Bu durum, sabit geliri olan feodal beylerin yıkımına yol açarken, tüccarların zenginleşmesine sebep oldu. Bu durum, Osmanlı'yı da muazzam şekilde etkisi altına aldı ve Osmanlı'nın yıkılış sebeplerinden biri oldu.

"Küresel vicdan" kavramı bütün dünyayı şekillendiren yeni bir etiği, yeni bir ahlakı işaret ediyor. Dolayısıyla, bu kavram sadece Batı dünyasını değil, dünyanın bütün coğrafyalarını ilgilendiren bir kavram olarak ortaya çıkıyor. Bu noktada vurgulamak gerekir ki sadece Batıyı ilgilendirmeyen vicdanla, Batı dünyasında doğmuş olan kapitalizm arasında çok temel bazı farklılıklar söz konusu.

Kapitalizm coğrafi olarak sınırlı bir bölgede ortaya çıkar ve ahlakını Protestanlık üzerinden oluştururken, küresel vicdanın dinamikleri çok daha farklıdır. Kapitalizmin ahlakı yerel ve sınırlı iken, küresel vicdan, ahlak kodlarını tek bir mezhepten alamayacak kadar geniş ve yaygın bir süreçtir. Çok farklı davranış biçimleri ve dini inançları olan 7 milyar insanı birden etkileyen küresel vicdanın, bu insanları sadece dinle bir araya getirmesi mümkün değildir. Dolayısıyla, küresel vicdanın teşekkülü bir önceki kapitalist dönemden çok daha farklı bir mecrada ilerleyecektir.

Protestanlık, kendi çıkış dönemine kadar gelen yapıyı reforme etmeyi, yeniden yorumlamayı ve toplum değişip dönüşürken, dinin de bu yeni koşullara uymasını hedeflemiştir. Protestanlık, adından da anlaşılacağı üzere, protestoya dayalı, yeni bir

04:54 Şarj Etmiyor

yorum hareketidir. Sürekli çalışma, sürekli tasarruf, hiçbir zaman hak ve hukukun dışında davranmama, Protestan ahlakın en temel değerleridir. Nitekim bunlar kapitalizmin de temel ilkeleri haline gelmiştir. Max Weber, bu bakımdan, Protestan ahlakını modern kapitalizmin ideolojik içeriği olarak görür.

Gerçekten de, Protestanlığın ortaya çıktığı dönemdeki sosyo-ekonomik gelişmeler Hristiyanlığa yeni bir yorum getirme ihtiyacını doğurmuştur. Reformcu bir din anlayışı ihtiyacı ile sosyo-ekonomik dönüşüm arasında çok yakın bir ilişki vardır. Çünkü sosyo-ekonomik değişim, dinin o dönemki egemen yorumu ile çatışmaktadır ve bu çatışmanın çözülmesi gerekir.

Dinin kendisini yenileme ihtiyacını ortaya çıkaran ve yeni bir yorumu gerektiren sürecin, o ülkelerin gelişmişliğiyle, sosyo-ekonomik yapısıyla ve bir öncekiyle yetinmeyen bireysel dinamiklerle ilişkisi vardır. Protestanlık, üretim aracının toprak olduğu ve toprağa çoğunlukla kilisenin egemen olduğu, hatta kilisenin hayatın hemen her alanında hâkimiyet sağladığı bir dönemde doğmuştur. Rönesans sürecinin başladığı, toprağın tek üretken güç ve kaynak olmaktan çıkmaya başladığı bu dönemde, atölyelerin emeğin, sermayenin, burjuvazinin doğuşuyla birlikte, Protestanlık ortaya çıkmıştır.

Bu bakımdan Protestanlık, sanayinin ve kapitalizmin doğuşuna yol açmamış, mevcut dinin eski yorumlarının sanayileşmenin altyapısına hizmet etmediği ve kilisenin patronluğunu mutlak kılan anlayışın artık toplumsal gelişime imkân vermediği noktada Protestanlık doğmuştur. Kapitalizmin ruhu Protestanlığın ruhudur ve Protestanlığın davranış kuralları kapitalizmin pratik ahlakını teşkil eder. Max Weber'in Protestan ahlakın ortaya çıktığı dönemdeki şartlara ilişkin yaptığı araştırmalar ilginç sonuçlar vermektedir. Buna göre, Protestanlıkla o sıradaki birey-toplum ilişkileri arasında çok yakın bir ilişki vardır.

Din ve meslek istatistikleri geriye dönük bir analizle incelendiğinde, yüksek eğitimli teknik ve ticari personelin ve büyük sermaye sahiplerinin çoğunun Protestan olması ilginçtir. Örneğin, Almanya'daki Protestan nüfus, Protestan olmayanlardan daha varlıklıdır. Weber'in 1898'de bir öğrencisine yaptırdığı bir istatistik çalışmasına göre, Protestanlar Katoliklere nispeten daha zengin ve iktisadi faaliyetlere katılmaya daha

04:54 Şarj Etmiyor

isteklidirler. Yine de dikkat çekmek gerekir ki bu kişiler Protestanlıktan dolayı zenginleşmemiş, zenginleştikleri için Protestanlığa ihtiyaç duymuşlardır.

16. yüzyıldan sonra, Batı'da Reform hareketlerini destekleyen ve içselleştiren ülkeler bu bakımdan bir örnek teşkil edebilir. Hollanda, İngiltere, Almanya gibi gelişmiş ülkeler Protestanken, Katolik nüfusun yoğun olduğu İtalya, İspanya ve Portekiz Protestan ülkeler kadar gelişmiş değildir. Protestanlık, içinde mevcutla yetinmemeyi, mevcutla çatışan bir dinamizmi barındıran toplumsal dinamizmin hareketidir. Esasen risk, zenginleşmenin ve ileri hamlenin en önemli etkenidir. Katolikler ise az kârlı ve güvenli bir hayatı, risk ve heyecan dolu bir hayata tercih etmişlerdir.

Sanayi Devrimi İngiltere'de ortaya çıkarken rüzgârı kullanmayı sağlayan teknolojilerin boy attığı ülke Hollanda'dır. İngiltere'deki başarılı orta sınıfın, mevcut dinsel yorumla anlaşmazlıkları nedeniyle Amerika'ya taşınmaları, Amerika'daki gelişmişlik dinamizminin temel itici güçlerinden biri olmuştur. Amerikan kapitalizminin bir diğer itici gücü ise, Avrupa'da barınamayan en kuraldışı ve en toplumdışı kesimlerdir. Bu kesimler, Amerika'nın dinamizmini oluşturmuştur. Sonuç olarak, bugünkü Amerika, dindar orta sınıf ile Batı'da barınamayan toplumdışı kesimlerin ortaklaşa bir meyvesidir.

Amerika'da çok net görüldüğü üzere, bu, geniş orta sınıf tabakalarının ve burjuva-kapitalist iş ahlakının yayılmasına hizmet eder. Max Weber bu konuda şöyle diyor: "Amerikalı girişimcilerin, endüstri şeflerinin arasında resmen bir mezhebe, en çok da Baptistlere üye olanların sayısı az değildir. Hatta eski kuşaktan olanların, çoğunun üye olduğu söylenen Protestanlığın düzenli yaşama nitelikleri ve ilkeleri ve bu dinsel topluluğun orta sınıfının geliştirdiği tutumlar yaygınlaşmasaydı, kapitalizm Amerika'da bugün ulaştığı yere ulaşamazdı."

Din sosyal bir olgudur. Dinin kendi içinde farklı yorumları vardır ve mezhepler bunun bir sonucudur. Dine ilişkin farklı yaklaşımların sebebi, tam da dinin sosyal bir olgu olmasıdır. Emevilerden Abbasilere, Osmanlılardan Memlüklülere, hatta çeşitli tarikatlara varana kadar, kimi zaman taban tabana zıt yorumlar, dinin mutlak yorumunun olmadığını ve mutlak yorumu engelleyen şeyin de dinin sosyal yapısı içindeki çeşitlilikler olduğunu gösterir. Bu nedenle, dinin ilahi ve mutlak bir yorumu

04:54 Şarj Etmiyor

varmış gibi bakıldığında, toplumun gelişimi, değişimi, dönüşümü ve dinin toplumsal hayatla bağlantıları göz ardı edilmiş olur.

İktisadi ahlakla kapitalist iktisat zihniyeti arasındaki korelasyonu kuran, o dönemin ünlü püriten düşünürü Max Weber'di. Adam Smith *Ahlak Duygularının Teorisi* adlı kitabında, ekonominin Protestan ahlaka göre geliştiğinin altını çiziyordu. Weber ise, *Protestan Ahlakı* adlı çalışmasında, medeniyet yorumlarını ekonomik ve de dini temellerden sadece birine bağlayan anlayışlara başka bir boyut getiriyor ve onu zenginleştiriyordu. Weber, tezini "Unutma ki vakit nakittir, kredi paradır; paranın doğurganı, tabiatı vardır; iyi bir ödeyici, herkesin cüzdanının efendisidir," diyen Benjamin Franklin'den örneklerle güçlendirdi. Franklin'in bütün ahlaki yaklaşımları, faydacılığa dönüktü: "Şerefli olmak faydalıdır, çünkü kredi sağlar; dakiklik ve çalışkanlık da böyle. Bunlar erdemdir."

Protestan mezhebine göre, bu anlayışla Protestan inanç ve ibadetleri arasında bir bağ vardır. Bu anlayış Tanrının insanları zenginlikle mükâfatlandıracağına dair bir inancı da içinde barındırır. Protestanlık "Üret, biriktir ama dünya zevklerine dalma," anlayışını getirerek, zenginleşmenin artmasını sağladı. Ahlak da bu yönde değişim gösterdi. Zenginleşmeyi teşvik, Protestanlıkta yaşamın pratik ilkesi haline dönüştü.

Sürekli çalışan dindar Protestan, kazancıyla temel ihtiyaçlarını karşılar ve lüks tüketimini sınırlardı. İngiliz Protestan vaizi Richard Baxter "Kimin kurtulacağını, kimin cehenneme gideceğini Tanrı önceden bilir; ama kişinin mesleğindeki başarısı, onun seçkinler arasında olduğunun işaretidir. Servet kazanan tacir, başarısında Tanrı'nın onu seçmiş olduğu kanıtını görür. Ancak sakın servetini lüks yaşamak için kullanma; zira bu, cehenneme götüren yoldur," diyordu.

Katolik inançla Protestan ahlak arasında ciddi farklar vardır ve bu dönüşüm iktisadi hayatta da önemli değişimlere sebep olmuştur: Katolik inanç faizi yasaklarken, Calvin buna karşı çıkmıştır ve bu şekilde potansiyel zenginlik kinetik hale gelmiştir. İkinci olarak, servet birikimini engelleyen Endüljans sistemi yıkılmıştır. Kâr etme hırsı ve çalışma Protestanlıkla birlikte çok daha aktif olarak hayata girmiştir. Katolik inancında bir zenginin cennete girmesi mümkün değilken, Protestanlıkta tam tersi söz konusudur.

04:54 Şarj Etmiyor

Çok çalışan ve sermaye biriktiren Protestanların, inançlarından kaynaklanan, nefsin arzularına direnme ilkesi, biriktirdiklerini ölçüsüzce harcamalarına izin vermediği gibi, servetin atıl bırakılmasına da izin vermiyordu. Bu nedenle, sadece birikim yapma değil, serveti daha büyük bir değer kazandırır hale getirme düşüncesi söz konusuydu. Dindar Protestan çok çalışarak hem bu dünyadaki hem de ahiretteki yaşamını kurtarmış oluyordu.

Buna koşut olarak, üretim, değişim, dönüşüm, teknoloji ve ileri hamlenin taşıyıcısı olan toplumsal gruplar, Protestanlığın da itici gücü oldular. Üretimi, zenginleşmeyi ve teknolojik buluşu sağlayan yaşam biçimi, kendisine uygun bir görünüm sergileyen Protestanlığı hayat pusulası haline getirdi. Çünkü Protestan ahlak, başarılı iktisadi faaliyeti ve kazancı, arzu edilebilir bir dinî faaliyet olarak teşvik ediyordu. Bu, hem azami kâr hedefini hem de bu kârın yeniden üretime yatırılmasını gerektiren kapitalizmin başlangıç dönemleri için, çok uygun bir din yorumu oldu.

Protestanlık, para kazanmayı doğrudan doğruya Tanrı'nın isteği olarak görüyordu ve ahlakı çalışma üstüne kuruluydu. Richard Baxter şöyle diyordu: "Bu çok değerli ve kısacık hayatımızın bir anını bile boşa harcamamalıyız. Tek ödülümüz, tanrının bize yüklediği görevlerde elimizden geleni yapmamızda yatar. Onun bize uygun gördüğü yerde çalışmalıyız."

Protestanlığın, diğer yorumlardan farkı bütün dini öğütler ve tavsiyelerin, ekonomik zenginleşmenin temel işlevsel altyapısıyla bire bir bağlantılı olmasıdır. Yoğun şekilde çalışmayı emreden bu din yorumu, yeni dönem için de belirleyici bir öneme sahip oldu. Bu bakımdan, Protestan ahlakın ekonomik hayata kazandırdığı en önemli erdem, düzenli ve metodik çalışmanın dini bir görev olarak algılanması oldu. Ekonomik altyapıyı oluşturan bu anlayışın yanı sıra, ticari altyapının ahlaki temelleri de Protestanlık tarafından atıldı. Protestanlığın spekülasyon, borç verme, faiz, devlet müdahalesi konusundaki söylemleri kapitalizmin gelişmesini sağladı.

Protestanlık hem iktisadi bir dil hem ticari bir dil kullanıyor ve bunu dinin gerekleri olarak algılıyordu. Mesela, Calvin faizin günah olduğunu söyleyerek büyük bir kırılma yaratmıştı. O tarihe kadar, borç verme işlemini konu almadan tasarruf edenlerin paraları bu şekilde yatırıma dönüştü. Calvin'in bu anlayışının yerleşmesiyle

04:54 Şarj Etmiyor

birlikte, atıl olan kaynaklar büyük bir zenginliğin besleyici ırmakları haline geldi.

Protestanlık, doğaüstü bir gücün egemenliği altındaki dini göklerden yere indirdi, toplumun içine yerleştirdi ve toplumun gelişmesinin motoru olarak yorumladı. Kâr peşinde koşma, servet ve maddi başarıya saygı gibi değerlerin yanı sıra, bireyi devlete karşı koruyan, hak eşitliği ve düşünce özgürlüğü gibi prensipler de dinsel bir çerçeve içinde toplum tarafından sahiplenildi ve içselleştirildi. Kendisini Protestan ve dindar olarak gören kişi, liberal, üretimci-kapitalist bir toplumun da üyesi haline geliyordu. Bu anlamda, Protestanlık ve modern kapitalizmin aynı anda ortaya çıkmaları tesadüf değildir.

Bugünse Protestan ahlakın yerini anti-Protestan olarak niteleyebileceğimiz yeni bir ahlak alıyor. Geçmişte olduğu gibi, yeni üretim biçimleri ve günümüzün küresel dinamikleri, ahlak anlayışımızı köklü bir biçimde değiştiriyor. Bu yeni ahlakın küresel bir vicdan üzerine kurulması ise kaçınılmaz. Hem bireysel hem de toplumsal anlamda, sorumluluğu ortaya çıkaracak küresel vicdan günümüzün en önemli ihtiyaçlarından biri.

Fakat küresel vicdanı sadece yardımlaşma terimleriyle anlamaya çalışmak, meselenin özünü kaçırmak ve daha geniş boyutlarını göz ardı etmek anlamına gelir. Küresel sorunların sistemik hale geldiği günümüzde, küresel vicdanın da yapısal olarak yerleşmesi gerekiyor. Bununla ilgili olarak, uluslararası kuruluşlara çok ciddi bir görev düşüyor. Gelecek günlerde, hem mevcut kuruluşların etkinliklerinin arttırılması hem de yeni uluslararası kuruluşlar inşa edilmesi kaçınılmaz. Yeni bir ahlak anlayışı ve yeni bir vicdan, ancak bu uluslararası kuruluşların katkısıyla oluşabilir.

4. BÖLÜM / Çağın Değişimi: Post-kapitalizme Doğru

Daha önce tarımdan endüstriye geçen insanlık, bugün artık sanayi döneminin sonrasını ve Protestan ahlakının dönüşümünü yaşıyor. Bu değişim sürecinin maişet motorunu oluşturan şeylerin başında toprağın olduğunu görüyoruz. Bire on alınan toprağın belirleyici olduğu dönemde aristokratlar öne çıkarken, fabrikaların, buhar makinesinin ve seri üretimin ortaya çıkmasıyla birlikte, burjuvazinin önemi artmıştı. Vaktiyle gelirin temel kaynağı toprak iken, dün kol gücü ve makineler, bugünse

04:54 Şarj Etmiyor

inovasyon ekonominin temelini teşkil ediyor.

Tüm bu dönemlerde görüldüğü gibi, bugün de üretim ve gelir mekanizması değiştikçe, toplumun sosyal örgütlenme biçimi değişiyor. Örneğin, feodaliteden sanayiye geçilirken, derebeylikleri yerlerini ulus-devletlere bırakmışlardı. Vatan dediğimiz yer aslında burjuvazinin kendi ekonomik çıkarları için inşa ettiği bir ekonomik pazardı. Bugün artık ulus-devletin de aşıldığını ve Avrupa Birliği gibi ulus-üstü örgütlenmelere doğru ilerlediğimizi gözlemliyoruz.

Bu süreci, sosyal yapının değişimini incelemeden ele almamız ve teknolojik değişimi derinden kavramamız mümkün değil. Gerçekten de çağın değişimi, sosyal yapıyı da dönüştüren teknolojik güçle hayatiyet kazanıyor. Esasen, sosyal değişmeyi sağlayan şey, teknolojik gelişmedir. Çalışma aletleri, ekonominin temel dinamikleri değişince sosyal yapı da kaçınılmaz olarak değişir. Tam da bu noktada, işçi ve köylü sınıflarının bugün önemlerini kaybetmelerinin nedeni, artık tek üretim aracının toprak veya kol gücü olmamasıdır.

Bugün insanlık tarihi yepyeni bir dönemi inşa ediyor. Bu değişimi saptayan unsur ise teknoloji. "Kol gücünden beyin gücüne" ifadesi, sanayi döneminden sanayi sonrası döneme geçişin en önemli, en vurucu, en kestirme anlatımı olarak karşımıza çıkıyor. Bugün gittikçe artan AR-GE harcamalarına dayanan inovasyonun bu kadar önemli hale gelmesi, dünün örgütlenme biçimlerini eskitiyor. Artık küreselleşme ve Avrupa Birliği örneğinde olduğu gibi yeni süreç ve yapılardan söz ediyoruz.

Sanayi Dönemi

1750'lerde İngiltere'de başlayan ve artık miadı dolan sanayi çağının temelinde kol gücüne dayalı bir teknoloji vardı. O dönemin özelliklerini aktaran en güzel edebiyat eserlerinden biri olan, Charles Dickens'ın *Oliver Twist* isimli romanı, sanayi döneminin sefaletini ve gözyaşını gözler önüne serer. Kitapta, o dönemde yaşayan ve geçimini topraktan sağlayan, emeğinden başka bir şeyi olmayan insanların atölyelerdeki yaşamları anlatılır.

Bu atölyelerde, en düşkünler de dâhil olmak üzere, çocuklar ve hatta hamile kadınlar çalışıyorlardı. Bunun sebebi, yeni doğan yaşam biçiminin iştahı ve üretme açlığıydı. Ortaya çıkan yeni sınıfın, burjuvazinin amacı üretimi hızlandırmak,

04:54 Şarj Etmiyor

arttırmak, arz etmek ve yaşam çerçevesini sürekli genişletmekti. Buna paralel şekilde, Karl Marx'ın yaşadığı dönemde bir işçi, yılda 4.500 saat çalışırken, bu süre bugün 1500 saate inmiştir.

Sanayi döneminin belirleyici teknolojisi ise buhar makinesiydi. Buhar makinesi teker teker kol gücüyle üretilecek malı, kol gücünün çalışma biçimini ve mekaniğini taklit ederek üreten ve kol gücüyle uzun zamanda yapılabilecek üretimin çok daha hızlı yapılmasını sağlayan bir makinedir. Bu makine sanayi döneminin temelini teşkil eder.

Sanayi döneminin başlangıcında, makineler üretim sürecini kısaltıyor, ama bu durum insanın çalışma süresini azaltmıyordu. Bu dönem sanayi toplumunun yeni kurulduğu, girişimcilerin henüz yeterince tecrübe sahibi olmadığı bir dönemdi. Şehirler henüz kimliklerini bulamamış, kırdan kente göç henüz tam manasıyla gerçekleşmemiş ve burjuva sınıfı yeni yeni ayaklarının üstünde durmaya başlamıştı. Toplumsal değişimler bugünden yarına gerçekleşmediği için, sanayinin gelişmesi de zaman aldı.

Marksizm Açısından Sanayi Dönemi

Marx'ın "üretim tarzı" kavramı, bugün kendisini solda konumlandıran kişiler tarafından bile enine boyuna bilinmiyor. Marx'ın insanlığın değişim süreçlerini açıkladığı "üretim tarzı" kavramı, insanın doğayla ilişkileri çerçevesinde tanımlanır. İnsanın doğayla ve toplumla ilişkileri "üretim tarzını" oluşturur. Bu bakımdan, insanın "üretim ilişkileri" diğer türden insanlar arası ilişkilerin ve kurumların oluşumunu da temelden değiştirir.

Örneğin, sanayi toplumunda töre cinayeti asla kabul edilemez. Çünkü fabrikadaki üretici vasfından dolayı, insanın bir bireyselliği vardır ve önemi artmıştır. Tarımsal üretimde ise, insana verilen değer bu ölçülerde değildir. Sanayiyle birlikte, törelerin yerini yazılı hukuk kuralları alır.

Marx'a göre, teknolojideki ilerlemeler, üretim biçimindeki değişimler, insanın insanla ve toplumla ilişkilerini temelden değiştirir. Toprakta çapayla çalışan insanın hukukuyla, buhar makinesinin egemen olduğu dünyanın hukuku arasında çok belirgin farklar vardır. Demek ki hukuk teknolojiye ve teknolojinin dönüşümüne göre şekillenir.

04:54 Şarj Etmiyor

Zaman içinde teknolojide büyük değişimler oldu. Örneğin, 1946'da askeri sebeplerle bilgisayarın bulunması, bütün dünyayı köklü biçimde değiştirdi. Bilgisayarın temelinde beynin çalışma mekanizmasının bulunması, bütün dünyanın siyasi, iktisadi, sosyolojik mantığını daha da yakından dönüştürmeye başladı. Nitekim kol gücünün önemsizleşmesi, bilginin öne çıkması ve sermayenin eski önemini kaybetmesi de bu buluşla yakından ilgilidir.

Bunun yanı sıra, sosyolojik yapı da bu süreç içinde değişmiştir ve değişmeye devam etmektedir. Bir toplumun değişip değişmediğini en iyi gösteren şey, o toplumun istihdam yapısıdır. Bu bakımdan toplumun çalışan nüfusunun nerelerde istihdam edildiği büyük önem kazanır. Feodal dönemde, tarımda çalışan insanlar aktif nüfusun neredeyse tümünü oluştururken, bugün bu oran Avrupa Birliği'nde %4'e inmiştir. Sanayi döneminde ise, çalışan nüfusun üçte birini işçi sınıfı oluşturuyordu. İşçi sınıfı, temel üretici güçtü ve sosyolojik ve siyasi bakımdan en büyük çoğunluğu teşkil ediyordu.

1946'dan sonra, bilgisayar mevcut yapıyı değiştirmeye başladı. Bu nedenle, Fransa'nın sosyalist cumhurbaşkanı Mitterrand 1980'de ücretlilerin yanı sıra, maaşlıları da sosyolojik olarak Sosyalist Parti'nin hedef kitlesi olarak kabul etti. Mitterrand'ın bu yeni taktiği geliştirmesinin sebebi, ücretli işçilerin artık tek başına bir güç olmamalarıydı. Fransız Sosyalist Partisi bu nedenle maaşlıları da hedeflemeye başladı, emek sınıfının genişleyeceği bir zemin oluşturdu ve seçimleri kazandı. Aynı yaklaşımı, daha sonra Tony Blair ve Bill Clinton'da da görüyoruz.

Ne var ki bu, zaman içinde o toplumun dönüşmesini engelleyemedi. Bugün artık bilgi toplumunda yaşıyoruz ve istihdamın %80'ini hizmet sektörü oluşturuyor. İstihdam büyük oranda ağır sanayiden, fabrikalardan uzaklaştı ve bilgisayar programcılığı, sağlık, bakım, eğitim, turizm gibi iş alanları önem kazandı.

Sanayi Döneminin Sonu

Daha önce belirttiğimiz gibi, sanayi döneminden sonra, endüstriyel üretimin ekonomideki oranı gitgide azaldı. Bundan önceki dönemde öne çıkan fabrikalar ve işçi sınıfı, yerini hizmet sektörüne ve bu sektörde çalışanlara bıraktı. Teknolojinin sergilediği olağanüstü gelişim, niteliksel değişim bu dönüşümde birinci plandaki

04:54 Şarj Etmiyor

belirleyici oldu. Bu durum üretim konusundaki anlayışı da değiştirdi ve kol gücüyle yapılan üretimin yerini beyinsel üretim aldı. Bunun sebebi, söz konusu dönüşümle birlikte, beyinsel üretimin daha fazla kâr getirmesiydi. Böylece, dün etkili olan buhar makinesi, bugün yerini bilgisayarlara bıraktı.

Bilgisayar, beynin kendi yapması halinde çok uzun sürecek işlemleri hızlıca gerçekleştiren bir makine olarak ortaya çıktı. Kol gücü-buhar makinesi arasındaki ilişkide olduğu gibi, gerçekleştirmek için bir ömür harcayacağımız neredeyse 1 trilyon işlemi, bir bilgisayar 1 saniyede yapar hale geldi. Zihnin bütün kalıplarını kullanan ve matematiksel yapısından faydalanan bilgisayarlar, sanayi dönemiyle sanayi sonrası dönem arasındaki en büyük farkı oluşturuyor. Bugün insanların bu temel değişim etrafında şekillendiklerini görüyoruz. Kol gücüne dayalı, kendini tekrar eden, standartlaştıran, birbirinin benzeri bir hayat algısından beynin uçsuz bucaksız, sınırsız yaratıcılığına bir geçiş söz konusu. Kısaca, bugün kendini tekrarlayan bir sınırlı üretim sürecinden, sınır tanımayan bir beyinsel aşamaya doğru yol alıyoruz.

Facebook'un kurucusu olan Mark Zuckerberg bugün dünyanın en genç milyarderi. Mesele sadece bununla da kalmıyor; yeni buluşlar toplumsal olarak da hayatımızda köklü bir değişim yaratıyor. Beyinsel yaratıcılığın meyvesi olan yeni icatlar, toplumun en önemli unsuru ve üretim faktörü haline geldi. Tıpkı geçmiş dönemlerde olduğu gibi, bu durum toplumun bütün kuruluşu, kuralları, anlayışı, iletişimi ve karşılıklı etkileşim biçiminde büyük bir değişim yaratıyor.

Ekonomideki zenginlik-fakirlik arasındaki fark, sanayi dönemine ait bir çatışma olarak kaldı. Sanayi döneminde kol gücüyle çalışmaktan başka şansı olmayan insanlar zengin olmakla değil, hayatlarını idame ettirmekle meşguldüler. Marx'ın anlayışında görüldüğü gibi, patronlar kol gücünü sömürerek bir servet ediniyorlardı. Bugün ise servet edinmenin yolu sanayiden ziyade, beyinsel yaratıcılık olarak karşımıza çıkıyor. ABD'nin Seattle kentindeki Boeing ve Microsoft şirketlerini kıyasladığımızda, görüyoruz ki piyasa ekonomisi açısından Microsoft, Boeing'den çok daha güçlü. Demek ki bu yeni dönemde, kurallar ve koşullar büyük ölçüde değişiyor.

Sosyal değişim teorilerini incelediğimizde, sosyal yapının da buna bağlı olarak değiştiğini gözlemliyoruz. Çünkü söz konusu ekonomik dönüşümler, zihniyetin de

04:54 Şarj Etmiyor

ciddi bir şekilde değişmesine sebep oluyor. Coğrafi olarak farklı yerde yaşayan insanlar zihniyet yapısı, yaşam biçimi, para kazanma biçimi olarak farklı olsa da, insan olarak benzer özellikler sergiliyor. Çalışma ve üretim ortamları arasındaki farklılık, sosyo-ekonomik açıdan da bu insanları farklı kılıyor.

Ne var ki bugün hâlâ eski dönemden kalma yanılsamalarımız hayatta. Dünden bugüne gelen muazzam bir propaganda ve şartlanma etkisini sürdürüyor. Hâlâ ulus-devletin var olduğu döneme göre eğitim alıyoruz. Oysa teknolojik gelişmeler sayesinde, ulus-devletler arasındaki sınırları aşan seyahat etme oranlarımız yükseldi ve yolculuklar kolaylaştı. Buna rağmen, insanların zihniyetlerindeki değişim, teknik değişim kadar hızlı olmuyor. Çağ değişiyor, ama çağın eğitim sistemi, metodu ve kavramları hâlâ ulus-devlet ve sanayi dönemine ait.

Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sonrasında, bilgi arttıkça zenginlik de artıyor. Kum ve onun üretim macerası buna örnek teşkil edebilir. Kumu sadece kum olarak tanıdığımızda, kullanım alanı en alt düzeyde kalıyor. Kumla ilgili bilgilerimiz biraz daha artınca, artık cam üretebilir hale geliyoruz. Bir sonraki aşamada ise, yeterince bilgi sahibi olunduğunda, artık kumdan bilgisayarlar üretilebiliyor. Tüm bu mamullerin ana maddesi kum olmasına rağmen, aralarında çok ciddi bir fiyat farkı var. İşte bu değer artışının temelinde bilgi var.

Bilgi toplumunun diğer bir önemli vasfı, sosyolojik yapıyı değiştirmesidir. Çünkü yeni buluşlar üzerine kurulmuş bir toplumda, fiziken üretilen malların değeri azalır. Bu süreçte beyin gücüyle, bilgiyle üretilen mallar daha değerli hale geliyor. Beyin gücüyle çalışma, robotlaşmayı, emeğin yerini robotların almasını, üretim sürecini maliyetsiz değiştirebilmeyi sağlıyor. Bu süreç sonunda toplumun emeğe, kol gücüne olan ihtiyacı da azalıyor.

Buna karşın, teknolojik ilerlemelerle birlikte, bugün düne oranla çok daha yüksek bir sanayi üretimi yapıldığını görüyoruz. Ancak sanayi üretiminde artık çok daha az bir iş gücü kullanılıyor ve çok daha az bir maliyet ortaya çıkıyor. Bu durumun toplumun tüm yapısını değiştirmesi kaçınılmaz. İşçilerin yerini robotların almaya başlaması ve bilgisayarlaşmanın üretim süreçlerine büyük bir hız getirmesiyle, hem ekonominin içindeki sanayi payı azalıyor hem de üretim artıyor. Hatta toplum ihtiyacından

04:54 Şarj Etmiyor

fazlasını üretme kabiliyetine kavuşuyor ve işçilerin de toplumdaki sayısı azalıyor. Eski dünya düşünüldüğünde, bugün aktif nüfusun üçte birinin sanayide çalışması beklenirdi; ama bu oranın çok daha altında bir sanayi istihdamı var.

Beyin üretimine dayalı yeni teknolojik mallar, zenginleşmeyi de beraberinde getiriyor. Bu kadar hızlı, maliyeti az ve nitelikli malların üretilmesi toplumun zenginleşmesini sağlıyor. Toplum zenginleştikçe, çalışma saatleri azalıyor ve yaşam kalitesi de artıyor. İnsanlar sağlıklarına, hobilerine, turizme çok daha fazla zaman ayırabiliyorlar. Yaşam süreleri uzuyor ve yaşlı insanlara ihtimam göstermek için yeni meslekler açığa çıkıyor.

Sanayi döneminde yeni bir buluşun ticarileşmesi ve piyasada meta olarak yerini alması uzun zaman alırken, bu dönemde her yeni buluş anında ticarileşiyor ve çok hızlı şekilde piyasadaki yerini alıyor. Tüm bu hususlar göz önüne alındığında, görüyoruz ki toplumun sosyal yapısı, üretim yapısı ve zenginlik kaynağı bu yeni dönemde hızla değişiyor. İnsan yığınlarının bu yüksek ivmeli dönüşüme uyum sağlaması ise yeni çağın en büyük sorunu olarak karşımıza çıkıyor.

Osmanlı İmparatorluğu ve Sanayi

"Küresel vicdan" kavramına doğru ilerlerken, en önemli duraklardan birinin de, adeta kapitalizme dinsel açıdan ebelik yapan Protestanlık olduğunu gördük. Peki Batı'da Protestanlık isyan bayrağını ele aldığı sırada, Doğu'da, daha doğrusu Osmanlı'da neler oluyordu?

Osmanlı'nın Batı karşısındaki durumunu profesörlük takdim tezi olarak kaleme alıp, daha sonra *Kapitalizm Bu Köye Uğramadı* başlıklı bir kitapta ele almış, ama konunun odağına dinsel bir kıyaslamayı koymamıştım. Daha önceki bölümlerde de, Batı ve Osmanlı kıyaslamasına kısaca değindik, ama Osmanlı'ya Protestanlık ekseninde bakmadık.

Bir önceki bölümde gördüğümüz gibi, Avrupa 16. yüzyıldan itibaren sanayileşmenin ve kapitalistleşmenin sosyo-politik alt yapısını iyiden iyiye oluşturmaya başlamıştı. Bunun zihinsel temelini ise Protestanlık, özellikle de Kalvinizm sağlamıştı. Hâlbuki Osmanlı-Türk insanı, girişimci ve kapitalist bir anlayışa sahip olamamış, geçici bir dünyada yaşanıldığına inanan kanaatkâr bir insan modeli

04:54 Şarj Etmiyor

ortaya koymuştu.

Bu insan modelinin, ileriye dönük bir iktisadi faaliyeti, yarını düşünme, geleceği inşa gibi bir kaygısı yoktu. Etkin kader anlayışı, sadece insanın iradesini değil, çalışmanın değerini de anlamsız kılmış ve ilahî takdire boyun eğmeyi mutlak hale getirmişti. İslamiyet'in bu aşamadaki en önemli rolü, toplumun zararına servet biriktirmeyi adeta yasaklaması oldu. Kur'an-ı Kerim'in birçok ayeti harcamayı teşvik ettiği şeklinde yorumlanabilir.

Osmanlı insanının dinî hayatına egemen olan anlayışın en önemli yanı, kişinin kendisi için servet birikimine yoğunlaşmak yerine, mevcudun insanlar için seferber edilmesidir. Amaç, dünya malının toplumun yararına harcanmasıdır. Nitekim zekât, sadaka ve diğer hayır harcamaları mekanizması ile toplumda zenginlerin ve devlet memurlarının elinde biriken mal ve mülk topluma geri dönmüştür. Bunun sebebi, Osmanlı ahlakçıları ve mutasavvıflarının, edinilen malın toplumun yararına harcanması gerekliliğini vurgulamasıdır.

Bu anlayışın Osmanlı toplumunda hâkim olması sonucunda, servet sahibi insanların cami, çeşme yapımı, yoksulların korunması için sadaka ve zekât verme gibi çeşitli unsurlarla servetlerini harcamaları, servetin tekrar üretime ve ekonomiye dönmesini engellemiştir.

Batı dünyası, Kalvinizm ile metodik-disiplinli bir dindarı, iş ve meslek adamı olarak ekonomik düzleme taşır ve sağlıklı bir iş organizasyonu kurarken, Osmanlı İmparatorluğu'nda din ile ekonomik düzlem arasında, Müslüman girişimcinin dinin ekonomiye taşındığı bir anlayış ortaya çıkmamıştır. Osmanlı, ekonomik hayata ilgisiz kalmış ve dinine gösterdiği özeni ekonomik hayata yansıtamamıştır.

Sanayi Sonrası Dönem: Yeni Ufuklar

Sanayi devriyle sanayi sonrası dönem arasındaki en temel farklardan biri de, standartlaşma alanında ortaya çıktı. İlkinde standart bir anlayış varken, onu takip eden süreçte yaratıcılık ön plandadır. Buna bağlı olarak sanayi üretimi kontrol edilebilirken, sanayi sonrası süreçte yaratıcılık kontrol edilemez. Henüz beynin kendisi bile tam olarak keşfedilmiş değildir. Beyinsel üretimi esas alan bir teknoloji dönemi, neyin ne zaman, ne ölçüde yaratılacağını önceden kestiremez. Bunu ileri

04:54 Şarj Etmiyor

teknolojilerdeki değişim hızından da anlıyoruz. Bilgi üretimi o kadar yüksek boyutlarda artmış durumda ki insanın beyinsel gücünün ve algısının değişimine bir sınır koymak mümkün değil. Öte yandan, sistemin kendisi de sürekli yeniliğe muhtaç. Yeni bir buluş yapmadıkça sistemin ayakta kalması artık mümkün değil.

Sanayi sonrası dönemin davranış ve yaşam kurallarında ikili bir yapılanma var. Küreselleşme dolayısıyla ülkelerin sınırları aşılırken, yeryüzü hızla bir standartlaşmaya doğru ilerliyor. Gerçekten de bütün yerküreyi küçük bir köy haline getirmek için standartlaşma çok önemli. Örneğin, bir cihazın parçası bütün dünyada bulunabiliyor; çünkü bu parça her yerde standart olarak üretilmiş. İşte bu ortaklaşma, standartlaşma dünyanın iletişimini, küresel ticareti ve ekonomiyi ortak bir dil üzerinde birleştiriyor.

Bununla birlikte, paradoksal şekilde yeniçağ, anti-standartlaşmayı da mecbur hale getiriyor, hatta dayatıyor. Çünkü sanayi döneminin standart insanıyla yeni dönemin yaratıcılığını, inovasyonunu ya da icatlarını buluşturmak mümkün değil. Tam da bu noktada, beynin yeni buluşlar bulması ve yeni katma değerler üretmesi, standart-dışı bir faaliyet izlemeyi teşvik ediyor ve yeni bir özgürlüğe imkân tanıyor.

Yine de günlük hayatta ulus-devleti aşan bireylerin, toplumların, grupların sosyo-ekonomik faaliyetlerinde, akışı kolaylaştıracak bir standartlaştırma kaçınılmaz. İcatlar söz konusu olduğunda standart-dışı olma gereği varken, günlük faaliyet alanlarında yaşamı sürdürürken, zaman kazanma, iletişim kolaylığı, aradığını rahatlıkla bulma, ifade ettiğinin doğru aktarılması açısından çok büyük kazanımlar sağladığı için, standartlaşma daha da hız kazanmış durumda.

Öte yandan, her şey izlenir, görülür, saydam hale geliyor. Her şeyin hızlıca saydamlaşması ve standartlaşması yeni bir ahlak anlayışını da dayatıyor. Bir GPS aletine sahipseniz, dünyanın her yerinde gezebilirsiniz. Artık insanoğlu uydudan bakarak, yaşadığı gezegenin bütün yollarını, coğrafyasını görebiliyor. Yerküreyi her sokağıyla, caddesiyle, çıkmazıyla tanıyan, berraklaştıran bir çağ var artık. Teknolojinin getirdiği bu saydamlaşma, ister istemez kendi davranış kurallarını da oluşturuyor.

Bir diğer nokta da, Doğu ve Batı arasında yapılan ayrımın bu yeni dönemde sarsılması. Sanayi döneminin Batı coğrafyasında boy göstermesi, sanayileşmenin

04:54 Şarj Etmiyor

Batı'da olması, Protestanlığın, Hristiyanlığın Batı'daki bir mezhebi olması Batı ile Doğu arasındaki ayrımın kökenlerini teşkil ediyordu. Bu bakımdan, Doğu kültürü ile Batı kültürü arasındaki kökten farklar da keskin bir Doğu-Batı ayrımını mümkün kılıyordu.

Oysa küreselleşmenin hızı, ulaşım ve iletişim imkânları arttıkça, sanayileşmenin hızı yeni bir noktaya taşınınca, bütün temel inanç, kültür farkları ortak bir noktaya doğru yöneliyor. Bugün yeni ve tek bir uygarlık kuruluyor. Bu anlamda, insanoğlunun tek bir medeniyeti vardır: insanlık medeniyeti. Kültürler yerel, medeniyet ise evrenseldir. Aslında "medeniyet" derken "kültür" kavramı da kast edilebilir. Elektriği kullanırken "Şu ya da bu medeniyetin ışığı," demeyiz. Bu icat Edison'un insanlığa armağanıdır. Daha yerel olan kültürler olduğu gibi, o kültürlerin insanlığa mal olmuş edimleri vardır ki buna uygarlık denir.

Ahlakın Dönüşümü

Yukarıda da belirtildiği gibi, ahlak, sözlük anlamıyla, kişilerin toplum içinde uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları demektir. Fakat kültürel, dini, felsefi ya da seküler topluluklar açısından insan davranışlarının yanlışları ve doğruları arasında belirgin farklar vardır. Bu da demektir ki tek bir ahlak yoktur. Ahlak, toplumların bulundukları ortamların özellikleriyle bağlantılı olarak değişebilir. Burada ahlaksızlık sayılan bir şey, Eskimo toplumunu oluşturan temel bir ahlak ilkesi olabilir. Dolayısıyla, denilebilir ki davranışın doğru veya yanlış oluşu, bunların bulunduğu yargı ve ilkeler sistemi zaman ve zemine göre değişebilir.

Bu durumla ilgili güzel örneklerinden biri, Friedrich Engels'in 1884 yılında yayımlanan *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* isimli kitabıdır. Kitabın hikâyesi, Lewis Henry Morgan adlı Amerikalı bir emekli askerin ilkel bir kabile bulması ve bu kabile üzerinde bir inceleme yapmasıyla başlar. Engels *Eski Toplum* adıyla basılan ve pek ilgi görmeyen bu kitaba bir gün kütüphanede çalışırken rastlar ve bu kitap *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı çalışmanın temel dayanaklarından biri haline gelir. Bu sayede Lewis Henry Morgan'ın *Eski Toplum* adlı eseri de ölümsüzleşmiştir.

Morgan, kitabında tek eşli aile biçiminin ortaya çıkışıyla özel mülkiyet arasındaki paralellikler üzerinde durur. İşte Engels kendi tarih tezinin ana çizgilerini Morgan'ın

04:54 Şarj Etmiyor

kitabı üzerinden belirler. Bu anlamda, Engels'e göre eski toplumlar anaerkildir; çünkü tekeşliliğin olmadığı bir toplumda soy, anneye göre belirlenmek zorundadır. Babasoycu akrabalık kavramı ise, özel mülkiyetin ve miras hukukunun doğmasıyla ortaya çıkar. Sosyo-ekonomik bakımdan aile yapısı ve ahlak anlayışı konusunda, Engels'in eseri son derece belirleyici, üstünde çok durulması gereken bir tezdir.

Bu kitaba göre, insanlık tarihinde tekeşliliğin olmadığı dönemler vardır ki bu dönemlerde annenin rolü belirgindir. Oysa mirasın ve sermaye birikiminin önemli hale geldiği dönemde, toplumsal yapı, ahlak yapısı ve aile yapısı değişmiş, erkek egemen bir topluma doğru değişim başlamıştır. Bunun sebebi özel mülkiyet ve miras hukukunun doğmasıdır. Tarım toplumuyla sanayi toplumunun ahlak kavrayışları arasındaki değişimi göstermesi açısından, bu ayrıca önemlidir.

Engels'e göre, çağdaş tekeşliliğin ortaya çıkışı, miras sorunuyla ilgilidir. Ona göre mülkiyet, kadının erkeğe bağlılığının devam ettiği bir burjuva geleneğidir. Bu yaklaşım aynı zamanda, burjuva toplumunun aile anlayışına ve kadına bakışına muazzam bir eleştiri niteliği taşır. Engels sermaye birikiminin söz konusu olduğu sanayi toplumlarında, kadına sermaye birikimi sürecinin bir unsuru olarak bakıldığını dile getirirken, işçi sınıfındaki kadın-erkek ilişkilerinin eşitlikçi bir doğası olduğunu ve bu anlayışın, kadını daha özgür bir birey olarak kabul ettiğini belirtir. Engels'in bu tespitine paralel şekilde, sonradan feminist hareketin ortaya çıktığını görüyoruz ki feminizmin orta sınıfa mensup kadınlar üzerinde muazzam bir özgürleştirici etkisi oluyor. Örneğin, feminizmle birlikte boşanma hakkı yasallaşıyor.

Bugün, yani sermayenin öneminin ortadan kalktığı küreselleşme sürecinde, vicdanın ve ahlakın Engels'in ifade ettiğinin devamı niteliğinde dönüştüğünü belirtmek gerekir. Esasen, Engels'in tespitleri sanayi dönemine aittir ve sanayi öncesi toplumdan sanayi toplumuna geçişi, emeğin ve sermayenin çok hayati hale gelişini aile ve özel mülkiyet çerçevesinde inceler. Gelinen noktada Engels'in söylediği gibi ailenin, miras birikiminin temel öğesi olarak işlev bulduğunu görüyoruz. Çünkü bugün mülkiyetin ve sermayenin eskisi kadar önemli olmaması söz konusu. Facebook ve Microsoft örneklerinde görüldüğü gibi, artık sermayenin geliştirilmesinden ziyade bilginin önemli hale geldiğini gözlemliyoruz.

04:54 Şarj Etmiyor

Engels'ten öğrendiğimiz gibi, bu yeni dönemde de aileye ve kadınlara bakış, ahlak anlayışı farklılaşıyor. Zamana ve zemine göre değişen ahlak anlayışı, bir çağ kırılması yaşadığımız bu süreçte radikal bir şekilde dönüşüyor ve dönüşecek. Sanayi toplumunun bütün kuralları, koşulları, anlayışları ve bunları üreten zemin kaydığı için ahlak da yeniden, öncelikli olarak gündeme geliyor.

Kötümserlere Bir Yanıt

Sanayi sonrası toplumunun kavramları henüz oluşmadı. Bir önceki dönem, temellerinden sarsılarak yıkılıyor, ama biz gelmekte olanı, yıkılmakta olanın kavramlarıyla anlamaya çabalıyoruz. Değişim ve bilim algısı olmayanlar Araf'ta kalıyor ve bu değişimden ürküyorlar. Gerçekten de insanlık, değişimleri okuyamadığı için ürker ve kötümser öngörülerde bulunur. İktisat alanındaki Roma Ekolü bu duruma örnek verilebilir.

Ne var ki insanlık hiçbir zaman kötüye gitmemiştir. İnsanlık, geleneği okuyamadığı için korkmuştur hep. Bugün görüyoruz ki çalışma saatleri, insan hakları gibi alanlardaki her istatistik, sınıflı toplumu aşıp sınıfsız bir topluma gittiğimizi söylüyor. Jacques Attali *Geleceğin Kısa Tarihi* adlı kitabında insanlığın en önemli vasfının, insan haklarındaki gelişme olduğunu belirtiyor. İnsanlık köleliği aşıp özgür bireyin, özgürlüğün sınırlarını sürekli geliştirdiği bir noktaya geldi.

Oysa bizim hayata bakışımız 24 saatten ibaret ve bu yüzden de büyük resmi gözden kaçırıyoruz. Dikkat edilmesi gerekir ki bilim adamları bunun tam tersi şekilde hareket ederler. Bilim adamları anı değil, trendi okurlar. Günlük yaşam pratikleri içinde beyinsel faaliyetleri yüksek olmayan insanlar, belki de haklı olarak "Böyle söyleniyor ama bak, dışarıda dilenciler de var," diyebilirler. Aslında, "sınıfsız bir topluma doğru gidiyoruz," derken, bugün hâlâ dünyada açlık sınırında yaşayan yoksulların bulunduğunu, 1 milyar insanın elektrikten yoksun yaşadığını, 1 milyar insanın günde 2 dolarla geçinmeye mecbur olduğunu reddetmiş olmuyoruz. Bir geçiş çağında olduğumuzu ve sanayi sonrası topluma doğru ilerlediğimizi belirtiyoruz. Değerlendirmeler kısa vadeli ve günlük hayattan yola çıkarak yapıldığında eski yanılsamalar, eski kalıntılar egemenliğini sürdürür ve değişimi, gelmekte olanı okumak zorlaşır, hatta imkânsız hale gelir.

04:54 Şarj Etmiyor

Alain Touraine'e göre, günümüz toplumunun en önemli dört özelliğinden birincisi, sosyal yapıdaki ezilmişlerin, altta kalmışların öne çıkışıdır. İkincisi, internet; üçüncüsü, ekolojidir. Dördüncüsü ise, kadının ezilmesinin sona ermesidir. Kötümserler, Touraine'in bu iddialarını Jacques Attali'nin tezleriyle birleştirdiklerinde, yeni çağın temel iskeletini bir ölçüde anlayabilirler.

Küreselleşmeyi dikkate alırsak, dünyanın trend olarak, bir "empati uygarlığına" doğru gittiğini söyleyebiliriz. Yine de çalışanla çalıştıran arasındaki fark henüz nihai olarak ortadan kalkmış değildir. Bu fark ancak yeryüzünde yaşayan 7 milyar insanın ihtiyaçları rahatlıkla karşılandığında, hatta ihtiyaçların üzerinde bir üretim olduğunda ortadan kalkabilir. Hızlı adımlarla bu yeni çağa doğru adım attığımızı, insanlık tarihinin yeni bir döneminin inşa olduğunu, bu değişimi sağlayan unsurun ise teknoloji olduğunu belirtmek gerekir.

Teknoloji kadar önemli ikinci bir unsur enerji kaynaklarındaki değişimdir. İnsanların çalışmasına ihtiyaç bırakmadan, tüm küreye yetecek kadar enerji sağlandığı zaman, "tek uygarlık" nihai olarak kurulmuş, insanın "insan" olarak varoluşu güvence altına alınmış olacak. Çünkü enerji kaynaklarının değişip, gelişmesi insanın insanı sömürmesi gereğini ortadan kaldıracak. Çalışmaya ihtiyacın kalmadığı, böyle bir noktaya varılabilmesi için, enerji kaynağının petrolden atoma geçmesi ve insanların ihtiyaçlarının fevkinde bir üretim noktasına gelmesi gerekir.

Kötümser soru işaretlerine karşı, insanlığın hiçbir zaman geri gitmediğini bir kez daha hatırlatalım. İhtiyacının fazlasını üretme yollarını arayıp duran insanlık daha faydalı, anlamlı bir noktaya gelmekte ve gelecek.

5. BÖLÜM / Küreselleşmeyi Nasıl Bilirsiniz?

Batı'nın feodal beylerin ve kilisenin ekonomik ve hukuki egemenliğinden kurtulma süreci 12. yüzyılın ilk yıllarında başladı. Burjuvazinin kesin zaferi için ise, uzun zaman daha beklemek gerekecekti. Nihayet, 14 Temmuz 1789 tarihi, dünya egemenliğinin artık yeni bir sınıfın eline geçtiğini gösterdi. Eski değerlerin yerini tasarruf, kâr güdüsü ve bireysel kazancı maksimize etmeyi hedefleyen akılcı davranış gibi hasletler almaya başladı.

Sanayi Devrimi'nin dinamikleri, bir yandan burjuvazinin karşıt sınıfı olan

04:55 Şarj Etmiyor

proletaryayı, diğer yandan bu sınıfın dış rekabetten uzak, rahatça sermaye birikimi yapabileceği coğrafi birimi olan "ulus-devletleri" doğurdu: Irka dayalı bir birlik anlayışının yüceltilmesi, sınırların kutsallaştırılması, bayraklar, ordular, düdükler, trampetler ve kol gücüne dayalı olarak çalışan fabrikalar. Bu süreç ilkel hammadde sömürücülüğü, kanlı pazar kavgaları, dünya savaşları ve sonucunda milyonlarca ölümü de beraberinde getirdi.

Burjuvazinin yerini "bilgi aristokratlarına" bırakması ise, bir önceki değişime göre daha az vakit aldı. 20. yüzyılda sermaye bir yandan ulusal sınırlara sığmayacak kadar palazlanırken, diğer yandan kol gücünün yerini "beynimizi örnek alan" teknoloji aldı. Sanayi Devrimi'nin temel teknolojik modelinin bu şekilde değişmesiyle birlikte patron sınıfı da değişime uğradı ve yeryüzü yeni bir dönemin kapısına geldi. Ulus-devlet modeli ve sermaye, eski önemini yitirmeye başladı.

Deyiş yerindeyse, bu yeni aşamanın nüfus kâğıdını, Avrupa Birliği'nin kuruluşunu belgeleyen Maastricht Antlaşması oluşturdu. Ekonomik ve parasal birlik, ortak dış güvenlik, adalet konusunda işbirliği gibi ortaklıklar, bir anlamda Fransız Devrimi'nin uzantısı, bir başka anlamda ise rövanşıydı. Gelinen yeni aşamada, Fransız burjuvazisinin oluşturduğu değerler güçsüz düşmeye başlamıştı. Sınırlar, paralar, ordular, bayraklar, düdükler, trampetler önemini kaybediyor, artık koluna değil, beynine bağlı olarak zenginlik üretmeye başlayan insanın her şeyden üstün olması öne çıkıyordu. Çek Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Vaclav Havel'in deyişiyle, bundan böyle "insanlar sınırlardan daha önemli" idi.

Gerçekten de insanlık, sosyal değişimin değişmez kanununa bağlı olarak, zaman içinde kaçınılmaz olarak farklılaşıyor. Önce feodal beyler ve tek üretim aracı olan toprak, daha sonra sermaye ve sermaye sahipleri ile o dönemin simgesi olan sanayi fabrikaları öne çıkıyordu. Şimdi ise yeni bir aşamadayız. Bu yeni aşamada, insan kendini en kutsal canlı yapan, beyni ile zenginlik üreten, sermayeye ihtiyaç duymadan özgürleşebilen bir varlık haline geliyor. Eski yapılar yıkılıyor, Fransız Burjuva Devrimi'nin değerleri geride kalıyor. 14 Temmuz'un yerini, insan odaklı bir büyümenin simgesi haline gelecek olan 9 Mayıs Avrupa Günü alıyor.

Bir zamanlar 14 Temmuz en son durak sanılırken, bugün 9 Mayıs'a ulaştık. Bu

04:55 Şarj Etmiyor

farklılığa ulaşamayan, dönemin hipnozlarından kurtulamayan ya da eski şartlanmaları çıkarları açısından daha faydalı bulan çok sayıda insan, kurum ve kuruluş hâlâ mevcut; ama bunlar artık tarihin eski yüzünü yansıtıyorlar. Oysa insanlığın umutlu yürüyüşü hiçbir zaman kötümserleri haklı çıkarmadı.

İnsanlığın serüveni sürekli daha iyiye doğru gidiyor. Geçmişte devletler kutsanırken, artık devlet karşısında insan öne çıkıyor. Kol gücü, yerini beyin gücüne bıraktı. Üstelik tüm bunlar olağanüstü bir hızla gerçekleşiyor. İşte, hayatın hızlandığı bu yeni döneme "küreselleşme" diyoruz. DPT'nin 8. Beş Yıllık Plan Alt Komisyonu küreselleşmeyi şöyle tanımlıyor:

"Küreselleşme ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel anlamda bazı ortak değerlerin yerel ve ulusal sınırları aşarak dünya çapında yayılmasını ifade etmektedir. Ekonomik alanda, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde benimsenen ekonomik sistem ve buna bağlı olarak uygulanan ekonomi politikaları giderek benzerlik göstermektedir. Sovyet bloğunun çöküşü ile birlikte, dünyada liberal ekonomik düzen, yani serbest piyasa ekonomisi giderek yaygınlaşmaktadır. Tüm dünyada kamu ekonomisinin görev ve fonksiyonları yeniden tanımlanmaya çalışılmaktadır. Devletin sınırlanıp küçültülmesi ve bu şekilde piyasa ekonomisine daha fazla işlerlik kazandırılması görüşleri önem kazanmaktadır. Dünya ticareti giderek serbestleşme eğilimindedir. Uluslararası ekonomik ilişkilerde eski korumacılık anlayışının yerine serbest ticaret görüşü benimsenmektedir. Sadece dış ticaret alanında değil, mali ve parasal alanlarda da liberalleşme sürecinin geliştirilmesi gerektiği savunulmaktadır. Devletin vergi, borçlanma, para gibi araçları piyasa ekonomisini bozmayacak şekilde kullanmaması savunulmaktadır. Özetle; dünyada uygulanan ekonomik sistem ve ekonomi politikaları giderek birbirine yakınlaşmaktadır. Kısaca, "küresel ekonomi"nin daha yoğun olarak gündeme gelmesi ile birlikte serbestleşme daha fazla önem kazanmaktadır. Siyasi alanda ise demokrasi küresel bir değer olarak daha fazla ön plana çıkmaktadır. Ekonomik alanda liberal ekonomik düzen, siyasi alanda ise demokrasiye dayalı bir siyasal sistem bütün dünyada kabul görmektedir. Liberal Demokrasi adı verilen yeni bir siyasi ve ekonomik düzen dünyada hızla yayılmaktadır."

04:55 Şarj Etmiyor

Jeremy Bentham ulus-devletlerin ortaya çıktığı 1780'lerde "uluslararası" terimini literatüre kazandırmıştı. Bundan iki yüz sene sonra, yani 1980'lerde "uluslararası" teriminin yerini "küreselleşme" kavramı aldı. Aslında bu sürecin, 1866'da okyanusu geçen telgraf kablolarından başlayarak, 1930'larda radyonun, 1950'lerde Marlboro ve McDonalds gibi markaların ortaya çıkışı, 1974'te ABD'nin kur kontrollerini bırakması, 1987'de ozon deliğinin gündeme gelmesi, 1991'de internetin doğuşu ve 1997'de dünyayı çeviren fiber optik kabloların tamamlanmasıyla ilerlediği söylenebilir.

Küreselleşmenin İngilizce karşılığı ilk kez 1944 yılında kullanılmış, kelime Webster sözlüğündeki yerini ise 1961'de almıştır. Bu tarihten sonra da, kavramın felsefi içeriği sürekli zenginleşmiştir. Bu bakımdan, küreselleşme ya da küreselleşme kavramı "dünya çapında yoğunluğu artan karşılıklı bağımlılıklar ve ilişkiler," "yeni teknolojiler sayesinde zaman ve mekânın küçülmesi" ve "zamanlar ve mekânlar üstü bir sosyal ilişkiler bütünü" olarak kullanılmaktadır. Gerçekten de bugün devletlerin sınırlar, para ve kamu finansmanı üzerindeki kontrolünün giderek azalması, uluslar-üstü bir yapının artan egemenliğine işaret etmektedir.

Öte yandan, küreselleşme kavramı ile "uluslararasılaşma" kavramı arasında bazı farklar vardır. "Uluslararasılaşma" giderek daha önemli hale gelen devletler-arası ilişkileri, anlaşmaları ve ittifakları ifade etmektedir. Bu anlamda, "uluslararasılaşma" kavramındaki odak devlettir. Hâlbuki küreselleşme, anılan ilişkilerin yanı sıra devletlerin çoklu bir uluslar-üstü yapıya bağlanmasını içermektedir. Diğer bir deyişle, tek bir küresel ekonomik, kültürel ve kısmen politik sisteme entegrasyon sağlanmaktadır. Küreselleşmenin sosyal, politik ve ekonomik değişimleri tetikleyen dinamikleri sayesinde, hem modern toplumlar hem de dünya düzeni yeniden oluşmaktadır.

Aslında küreselleşme politik, ekonomik ve kültürel anlamda evrimini sürdüren ve geçmişte benzeri olmayan, yeni bir olgudur. Michael Hardt ve Antonio Negri gibi düşünürlerin de vurguladığı gibi, küreselleşme modern dünyanın kontrol düzenini yeniden şekillendirmektedir. Öte yandan, küreselleşme kaçınılmaz ve geri çevrilemez bir süreçtir. Ulus devletin belirleyici rolü azalmakta ve insanlar arasındaki etkileşim yolları günden güne değişmektedir. Serbestleşen kur, internet ve sermayenin dolaşımı

04:55 Şarj Etmiyor

yatırımcılara yirmi dört saat açık finansal piyasa imkânları sunmuş ve bu imkânlar sayesinde dünya ekonomisi gitgide daha fazla entegre olmaya başlamıştır.

Küreselleşmenin On "Düzleyicisi"

Nobel ödüllü Thomas Friedman, 2005 yılında yazdığı *Dünya Düzdür* isimli kitabında, küreselleşme sürecini başlatan ve dünyayı düzleştiren, on "düzleyici"den söz eder.

İlk "düzleyici," Berlin Duvarı'nın yıkılmasıdır. Böylece farklı toplumlar bir araya gelmiş, küreselleşmenin her türlü özgürlüğü teşvik etme potansiyeli görülmüştür. Ürün, hizmet ve emeğin serbestleşmesiyle birey ve toplumlar, bulundukları coğrafya fark etmeksizin ortak standartları ve en iyi uygulamaları kullanabilme şansı yakalamıştır. Bu kaynaşma, yaratıcılık ve inovasyon için de öncü olmuştur.

İkinci düzleyici Netscape'dir. Zamanın verimli kullanılmasına olanak veren iş akışı yazılımları üçüncü düzleyici; yeni teknolojilerin daha güçlü bir etkileşimin yolunu açan açık kodlu yazılımlar ise dördüncü düzleyicidir. Beşinci düzleyici, taşeronlaşma olarak ifade edilen "outsourcing"dir. Böylece daha önce firmanın içinde yapılan bir iş kolunu bir başka firmaya aktarma olanağı doğmuştur.

Altıncı düzleyici, off-shore yaparak bir başka yerde şirket kurmaktır. Yedinci düzleyici tedarik zinciridir. Tedarikçi, Wal-Mart'ın yaptığı gibi, perakendeciler ve tüketici arasındaki aktiviteleri birbirine bağlar, küresel bir işbirliğini geliştirir ve standartları belirler. Sekizinci düzleyici ise "insourcing" kelimesi ile ifade edilen, içerden tedariktir.

Bunun en başarılı örneği, dünyanın dört bir yanındaki merkezleri ve 270 hava taşıtıyla dünyanın en büyük on birinci filosu olarak, yalnızca taşıma değil, lojistik hizmeti de veren kargo şirketi UPS'tir. Şirketin mühendisleri, şirketlerin üretim ve küresel dağıtım stratejisini geliştirmekte, dünyayı küçük şirketler için daha düz hale getirmektedir.

Dokuzuncu düzleyici, Friedmann'ın "informing" dediği, yeni bir öğrenme şeklidir. Radyo ve televizyon bir kanaldan herkese bilgi aktarırken, internet aramaları sayesinde, bilgilenme birebir etkileşim sunmakta ve bilgiyi talep edenlere seçim hakkı vermektedir. Google ve benzeri arama motorları sayesinde, dünyadaki herkes her bilgiye ulaşacak bir konuma doğru ilerlemektedir. 2002 yılında Google'dan günde 150

04:55 Şarj Etmiyor

milyon arama yapılırken, üç yıl sonra bu rakam bir milyarı aşmıştır. Üstelik bunların üçte ikisi ABD dışındandır ve yarısından fazlası İngilizce değildir.

Ayrıca Google, Google akademik ve Google kitaplarla internet üzerinden serbest kitap ile akademik makale paylaşımını sağlamakta, basımı tükenmiş kitaplara göz atmak, telif hakkı son bulan kitapları tamamıyla indirmek sıradanlaşmaktadır. 300 milyon kullanıcı ve 4 milyon aktif grubun bulunduğu Yahoo! Groups gibi uygulamalarla insanlar arkadaş ve ortak edinebilmekte, kültürel ve sosyal engebeler düzleşmektedir.

Her türlü kişisel bilgi ve geçmişe ulaşmak mümkün olduğundan, bu sürecin devamında muhtemelen kişisel tedarik zincirini kurma ve yayma becerisi de gelişecektir. Nitekim şimdilerde Facebook, Twitter gibi siteler sosyal odaklı çalışırken, Linkedin, XING gibi siteler profesyonel anlamda, Academia.edu ise akademik boyutta kişisel bir ağ oluşturma olanağı sunmaktadır.

Sonuncu düzenleyici de, Thomas Friedman'ın "stereoid" adını verdiği, tüm bu düzleştiricilerin meydana gelmesini sağlayan yeni teknolojilerdir. Bunlar sayesinde her alanda, bilgi toplama, işleme ve iletme mümkün hale gelmiş, cep bilgisayarları, cep telefonları, elektronik iş kartları ve netbooklar hayatın parçası olmuştur. Friedman, bilişim ve telekomünikasyondaki buluşlar sayesinde ilerlemenin her yere aktarılabilmesi sonucu, yerküredeki mesafelerin azalan önemine dikkat çekmektedir.

Friedman'ın tanımladığı bu dünyada, Türkiye'nin de dâhil olduğu Lizbon Stratejisi 2000 yılından beri, çevreye daha az bağımlı, daha fazla istihdam yaratan, Ar-Ge temelli rekabet gücü yüksek, bilgiye dayalı ve dinamik bir Avrupa ekonomisi hedeflemektedir. AB, ekonominin motoru olacak teknoloji ve inovasyonun, araştırma ve bilim adamlarının, endüstri ve ticaretin yaratıcı bir etkileşimle bu süreci gerçekleştirme gayreti içindedir.

Cambridge, Helsinki ve Münih'teki ileri teknoloji kümelerinde de görüldüğü üzere, bu aktörlerin birbirlerine coğrafi olarak yakınlığı önemli bir gereklilik. Küreselleşmenin etkisiyle, ekonomik açıdan sınırlar üzerinde gücü azalan ulus devletlerin yerini bölgeler alıyor ve ekonomik gelişimin yanı sıra, kültürel ve politik bir bütünlük de sergileyen bu bölgeler yeni küresel oyuncular haline geliyor. Nitekim

04:55 Şarj Etmiyor

kümelerin uluslar arasında veya ulustan küçük, ama sonuçta devlet sınırlarından bağımsız bir şekilde ortaya çıkabilmesi, bunun bir göstergesidir.

Öte yandan, küreselleşme ile bölgeselleşme arasında yararlı bir diyalektik etkileşim olduğu söylenebilir. Birçok çalışmada vurgulandığı gibi, Soğuk Savaş'ın ardından bölgecilik küresel bir boyutta yeniden doğmuş ve bilginin dolaşımıyla, ileri teknoloji sektörlerini de kapsamına almıştır. New York, Stockholm, Shangai, Silikon Vadisi gibi yeni ekonomik aktivitelerin ve refahın yoğunlaştığı bölgelerdir. Öyle ki bu bölgelerin büyüme oranları, ulusal ortalamaların üstündedir. Bu yüzden, büyük şirketler merkezlerini buralara taşımakta ve bu sayede daha yoğun bir coğrafi yığılma yaşanmaktadır.

Özetle, küreselleşme ve bölgeselleşme arasında, birbirini destekleyen bir ilişkinin varlığı söz konusu. Küreselleşen ekonomide inovasyon gerekliliği, bölgelerin yükselişini de tetikliyor.

Soğuk Savaş sonrası ulus devletlerin ekonomik sınırlarının esnemesi, bazı bölgeleri küresel sahnede daha görünür hâle getiriyor. Küreselleşmenin bu yeni aktörleri temelde inovasyonun ateşlediği yeni bir rekabet anlayışının sonuçlarıdır.

Küreselleşmenin Rekabet Anlayışı

Kapitalizmin ve piyasa ekonomisinin en önemli vasfı rekabet içermesidir. Rekabet, kaynakların verimli kullanılmasını sağlar. Kaynağı iyi kullanamayan, gerekli malzemeden nitelikli, ucuz ve azami malı üretemeyen firmalar piyasadan tasfiye olur. Rekabet doğal kaynakların, emeğin ve toprağın en verimli şekilde kullanmasını sağlar. Bu bakımdan, ülkelerin rekabet yasalarını yayımlama tarihleri, kapitalizmin ve piyasa ekonomisinin hangi ülkelerde, ne zaman geliştiğini de gösterecektir. Örneğin, rekabet yasası piyasa ekonomisinin ilk olarak geliştiği ülkelerden biri olan Amerika'da 1800'ün sonlarında çıkartılmıştır.

Rekabet toplumun ve doğanın kaynaklarını kötü kullananları tasfiye ederken, iyi kullananların zenginleşmesine sebep olur. Fakat daha da önemlisi, rekabet sadece insanların değil, aynı zamanda toplumun da zenginleşmesini sağlar. Adam Smith'in 1776'da yayımlanan *Toplumların Yeni Zenginliği* isimli kitabında, kendi çıkarı peşinde koşan insanın toplumu da zenginleştirdiği anlatılır. Bizse, devletçi bir gelenekten

04:55 Şarj Etmiyor

geldiğimiz için, bunu kaynakların iyi değerlendirilmesini sağlayan bir sistem olarak değil, çıkarcı ve bencil bir sistem olarak görüyoruz. Çünkü kapitalizmin en temel unsuru olan rekabeti düzenleyen yasa 1995'te çıkartılmıştır.

Bugün hâlâ eskiden kalma bu bakış açısı devam ediyor ve devlet kurumlarına yaslanarak zenginleşme, bir biçimde kışkırtılıyor. Amerika'da 1890'da çıkan rekabet yasası, Türkiye'de 1995'te, AB Gümrük Birliği'ne girebilmek amacıyla mecburen çıkarılmıştır. Bir ülkenin rekabet yasası yok ise, bu, o ülkede rekabete ihtiyaç olmadığı anlamına gelir. Hâlbuki piyasa ekonomisi, kaynakları kötü kullananı tasfiye ederek, piyasanın en iyi mal ve hizmet üreticilerini cezalandırır ve muazzam bir zenginleşmeye sebep olur.

Elbette ki insanların rekabet içinde yer almama hakları vardır; fakat kâr unsuru ve rekabet olmayınca, yaşamın dinamizmi azalır. Bu tür kimselerin sosyal yaşam güvenceleri olabilir, ama yaşam kıvançları gelişmez; daha üretken olmaya yönelmeleri için bir motifleri yoktur. Rekabet aynı zamanda para kazanmayı da düzene sokar, regüle eder. Bu bakımdan, kapitalizmin muazzam bir ticari bir ahlakı vardır. Ahlak üretimden koparıldığında kapitalist sistem iflas eder; Protestanlık mantığı zayıfladığında ise sistem çöker.

Protestan ahlakı insanların kapitalizmi içselleştirmesini, bir tür zihinsel devrim yaşamalarını kolaylaştırmış ve bu, piyasa ekonomisinin çok daha hızlı yaygınlaşmasını ve hayata geçmesini sağlamıştı. Ne var ki küreselleşme yeni bir ahlak ve rekabet anlayışı doğurdu. 1960 ve 70'li yıllardaki teknolojik gelişmeyle birlikte gelen seri üretim, büyük şirketlerin artan ölçeklerden yararlanmalarına ve böylelikle büyük pazarlara açılmalarına olanak sağladı. Zira rekabet üstünlüğü, üretim üstünlüğüne bağlıydı.

1980'lerde yaşanan Japon devrimi ise Joseph Alois Schumpeter'i haklı çıkardı ve fiyat rekabetinin yerini yeni teknoloji, ürün ve iş modeli temelli bir kalite rekabeti aldı. Seri üretimin bol ve ucuz ürünlerine doyan pazar kalite talep ettiği için, ürün çeşitliliği, üretim ve dağıtım hızı rekabetin önemli bir parçası haline geldi. 2000'li yıllar tümüyle kişiselleştirilen, benzersiz ürünlerin sahne almasına vesile oldu. Bugün artık firmalar kaynak veya tüketim yönünde uzmanlaşmaya gidiyor, arz bakımından

04:55 Şarj Etmiyor

tasarım, finans, pazarlama sahalarına; tüketim bakımından da hizmet, eğitim ve lojistiğe yöneliyorlar.

1980'lerde ihracat kaynaklı büyümenin öncüsü olan Japon devleri, büyük yerel pazar payı, uluslararası rekabet gücü ve destekleyici bir politika uygulayan merkezi hükümetler formülünü bütün Asya'ya yaydı. Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur'da bu modelle küresel rekabette söz sahibi olan şirketler ortaya çıktı.

Ancak aynı dönemde hem Avrupa'da hem de Amerika'da başka bir gelişme yaşandı. Boyutları Japon devlerinden küçük olan şirketler ve kurumlardan oluşan çeşitli bölgeler, ekonominin farklı sektörlerinde küresel rekabete girdi. New York'ta moda, Los Angeles'ta sinema ve İtalya'da tekstil, California'da Silikon Vadisi ve Orange County, Boston'da Route 128 ve Paris'te Bilimsel Kent küresel platformda öne çıktı. İnovasyon becerisi, ortaklaşa rekabet, ticarete konu olmayan karşılıklı bağımlılıkların varlığı, kamu-özel sektör ortaklığı bu bölgelerin uluslararası rekabette güçlenmelerini sağlayan ortak nitelikler oldu.

Ancak, her derin dönüşüm gibi, küreselleşme sürecinin de nimetleri yanında ağır külfetleri var. Sanayi Devrimi'nin oluşumu sırasında insanlık nasıl yoğun bir sıkıntı yaşadıysa, şimdi yeni çağa uyum süreci ağır bir bunalımı da doğuruyor. Kol gücü ile yaşamını kazanmaya şartlanmış kişilerin, beyinselliğin öne çıktığı yeni bir yaşama bir anda alışmaları, onun getirdiği değişime kolayca uyum sağlamaları mümkün değil. Uyum zorlaştıkça bu sürece intibak edemeyenler için de kriz artıyor. Ancak bu durum, sanayi devriminde de aynı şekilde cereyan etmişti ve hatırlamak gerekir ki dönemin yıpratıcı ortamına rağmen, sanayi devrimi insanlığa çok daha fazla zenginlik ve özgürlük getirdi.

Küreselleşme artık insanlık yürüyüşünün kaçınılmaz bir parçası. Yeryüzü, küreselleşme fırsatlarından yararlanmak için gerekli donanıma sahip olmayan ülke ve bireylerin marjinalleşmesine doğru ilerliyor. Bu süreçteki hedef, insanlık bu yeni hamleyi yaparken nimetleri azamileştirmek, külfetleri azaltmak olmalı.

Türkiye gibi ülkelerin ise bu konuda kat etmesi gereken çok mesafe var. OECD, bilgi ekonomisinin çerçevesini belirleyen 41 parametre belirlemiş durumda; fakat Türkiye bu 41 parametreden sadece 4 tanesine uyum sağlayabilmiş. Sanayileşmesini

04:55 Şarj Etmiyor

tamamlamış bir ülke konumundaki Türkiye'nin ciddi temel sorunları var. Okula gitme oranı ortalama 3,6 yıl, nüfusun yarısının sosyal güvencesi yok ve çalışanların % 95'i mesleksiz. Bu olumsuz şartlara, bir de küreselleşmenin yoğun rekabet koşulları eklendiğinde, sosyal hayatta büyük güçlükler ortaya çıkabilir. Ancak, bu güçlükler olmadıkça da gelişmenin motor gücü eksik kalır.

"Küreselleşmeyi kendi lehimize nasıl çevirebileceğiz, insanlığın bu yeni dönemecine nasıl katılacağız, özgürlüğü ve zenginliği birey bazında nasıl geliştireceğiz?" gibi soruları ileride çok daha fazla ve yoğun bir biçimde tartışmamız gerekecek.

6. BÖLÜM / Yeni Çağın Alametleri

Küresel ahlak arayışı, sanayi sonrası toplum yapısının oluştuğu günümüzde, insanların birbirleriyle ilişkilerini belirten etik kurallarının oluşumuna ilişkin bir arayıştır. Bu arayış şu soruları yanıtlamaya çalışır: Değişen kurallar, şartlar, sosyolojik yapı, insan ilişkileri açısından ahlakı üreten şey nedir? Yeni ahlak nasıl oluşuyor? Sanayi dönemi ahlakı çökerken sanayi sonrası dönemin ahlakı hangi temeller üzerine gelişecek? Yeni dönemde iktisadın, toplumun, anlayışın ve zihniyetin yapısı değiştiğine göre ahlakı ne oluşturacak?

Anti-Protestanlık Çağı

Protestan ahlak, esas itibariyle zamanı kullanma biçimi üzerinden anlaşılabilir. Ortaçağ'da zaman hep geçmişe yönelik tüketilir ve şekillenirdi. İnsanlar genel anlamda geçmişi yâd ederek yaşarlardı. Modern çağda ise, Protestanlığın zaman algısı ileriye yöneliktir ve bu nedenle tasarruf etme öne çıkar. Tasarruf burada sadece sermaye birikimi anlamına gelmez; zaman algısını ve zamandaki yaşam biçimini de geleceğe yönlendirir. Bu bakımdan, isteklerin tatmini anında gerçekleşmez.

Protestanlık bir kontrat üzerinde temellenir. Kapitalizmin, sanayileşmenin işleyişi ve devamlılığı, insanların birbirleriyle yaptıkları bir kontrata dayanır. Kontratın her zaman yazılı olmasına da gerek yoktur. Bir yerden bir mal alırken, onun nitelikli olmasını beklemek ve bu beklentiyi karşılamak da bir kontrattır. Protestan ahlakın önerdiği her davranış şeklinde bir tasarruf kontratı vardır.

Her şeyi ileriye bırakma, erteleme Protestan ahlakın davranış modelini oluşturur.

04:55 Şarj Etmiyor

Bugün gelinen anti-Protestanlık çağında ise, ileriye yönelik bir bekleme, emeklilik, erteleme, tasarruf, kontrat gibi bir ahlak yoktur. Daha ziyade gençlerde görüldüğü üzere, kontratın uzun vadeli bir birliktelik, anlaşma ve hedefe gitme özellikleri söz konusu değildir.

Bu yeni yapı, Protestan ahlakın oluştuğu sanayi toplumundaki anlayışın temel kriterlerini eritiyor. Bugün insanlar farklılaşmaya, yerküre üstünde hareket etmeye ve hayatı şekillendirmeye eskisinden çok daha yakın. Beyinsel buluşlar büyük bir zenginlik oluşturduğu için artık kimse bir ömür çalışmak istemiyor.

Düne kadar toprak, fabrikalar, sanayi, ulus-devlet öne çıkarken, bugün insan önemli hale geliyor. Beyinsel buluş en büyük zenginliği oluşturduğu için insanın bu kadar önemli hale gelmesi, toplumsal yapıların insan odaklı bir şekilde yeniden kurulmasını sağlıyor.

Gerçekten de çağın değişmesi, zaman ve mekân kullanımının değişmesidir. Bugün artık toprak, sınırlar, bayrak ve ırk gibi kavramlar zenginlik yaratmıyor ve toplumun ilerlemesini sağlamıyor. İlerlemeyi sağlayan şey, insanın yaratıcılığı olduğu için, daha önce ırk ve toprak üstünden örgütlenen yeryüzü, insan odaklı olarak örgütlenmeye başlıyor. Elbette anı anda tüketen, Protestanlık gibi, istekleri ertelemeyen anti-protestanlık çağının tahrip edici olduğunu iddia edenler var.

İnsanlar değişimden korkar. Kitleler her zaman yeni gelenden kuşku duyup mevcudu savunur ve gelmekte olanı geçmişin kavramlarıyla değerlendirirler. Buradaki "tahrip" algısı da tam da dünkü şartlanmalara, sanayi dönemindeki algılara göre oluşmuş durumda. Hâlbuki çağımızdaki değişim dinamiğine dikkat etmemiz gerek. Teknolojideki ve iletişimdeki değişimler gibi nirengi noktası olmayan kişiler, bu değişimleri algılayamaz ve gelişmeleri yozlaşma olarak görürler.

Öte yandan, gelmekte olan çağın kendini o kadar hızlı ifade edemediğini belirtmek gerekir. Eski düzen artık işlemiyor, ama yeni sistem de henüz tam manasıyla yerleşmiş değil. Bu cepheden bakıldığında, bugünkü dönüşümlerin bir kriz halini çağrıştırdığı bile söylenebilir. Esasen bu kitabın amacı da yeniyi okumaya çalışmak ve yeni çağa ilişkin öngörülerde bulunmak.

Yeni Çağın Uyum Sorunu

04:55 Şarj Etmiyor

1929'da büyük bir ekonomik kriz patlak verdiğinde işçiler, ürettiklerini satın alamaz hale gelmişlerdi. Sermayenin aldığı payla emeğin aldığı pay arasında öyle bir uçurum oluşmuştu ki, gelir dağılımında görülmemiş bir eşitsizlik oluştu. Bu durumun oluşturduğu muazzam şişme de ekonomiyi krize soktu. Bu krizden çıkmamızı sağlayan kişi Keynes'tir.

Keynes, o güne kadar meseleye sadece üretim penceresinden bakan anlayıştan, talebe dönük bir anlayışa yönelmiş ve arz yönlü bir iktisattan talep yönlü bir iktisada geçişi sağlamıştır. Üretimde bir sorun olmamasına rağmen, talep olmadığı için çöken yapının yeniden yola koyulmasının, talebin kışkırtılmasıyla sağlanabileceğini ileri sürmüş ve bu yaklaşım başarılı olmuştur. Talebin kışkırtılması ise, sosyal devletin doğumuna sebep olmuştur.

İnsanların, biriken malları satın alıp üretimi yeniden hayata geçirebilmesi için ücretler yükselmiş ve bu yolla, çalışanların alım güçleri arttırılmıştır. Bunun yanı sıra, izin hakları sağlanmış, emeklilik sistemi geliştirilmiş ve yaşam standartları, talebi geliştirmek için, daha yukarıya çekilmiştir. Bugün ise sosyal devlet yıkılıyor, çünkü artık emek ön planda değil. Artık zenginliği tanımlayan şey, meslekler değil, meslekleri de aşan bir yenilik ve yaratıcılık.

Bugün herhangi bir meslek sahibi olmak, toplumun tümüne yaratıcılığın sağlayacağından çok daha az bir katkı sağlıyor. Bir bilgisayar işletim sistemi, yeryüzünü ekonomik ve sosyal olarak öyle büyük bir değişime uğratıyor ki hiçbir meslek bunu sağlayamaz. Yahut Facebook'un getirdiği sosyal değişimin sonuçları, başka hiçbir meslek tarafından başarılamaz. Öte yandan, hiçbir meslek sahibi de bu ürünlerin yaratıcıları kadar çok gelir elde edemiyor.

Demek ki bugün öne çıkan, beyinsel dinamizmin esas olduğu bir üretim biçimi. Yeni çağda insanların geçmiş kariyerlerinin de bir anlamı kalmıyor ve ömür boyu eğitim kavramı öne çıkıyor. Dört yıllık bir üniversite eğitimi, bilgi çok hızlı bir şekilde arttığı için, artık yetersiz hale geliyor. Potansiyel değişimi kinetik hale getirmek için sürekli olarak kendimizi yenilememiz gerek.

Bunun sebeplerinden biri de, Keynesyen modelin artık geçerliliğini yitirmesi ve sosyal devletin yürürlükten kalkması. Bugün artık işçi sınıfının alım gücüne bir ihtiyaç

04:55 Şarj Etmiyor

yok. Rekabette, maliyeti düşürme esas alınıyor ve bunu yapmak için de, işçi sınıfının haklarını kısıtlayan bir mekanizma öne çıkıyor. Çatışmadan ziyade bir çözüm peşinde olan dünya, şimdi bunun nasıl aşılacağını araştırıyor.

Pazarın Genişleme İhtiyacı

Dünyanın geri kalmış coğrafyaları kalkınmadıkça, ne o bölgelerle ilişki kurmak ne de onları sisteme entegre etmek mümkündür. Afrika kalkınmazsa, sanayi sonrası devrim de rayına oturamaz demektir. Çünkü yeni çağ tam bir küreselleşme çağı olmak yolunda ilerlemektedir ve çağın en büyük derdi, çağa uyum aşamasında olmayan kitleleri kalkındırmaktır.

Nitekim sistem topyekûn bir kalkınmayı sağlamadan ayakta kalamaz. Örneğin Hindistan, Çin ve Brezilya gibi ülkeler kalkınmadan dünya kalkınamaz. Çünkü bu ülkelerin nüfusu o kadar fazladır ki dünyanın yaşam standardı, zenginliği onlar kalkınmadan bir üst düzeye taşınamaz. Bu kadar geniş hacimli ülkelerin yoksulluğu, dünyanın da dengesini ve istikrarını bozar. Bu nedenle küreselleşmenin en büyük hedeflerinden biri, başta bu yüksek nüfuslu ülkeler olmak üzere, dünyanın her bölgesini kalkındırmaktır.

Bu noktada Hindistan, Çin ve Brezilya'nın hızla kalkındığını görüyoruz. Bu bölgelerin orta sınıfları gelişiyor ve bu sayede sanayi sonrası devrim yerleşmeye başlıyor. Dünyadaki tüketim dengeleri de bu nedenle değişiyor ve bu durum, gıda krizi gibi sıkıntıların ortaya çıkmasına sebep oluyor. Bu bakımdan gıda krizi dünyanın gelişmesiyle bağlantılı bir sorundur. Yine de bu tür yeni pazarların yaratılması ve geliştirilmesi kaçınılmazdır.

Türkiye de bu yeni pazarlara dâhil ülkelerden biridir. Türkiye yeni dünyanın nimetlerinden yararlanmak istiyorsa, dış politikasında demokrasiyle, insan haklarıyla, piyasa ekonomisiyle bire bir özdeşlik kurmak zorundadır. Çünkü ekonomik kalkınmanın gereği aynı zamanda kalkınma ideolojisine ve felsefesine yakın hareket etmektir.

Ne var ki Türkiye toplumu olarak sanayileşme dönemini tam manasıyla yaşayamadığımız için, bu tür dönüşümlerin ne anlama geldiğini kavrayamıyoruz. Batı'nın bu geçiş sürecinde hangi aşamalardan geçtiğini ne yazık ki öngöremiyor ve

04:55 Şarj Etmiyor

yeni çağın dönüşümlerini de bu doğrultuda okuyamıyoruz.

İttihat ve Terakki döneminden bu yana, Türkiye'de siyaset bir tür böbürlenme ve kendini büyük görme propagandasıyla ayakta kalmaya çalışıyor. Sanki uluslararası sistemin etkileri olmaksızın bir gelişim sağlanabilirmiş gibi bir anlayış ortaya çıkıyor. Hâlbuki uluslararası toplam mal ve hizmet üretimi 57 trilyonken, Türkiye 600-700 milyarlık, yani %1'lik bir üretim yapıyor. Yüzde 1'lik bir gücün, bütün dünyayı yönetiyormuş gibi davranması tam bir ironidir. Bu, bir algı eksikliğinden ve çağı okuma zafiyetinden kaynaklanıyor.

Teknolojik Yenilik Çağı

Sovyetlerin 1917'de kurulmasından önce, kapitalist sistem teknolojiyi özendirmiyor, bu yüzden de teknolojik gelişim çok ağır ilerliyordu. Sovyetler Birliği ve ABD sonradan muazzam bir dünya egemenliği kavgasına girdiler ve bu kavganın bir boyutu da silahlardı. Kapitalizm için uzay araştırmalarının bir kârı olmamasına rağmen, silah konusundaki rekabet bir süre sonra uzayı fethetme kavgasına dönüştü. Bu uzay silahlanması, sonunda Sovyet sisteminin çökmesine sebep oldu, ama dünya kapitalizmini de değiştirdi.

Kapitalizm daha önce pazarı sonuna kadar sömürmeden, yeni bir buluşu ticarileştirmiyordu. Fakat Sovyetler Birliği'yle sürdürülen rekabet ve uzay savaşları, bu buluşları ihraç etme ve hızlandırma sonucunu getirdi. Sovyetlerin çökmesinden sonraki dönemde de bu durum devam etti ve kapitalizm yeni buluşları önlemek bir yana, önünü açmak ve anında piyasaya sürmek gibi bir yol izledi. Bugün her yeni buluş, bir öncekinin ölümüne sebep oluyor. Üstelik bu durum bir hayat tarzına dönüştü.

Teknolojinin bu kadar hızlı geliştiği ve her yeni buluşun bir öncekini hükümsüz kıldığı, en büyük kârın yeni buluşlarla elde edildiği bu yeni dönemde dünyanın ticari alanı da büyük bir değişim gösterdi. Yeni çağın en büyük özelliklerinden biri de, teknoloji gelişmediği vakit sistemin çökmesi. Bugün para kazanmanın temel aracı, yeni bir buluş yaratmak. Bu yüzden de yaratıcılıkta müthiş bir hızlanma söz konusu.

Araştırma-geliştirme (AR-GE) harcamalarının yüksekliği, buluşun ancak bütün dünyaya yayılınca kârlı hale gelmesi gibi durum yarattı. AR-GE harcamalarının

04:55 Şarj Etmiyor

finansmanı, ulus-devletlerin sınırlarının aşılmasını ve ürünün bütün yerkürede piyasaya sürülmesini gerektirmeye başladı. Sanayi sonrası toplumun pazarının, küresel bir pazar olmak mecburiyetinde olmasının nedeni budur.

Bu durum, her malın her yerde aynı şekilde yaşaması için bir standartlaşma ihtiyacı doğurdu. Bu standartlaşma, küreselleşmenin olmazsa olmaz koşulu haline geldi. Diğer taraftan, yaratıcılığı kışkırtmak için insanların farklılaşması da kaçınılmazdı. Sanayi devriminin öne çıkardığı benzeşme kavramı, yaratıcılığın öneminin büyük ölçüde artmasıyla birlikte farklılaşmayı da elzem kıldı. Sanayi döneminde, insanların devasa bir makinenin parçası olarak, benzeşmeleri gerekiyordu. Söz gelimi, eğitim de bu benzeşme kriteri üzerinden tasarlanmıştı. Oysa bugünkü üretim biçimi ayrışma üzerine kurulu.

Sınıfsal Dönüşüm: Ezilenler Öne Çıkıyor

Yeni çağın en önemli vasıflarından biri de insanın özgürleşmesi, yaşam sınırlarının ve davranış biçimlerinin genişleyerek değişmesidir. İnsanın özgürleşmesi tam da daha önce yeterince özgür olamayan, ezilmiş ve horlanmış sınıfların yukarı doğru çıkmasını sağlar. Yaklaşmakta olan bu çağın sosyolojik analizlerinde öne çıkan nokta, alt sınıf mensuplarının basamakları tırmanarak daha yukarı noktalara doğru yükselmesidir. Gerçekten de insanın özgürleşmesi, ezilenlerin öne çıkmasını gerektirir. Çünkü ileri teknoloji ancak toplumların zenginleşmesiyle geniş kitlelere ulaştırılabilir. Bu da herkesin iyi eğitim almasını, zenginleşmesini ve kaliteli bir talebin üretilmesini gerektirir.

Bu durum, ulus-devletin bittiği bir çağda hâlâ ulus-devlet bile olamamış, yoksulluğun hâlâ mevcut olduğu, insanlarının özgürlüklerinin gelişmesine izin vermeyen, totaliter bir diktatörlükte gerçekleşemez. Küreselleşme savunucularının insan haklarına, piyasa ekonomisine ve demokrasiye bu kadar önem vermesinin sebebi de budur. İnsan hakları olmadan demokrasi, demokrasi olmadan da toplumsal gelişme olmaz. Öte yandan, uluslararası ilişkilerde demokratik kanallar kullanılmazsa, silahlı çatışmalar ortaya çıkar.

Avlanmayan Avcı: Zamanın Ruhu

Küresel arenada kendilerine yer bulamayan ve hem av hem de avcı olan ülkelerin ve

04:55 Şarj Etmiyor

anlayışların aksine, zamanın ruhu ve tarihin temposu yegâne avlanmayan avcıdır. Zamanın ruhu öyle önemlidir ki Roma İmparatorluğu da dâhil olmak üzere, pek çok büyük devlet tam da zamanın ruhunu algılayamadığı için avlanmış ve sonuç olarak yıkılmıştır.

Zamanın ruhunun değişmesine Yüz Yıl Savaşları örnek verilebilir. Bu savaş, görünen yüzüyle, Fransa ve İngiltere arasındaki taht savaşı olarak kabul edilirken, sosyolojik olarak aslında ulus-devletlerin kurulmasını işaret eder. Bu bakımdan, tarihte ve günümüzde olup bitenlere tarihsel bir perspektifle bakmak kaçınılmazdır. Yeryüzünün nereye gittiğini görmek istiyorsak, değişime bakmamız gerekir.

Şu halde denilebilir ki uluslararası kamuoyu kendi halkının gelişmesini, bireyselleşmesini ve dolayısıyla dünyanın üretim biçiminin gelişmesini engelleyen ülkeleri diskalifiye edecektir. Dünün ulusal egemenlik kavramı bile bugün gücünü yitirmektedir. Devletin yekpareliği ve mutlak bağımsızlığı sona ermekte ve dünyadaki tüm unsurlar bağımlı hale gelmektedir. Bugün artık kutsal olan insandır; çünkü ulus-devletlerin iç ve dış egemenlikleri iflas etmiş, beyinsel kabiliyetin öne çıkması dolayısıyla gelişen insan odaklı yaklaşım hâkimiyetini ilan etmiştir. Bizde ise hâlâ birey olma, dünyanın bir ferdi olma, küresel vatandaş olma algısı gelişmedi. Oysa Said Nursi "İnsanı büyütseniz kâinat, kâinatı küçültseniz insan olur," der.

Tüketerek Var Olmak

Türkiye'deki insanlar da dâhil olmak üzere, dünya toplumlarının üretimden büyük oranda koptukları söylenebilir. Sanayi sonrası topluma doğru bir değişimin gerçekleştiği süreçte gelinen noktada, genç kuşaklar büyük oranda zamanın ruhundan etkilenmektedir. Türkiye bu büyük dönüşümün içinde tam manasıyla yer almamasına rağmen, toplum dünyanın bu yöneliminden kaçınılmaz olarak etkilenmiştir. Diğer taraftan, Türkiye'de 25 yaşın üstündeki insanların ortalama eğitim süresi 6,5 yıl ise, bu ülkede ciddi bir üretim yapılması imkânı yok demektir.

Bu dönemdeki bazı sorunlar üretimden kopmaktan kaynaklanmaktadır. Beyinsel buluş yapabilecek seviyenin çok altında olmamız, özellikle genç kitleler açısından hayatı çok zorlaştırıyor. Asgari ücret alamayacak durumdaki bir genç bile, böyle bir dünyada olağanüstü lüks bir yaşamı arzulayabilir. Bu durum, suç örgütlerinin içinde

04:55 Şarj Etmiyor

yer almak, gücünü negatif olandan üretmek, negatif olarak var olmak ve bu şekilde iyi bir yaşam sürmek gibi muazzam bir sapma ortaya çıkartır.

Oysa bugün dünyada var olmanın koşulu, yeni bir buluş yapmaktır. Bu yeni buluşu yapamayan bir kişi, sanayi dönemindeki kol gücü önemini kaybettiği için, arzuladığı kazancı sağlayamaz ve imrendiği yaşamla mevcut hayatı arasında somut bir uçurum oluşur. Hem eski sanayi döneminin üretim biçimini inkâr edip hem de yeni düzene ayak uyduramamak, hak etmeden elde etme, çalışmadan pay alma hedefini öne çıkarır. Sanayi döneminden kopup sanayi sonrası döneme geçememiş, Türkiye gibi nitelik sıkıntısı çeken, donanımı zayıf genç nüfusun en büyük sorunu budur: üretmeden çok iyi yaşama hayali. Bu da ancak ahlak tanımayan bir yaklaşımla mümkün olabilir.

Küresel Vicdana Doğru

Küresel vicdan, Türkiye gibi, sanayi toplumuyla sanayi sonrası toplum arasında kalan bir toplumda tam manasıyla anlaşılamıyor. Bu kitabı önemli kılan şeyin tam da bu olduğunu düşünüyorum. Çünkü küreselleşme süreci dünyada çok şeyi değiştirdi, değiştiriyor ve değiştirecek. Bu değişimleri iyi anlamak ve karar alma süreçlerinde bu değişime uygun hareket etmek durumundayız. Aksi takdirde, bize yolumuzu gösterecek başka aktörlerle muhatap olmak durumunda kalabiliriz.

Nitekim eskiden ulusal kamu değeri bir devletin vatandaşlarına zarar verdiğinde, uluslararası kamuoyu devreye girer, düzenlemeler yapar, önlemler alır, hatta caydırıcı cezalar verirdi. Kısmen günümüzde, ama büyük ölçüde yarın, küresel kamu değerleri zarar gördüğünde küresel otoriteler devreye girecek. Bu yeni küresel sürecin etkin ve adaletli işlemesi için küresel müdahale kararlarını alan ve uygulayan kurumların, kuruluşların kendi meşruiyetleri de çok önemli.

Bugün için bu meşruiyet meselesi tartışmalı olabilir, ama süreç bu doğrultuda, küresel müdahalelerin etkinliğinin ve meşruiyetinin artması yönünde işliyor. Uluslararası Ceza Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, "yeni NATO konsepti" gibi kavramlar ve kurumlar bu yeni "küresel vicdanın" somut icra unsurları olarak da okunabilir.

İnsan hayatının ve insani değerlerin korunmasının en büyük küresel kamu hizmeti

04:55 Şarj Etmiyor

haline geldiği günümüzde, küresel vicdan tüm dünyada bireyin mutlak bir şekilde en kutsal canlı sayılması üzerine inşa edilen bir kavram olarak boy atıyor. İnsan hayatı büyük bir hızla küresel bir kamu değeri haline geliyor. Türkiye de bu küresel değişime ayak uydurmak zorunda.

7. BÖLÜM / Bilgi Toplumu ve Bilgi Ekonomisi

Bugün, artık bir başkasını sömürmenin kârlı olmaktan çıktığı bir döneme giriyoruz. Büyük Batılı ülkelerin diğer ülkeleri sömürdüğü yönündeki tez artık güvenilirliğini kaybediyor. Bu tür okumalar sanayi döneminde ve ulus-devlet döneminde geçerli olabilirdi, ama bugün yeni buluşlar yapmak çok daha kârlı ve büyük ülkeler de bu yolu tercih ediyor. Maliyet ve üretim açısından, sanayi döneminin mantığıyla hayata bakmanın zenginlik yaratmadığı bir çağdayız. Bu çağda kâr elde etme, başkasını sömürmekten değil, icat yapmaktan geçiyor.

Bazı Marksistlerin kol gücünün sömürülmesinden bahsederken, bunu sınıfsal ilişki çerçevesinden çıkarıp, basit bir sömürü anlayışına indirgemeleri, Marksistleri dahi milliyetçi bir noktaya sürüklüyor. Dünyadaki bu büyük gelişmeler olurken, değişime ve ekonominin kendi mantığına Doğu-Batı, din-ırk-mezhep çatışması algısı ile bakmak ya da milliyetçi bir anlayışla yaklaşmak, çoğu zaman bir zihin tutulmasına neden olabiliyor.

Kimi zaman da "sömürü" kavramıyla, insanlığın ortak ilerleyişi birbirine karışabiliyor. Örneğin, elektriği bulan mucit ya da telefonu icat eden kişi bizi sömürüyor mu? İnsanlığın gidişatındaki ortak avantajları da dışlayan bir karanlığa düşmemek gerek. Bu bakımdan, insanlık kavramından kopmadan günümüze bakmak çok önemli. Para kazanma biçimi ve kapitalist sisteme yönelik eleştiriler, insanlık medeniyetine düşmanlık haline gelmemeli.

Üretim Biçiminin Siyasete Etkisi

Sanayi döneminde altyapının gelişmesi işçi sınıfının şekillenmesi, makineleşme, yatırım ve sermaye gibi unsurların bir arada bulunması gerekiyordu. Bu vasıflar, yerli bir sosyal kültürün eseri olarak gelişmemiş ise, toplum da ilerleme kaydedemiyordu. Fakat bilgi çağında öne çıkan, fiziki hammadde değil hizmet üretmek.

04:55 Şarj Etmiyor

Bilgisayar satmak, kurşun atmaktan kârlı hale gelince, dünya barış arar bir hale geldi. Öte yandan, silah lobilerinin kazancının topluma maliyeti o kadar yüksek ki bu durum yeni çağın teknolojilerini üreten insanların aleyhine bir hal almaya başladı. Bu nedenle silah gidecek ve onun yerine bilişim teknolojileri gelecek. Nitekim uluslararası sistem ekonomik olarak kazancını kaybettiği anda, kendisine zarar veren unsuru terk ediyor.

Küreselleşmeyle birlikte, toplumların tarihsel geri kalmışlıkları da zaman içinde son bulmaya yüz tutmak mecburiyetinde. Sosyolojik olarak, altta kalmışların öne doğru yürümeye başladıkları bir çağa girdik. Çünkü telefon ve elektriğiniz olduğu sürece, küresel çağa uygun bir üretim yapabilme kabiliyetiniz var demektir. Bu bakımdan Hindistan çok ilginç bir örnek oluşturuyor.

Büyük bir sefalete ve ürkütücü bir yoksulluğa rağmen, Kalküta bölgesi dünyada bilgisayar programcılığındaki en ileri yerlerden biri. Hindistan örneğinde görüldüğü üzere, toplumun genel gelişmişlik düzeyiyle, sanayi sonrası üretim biçimine katkı arasında bir irtibat yok. Elektrik ve telefonun, yani bilgisayar altyapısının olduğu bir yerde, üretimciler kendi ülkelerinin sınırlarını çok rahat bir şekilde aşabiliyor.

Elbette bu muazzam bir küresel değişimi de beraberinde getiriyor. Küreselleşme ekonomik olarak dar bir bölgeden çıkıp, geniş bir alanı etkiler hale geliyor. Bunun altyapısını da iletişim oluşturuyor; iletişim küreselleşmeyi kolaylaştırıyor ve hızlandırıyor.

Bilgi Toplumu ve Bilgi Ekonomisi

Eski ekonomi, yeni ve bilgi odaklı bir ekonomiye dönüşürken, üretim sürecinde yapısal değişimler yaşanıyor. Bu gelişmeler, yukarıda da belirtildiği gibi, ekonomik büyümeyi köklü şekilde etkiliyor.

Bu bakımdan, bilgi toplumu olmak ile bilgi ekonomisine dönüşmek arasında yakından bir ilişki söz konusu. Bilgi toplumundan bilgi ekonomisine geçiş, kısaca endüstriyel, sayısal ve altyapısal bir dönüşümü ifade ediyor. Bu anlamda, bilgi ekonomisi kavramının parametreleri bilgi ve entelektüel sermaye birikimi, bilgi iletişim teknolojilerinde gelişmeler ve yatırımlar, bilgi-yoğun inovasyonel ürün ve hizmetler, insan kaynağı birikimi, yeni meslekler, ağ örgüsü, dışa açıklık ve ağ

04:55 Şarj Etmiyor

toplumuna geçiş, yeni inovasyonların yarattığı kritik yoğunluk, kilitlenme etkisi, yayılma etkisi ve network dışsallıkları olarak sıralanabilir.

Bugün bilgi sermayesi ve entelektüel sermaye birikiminin ekonomik büyümedeki rolü, bilgiden bilgi üretme, bilgiyi işleme ve büyütme gibi temel kavramlar bilgi iletişim araçlarına yapılan yatırımlar ve insan kaynakları birikimine vurgu gittikçe artıyor. Eğitimin ekonomik büyümeye katkısı, üretim ve verimlilik artışı ilişkileri her gün daha fazla araştırılıp tartışılıyor. Türkiye'nin topyekûn görmezden geldiği İnsani Kalkınma Endeksi (HDI) eski ekonominin temel parametresi olan gayrisafi yurtiçi hâsıla artışının yerini aldı.

Yeni ekonomide refah artışının ve kalıcı büyümenin doğru ölçülebilmesi için, Paul Romer'in ortaya koyduğu içsel (endojen) büyüme modeli literatürde ciddi bir önem kazandı. Bu modele göre, sabit ve bağımlı değişken olarak eski ekonominin temel büyüme parametresi olan fiziksel sermaye, işgücü girdisi miktarı ve verimlilik artışına odaklı Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) ölçümleri, yerini yeni ekonomiye daha uygun UNDP'nin insan odaklı "İnsani Kalkınma Endeksi Parametresi"ne bırakması öneriliyor.

Katılımcı demokrasinin, temsili demokrasinin yerini alması da, bilgi ekonomisi ile paralel yürüyen sosyal dönüşümün tanımı olan bilgi toplumunun göstergesi olarak kabul edilebilir. Ayrıca, çalışan nüfus içinde yönetici sınıf ve bilgi işçisi sayısı ve toplumun eğitim seviyesi, bilgi toplumu ve yeni ekonominin göstergeleri arasındadır.

Sanayi sonrası toplumun bilgi toplumuna dönüşümü ile ilgili olarak, Durkheim'ın toplum tanımının önemli olduğunu söyleyebiliriz. Durkheim'a göre, mekanik dayanışmaya dayalı toplumlarda insanlar arası farklar azken, organik dayanışmaya dayalı bilgi toplumunda işbölümü, uzlaşma, birbirini tamamlama, birbirine bağlı, bileşik bir yapı, olgun iş ve meslek ahlakına dayalı organizasyon ön plana çıkar.

Max Weber ise sanayi sonrası toplum ile ilgili bürokratik akılcı toplumdan söz eder ve ona göre, yeni sistem tamamen rasyoneldir. Daniel Bell sosyal sınıfların gücünün bilgi sahibi olma seviyesine göre belirlendiğini ifade eder. Ayrıca, Bell'e göre, bilgi üretiminin organize edilmesi önemlidir ve bu organizasyon teorik bilgi çerçevesinde yapılır. Yani teori deneyden üstündür. Bell, buna göre bir toplumsal değişim şeması

04:55 Şarj Etmiyor

ortaya koyar.

Japon bilgi devriminin mimarlarından Yoneji Masuda bilgi toplumunda yenileyici teknolojinin öneminden söz eder ve temel üretim aracı olarak bilgisayarı işaret eder. Raymond Aron ise bilgi toplumu öncesinde, rasyonalizme dayalı bir sanayi uygarlığı evresinden bahseder ve bu evrenin yerini "Bilim ve teknoloji öncülüğünde gelişecek olan yeni bir düzen alacaktır," der.

Bilgi Ekonomisi

Son yirmi senedir "bilgi ekonomisi" ya da "yeni ekonomi" adı verilen bir kavramdan bahsediliyor. Fakat bu kavramı net bir şekilde tanımlayamıyoruz. Tanımlarımızda, bilgi ekonomisinin ya da "yeni ekonominin" karşısına, "eski ekonomi" diye adlandırılan başka bir kavramı koyuyor, ama aradaki farkı belirgin hale getirmeyi başaramıyoruz. Bu da yeni ekonominin neden daha çok zenginlik ve refah üreteceğini anlamamızı güçleştiriyor.

"Eski ekonomi" diye adlandırdığımız ekonomi, arabalar, makineler, çimento, demir-çelik, tekstil gibi ürünlerin dolaşımına ve bu ürünlerin üretimine dayalı bir ekonomiydi. Bu ekonominin, daha doğrusu bu ürünlerin ortak ve temel özelliği ise, üretimlerinde eski ekonominin temel direği "azalan getirinin" egemen olmasıydı. "Azalan getiri kuralı"na göre, bu ürünlerin üretimi için daha çok kaynak, girdi kullanıldıkça üretim artacak, ama artış gittikçe azalacaktı.

Ne var ki "yeni ekonominin" temel ürünleri bilişim ve iletişim teknolojisi ürünleri, internet, bilgi-işlem, telekomünikasyon araçları olarak ortaya çıkıyor. Bu yeni ürünlerin ve yeni ekonominin eski ekonomiden ayrılan en temel niteliği, bu ürünlerde ve girdi kullanımında "artan getiri kuralı"nın egemen olması. Bu ürünlerin üretiminde ya da bu ürünlerin girdi olarak kullanımında, girdileri artırdıkça üretim artıyor, ama artış azalmıyor.

Bu, dünyanın son yirmi senede yakaladığı en büyük dönüşüm. Eski ekonomi, azalan getiri kuralı altında insanlığı belirli bir zenginlik seviyesine taşıdı; ama bundan sonra artan getiri kuralı egemen oldukça refah ve zenginlik katlanarak artacak. 21. yüzyılda eski ekonominin ürünlerini üretenler, eski ekonominin girdilerini kullananlar nispi olarak geride kalırken, yeni ekonomiye geçişi daha süratli gerçekleştiren ülkelerde

04:56 Şarj Etmiyor

refah katlanarak artacak. 21. yüzyılda bilişim teknolojilerine yatırım yapan, bu alanda öne geçen ülkeler, artan getiriler nedeniyle daha fazla refah üretebilecek, yani daha güçlü, daha belirleyici olacaklar.

Nitekim bilgi teknolojileri alanında dünyanın borsa değeri açısından en büyük on firmasının dokuzu ABD firması: Microsoft (ABD), Apple (ABD), China Mobile (Çin), IBM (ABD), AT-T (ABD), Cisco Systems (ABD), Google (ABD), Oracle (ABD), Hewlett Packard (ABD) ve Intel (ABD).

İnternet alanında en yüksek ciro yapan beş firmadan dördü de yine ABD firması: Google (ABD), Amazon (ABD), Tencent Holding (Çin), Ebay (ABD), Yahoo(ABD).

Bilgisayar alanında da dünyanın ilk beş firmasından dördü yine ABD firması; Microsoft (ABD), Oracle Corporation (ABD), SAP AG (Almanya), Symantec (ABD), CA Technologies (ABD).

Telekomünikasyon dalında da ilk beş dünya firmasından ikisi ABD firması, ama birinci yine ABD'den: AT-T (ABD), NTT (Japon), Verizon Communication (ABD), Deutche Telekom (Almanya), Telefonica (İspanya).

Bilgisayar makinelerinde de en başta üç ABD firması geliyor: Hewlett Packard (ABD), IBM (ABD), Dell (ABD), Fujitsu (Japonya), NEC (Japonya).

Görüldüğü gibi, 21. yüzyılın refah üretecek sektörlerinde ABD'nin şimdilik büyük bir egemenliği var. Bu egemenliğin arkasında da başka büyük bir egemenlik yatıyor; o da ABD üniversitelerinin ve doktora programlarının mukayese edilmez üstünlüğü. Hangi yöntemle sıralarsanız sıralayın, birinci daima Harvard olmak üzere, ilk onda daima sekiz tane ABD üniversitesi bulunuyor.

İnsani Kalkınma

İnsan kalkınma paradigması milli gelirin artması veya azalmasından fazla bir şey olup, insanların tam potansiyelini açığa çıkartabilecekleri ve onlara kendi ilgi alanlarına ve ihtiyaçlarına göre, verimli ve yaratıcı hayatlar sürebilecekleri çevre koşullarının yaratılması ile ilgilidir. Çünkü insanlar milletlerin gerçek servetidir. Kalkınma insanlara değer verdikleri bir hayat yaşayabilecekleri seçenekleri genişletir ve bu, ekonomik büyümeden fazla bir şeydir. Ekonomik büyüme sadece bir araç olup, insanların seçeneklerini arttırmak adına önemlidir.

04:56 Şarj Etmiyor

Ancak bu seçeneklerin arttırılmasının temelinde, insan hayatı için daha fazla olanak sağlama düşüncesi yatmaktadır.

İnsani kalkınmanın sağladığı en temel olanaklar ise uzun, sağlıklı bir yaşam, eğitim-öğretime ve toplumsal hayata entegrasyon için gerekli kaynaklara erişim ile ilgilidir. Doğal olarak, insana sunulabilecek seçenekler sınırsız ve zamana göre değişkendir. Milli gelir ve büyüme rakamları bilgiye daha fazla erişim, daha iyi beslenme ve sağlık hizmetleri, daha güvenli geçinme, suça ve fiziksel şiddete karşı güvenlik, boş zaman ve dinlenme zamanlarının tatmin edilebilmesi, politik ve kültürel özgürlükler, sivil toplum örgütü aktivitelerine katılabilmek için araçlardır. Yani kalkınmanın hedefi, insanlara uzun sağlıklı ve yaratıcı bir hayat yaşayabilecekleri çevre koşulları yaratmaktır.

İnsani kalkınma yaklaşımı, 1980'lerin önde gelen kalkınma yaklaşımlarına yönelik eleştiriler neticesinde ve milli ekonomik büyüme ile insanların bireysel seçeneklerinin artması arasındaki ilişki varsayımı ile birlikte ortaya çıkmıştır. Pakistanlı ekonomist Dr. Mahbub-ul Haq, insani kalkınma paradigmasının formüle edilmesinde ve yeni bir kalkınma modeli alternatifinin üretilmesi ihtiyacının fark edilmesinde anahtar rol oynamıştır.

İnsani kalkınma açısından en merkezi olan ve güncel olarak işlenen temalardan bazıları şunlardır: Sosyal gelişim, bilgiye daha fazla erişim imkânı, daha iyi beslenme olanağı ve sağlık hizmeti. Ekonomik büyüme, eşitsizliği azaltma ve insani kalkınma seviyesini geliştirme açısından önemlidir. Verimlilik, insani kalkınma açısından büyüme, fakirlerin, kadınların ve diğer marjinalize edilmiş grupların faydalanması açısından, büyüme için kaynak kullanımı ve bu kaynakların bulunabilirliği açısından önemlidir.

Eşitlik, ekonomik büyüme ve diğer insani kalkınma parametreleri açısından önemlidir. Katılım ve özgürlük, demokratik yönetime kişiye özel yetki ile katılabilme, cinsiyet eşitliği, sivil ve politik hakların varlığı, kültürel özgürlükler, özellikle marjinal grupların hakları, köylü/kentli, erkek/kadın, yaş grubu, din ve mezhep, etnik köken gibi fiziksel ve zihinsel parametrelere bağlı olmaksızın katılım özgürlük imkanı önemlidir. Sürdürülebilirlik, gelecek nesiller için ekolojik, ekonomik ve sosyal koşullar

04:56 Şarj Etmiyor

açısından önemlidir. Ayrıca kadının ekonomik hayata katılımı da önemlidir.

İnovasyon ve insan sermayesi ilişkisini inceleyen modellere göre, genel insan sermayesi tecrübe derinliği, genişliği ve resmi eğitim ile ilgilidir. Özel insan sermayesi ise, genel insan sermayesi konfigürasyonuna ilaveten, girişimcinin teknolojik geçmiş bilgisi, piyasa bilgisi, müşteri bilgisi, yeni teknolojiler hakkındaki bilgisi, fırsat farkındalığı ile ilgilidir. Bağımsız girişimcilik hâlâ önemlidir; çünkü bu konudaki araştırmalara göre, küçük işletmeler radikal inovasyon üretmede daha başarılıdırlar. Harcamaları büyük firmalar yapıyor olsa da, cesaret, risk alma ve girişim kabiliyeti esneklikleri zayıftır.

Yine araştırmalar son 200 yıldaki inovasyonların arkasında hep bağımsız girişimciler olduğunu göstermektedir. İnsan sermayesi niteliği, buluş sezgisi için önemli bir unsurdur. Ayrıca iş tecrübesi derinliği, farklı piyasalar-arası tecrübe, fonksiyonel tecrübe, endüstriyel tecrübe, girişimsel strateji ve fırsatları değerlendirme açısından önemli insan sermayesi nitelikleridir. Tecrübe genişliği, girişimciliği etkiler ve daha fazlası daha iyidir. Derin ve geniş mesleki tecrübe, yüksek kurumsal eğitim, radikal inovasyonlar açısından daha önemli özel insan sermayesi nitelikleridir.

Teknoloji ve piyasa bilgisi farklı fikirleri bir araya getirme imkânı sağlar ve yeni teknoloji bilgisi, geçmiş teknoloji bilgisi, müşteri ihtiyaçları bilgisi, piyasaya ait geçmiş bilgisi ve en çok da teknoloji ön bilgisi yeni inovasyonlar için çok önemli özel insan sermayesi meziyetleridir. Araştırmalar ayrıca işgücü piyasası tecrübesi, yönetsel tecrübe ve önceki girişim tecrübelerinin, yeni girişimlerde bulunma ve olumlu sonuçlar elde etme ile anlamlı bir şekilde ilintide olduğunu göstermektedir.

Kapitalizm Sonrası Toplum ve Vicdan

Profesör Peter Drucker, *Kapitalizm Sonrası Toplum* adlı kitabının "Ulus-devletten Mega-devlete" başlıklı bölümünde, Türkiye'nin bugünkü durumuna da ışık tutan şu anlatımı yapıyor: "Politik yapı ve politikada da yeni bir 'post' döneme, egemen devletin sonrasına geçiyoruz. Bugünün yeni kuvvetlerini biliyoruz. Bunlar son dört yüz yıl boyunca politik yapıya ve politikaya hükmetmiş olan kuvvetlerden oldukça farklı küresel güçler. Yeni talepleri de biliyoruz ve bunların bir kısmını, hatta belki çoğunu formüle edebiliriz. Fakat yanıtları, çözümleri ve yeni bütünleşmeleri henüz

04:56 Şarj Etmiyor

bilmiyoruz. Sahnedeki aktörler, politikacılar, diplomatlar, bürokratlar, siyaset bilimciler ve yazarlar, hâlâ dünün terimleriyle konuşuyor ve yazıyorlar. Genel bir tavır almak zorunda oldukları için, dünün gerçeklerinden yola çıkarak ve dünün varsayımlarına dayanarak davranıyorlar."

Peter Drucker, ulus devletin nitelik değiştirme zorunluluğunu iki temel nedene bağlar. Bunlardan birincisi, ulus devletin artık "parayı kontrol edememesidir." Para hem elektronikleşti hem de ulus-ötesi bir nitelik kazandı. Para akışının kontrolü ulus-devletlerin boyunu çoktan aştı. İkinci temel neden ise, ulus-devletin artık enformasyonu da saptıramaması, kontrolden geçirerek istediği gibi yönlendirememesi. Ulusa söylenen yalanların doğrusunu, anında yabancı bir kaynaktan öğrenebiliyoruz. Para gibi enformasyon da yeni bir döneme geçti ve bu yüzden de çağ değişiyor.

Toplumun yapısıyla insanın yapısının özdeş olduğu bir döneme, insan odaklı bir çağa giriyoruz. İnsan yeniden yüceliyor ve bütün sistemlerin önüne geçiyor. Yukarıda da belirtildiği üzere, bunun sebebi eski ekonominin üretim faktörlerinin yerini inovasyonun alması.

Buluşlar, yani insan beyninin bulduğu yeni yaratımlar yeryüzüne yayılıyor ve her yeni buluş eskisini bir kenara iterek bütün pazarları ele geçiriyor. Öte yandan, böyle bir buluş kabiliyeti olan kimse rahatlıkla sermaye bulabiliyor. Çünkü artık sermaye sahibi olmanın önemi kalmadı. Bunun yerini yaratıcı bir fikir ve bir buluş sahibi olmak aldı. Artık insanoğlunun en önemli vasfı olan beyin yeni bir üretim faktörü olarak karşımıza çıkıyor.

Zenginlik üretebilen, bütün hayatı beyinsel bir yaratıcılıkla, inovasyonla ve buluşlarla şekillendiren insan her şeyin önüne geçiyor. İnsan kutsalların kutsalı olarak her şeyin önüne geçiyor. Dünya insanı her şeyden sakınır, gözetir hale geliyor. Artık insanı toplumun ve yaşamın en güzide yerine koyuyoruz.

Beyinsel faaliyetleriyle yenilik yaratan insan sosyal yapıyı yeniden kuruyor. İnsanın ortak değerleri, temel hak ve özgürlükler ve bireysellik öne çıkıyor. Oysa ulus-devlet döneminde insan, sermaye sınıfı kadar önemli değildi. Bugünse, sosyo-ekonomik sistemin özünü insan oluşturuyor. Bu yüzden de insanın özeliklerini içeren,

04:56 Şarj Etmiyor
Kitaplarım

önemseyen bir küresel yapılanmaya doğru gidiyoruz. Bu yeni oluşuma da "insan odaklılık" diyoruz.

Artık ırk ve toprak önemli değil. İnsanların farklı coğrafyalarda, farklı kültürlerde yaşıyor olması yaratıcılık açısından büyük bir avantaj haline geliyor. Bu yeni çağa uyamayan, eksik ritimle dans eden, değişimi algılayamayıp bu gelişmelere düşman olanların, yeni döneme ayak uydurması mümkün değil.

8. BÖLÜM / Küresel Vicdan ve Panhümanizm

Küreselleşmenin ahlaki sorunlarının, ancak yeni bir küresel ahlakla çözülebileceği düşüncesi, birçok çalışmanın konusu oldu. Bu çabalar "küresel etik," "dünya etiği," "evrensel etik" gibi kavramlarla ifade ediliyor. Bu kavram da Türkçeye genellikle "küresel ahlâk" olarak çevriliyor.

"Küresel etik," küreselleşmeyle ilişkisi sebebiyle, özellikle küresel problemlere yoğunlaşmış ahlâk çalışması olarak temayüz etmekte ve insanın saygınlığının ve biyolojik varlığının korunması amacını taşımaktadır. Küresel etik "bütün insanlığın iyiliği gözetilerek formüle edilmiş bir ahlâk sistemi" olarak tanımlanır.

İnsanlığı bir ideal olarak öne çıkaran ve hümanist bir karaktere sahip olan küresel etik, ekolojik problemleri, insan hayatını korumak üzere savaş karşıtlığını, bitki ve hayvanları korumaya yönelik ekolojik bilinci, yerlilerin ve göçmenlerin haklarını, ekonomi ve teknolojiyle ilgili ahlaki problemleri de kapsıyor. Bununla birlikte, küresel etik literatürü genel olarak üç temel meseleye değiniyor: İnsan hakları, çevre hakları ve kadın hakları. Küresel etik, bütün insanlığı kapsayan evrensel değer ve normlar aramakla birlikte, küresel sorumluluk fikrine de vurgu yapıyor.

Bugün, sanayi döneminden sanayi sonrası döneme geçişin yarattığı zorlu sorunlara çözüm olabilecek "Protestanlık" gibi bir tutkal yok. Kapitalizm aynı dine, aynı kültüre ve aynı estetik değerlere sahip, Avrupa gibi dar bir coğrafyada oluştu. Küreselleşme ise, çok ayrı dinlerden, kültürlerden, estetik değerlerden oluşan ve insanlığın ortak coğrafyası olan bütün yeryüzünde aynı anda şekilleniyor. Dünün kavramları, değerleri, ölçüleri yok olmuş, işlevsiz kalmış durumda.

Bu değişimler karşısında, herkeste belli bir şaşkınlık var. Bu şaşkınlığı bir an önce

%88 - Paragraf 433

04:56 Şarj Etmiyor

atlatıp, bu yeni dönemin imkânlarını ve zorluklarını ele almamız gerek. Küresel ahlakı ne üretecek? Küresel vicdanı ne yaratacak? İnsanoğlunun yaratıcı beyinselliğini besleyecek ve güvenceye alacak evrensel yapı nasıl kurulacak?

Sanayi döneminde insanları ahlaklı, üretken, çalışkan ve düzenli kılan Protestanlık değerleri yüzyıllar içinde tepkisel bir ortam yarattı. Artık Batı'da birçok insan çalışmaktan, tasarruftan, sistemli bir hayattan ve bugünden vazgeçme anlayışından hoşlanmıyor. Fakat buna alternatif olarak gelişmeye başlayan yaşam tarzının henüz bir ahengi yok. Üretilen alternatifler şimdilik tepkisel bir tavır olarak kalıyor.

Kitleler, sanayi döneminin üretim anlayışından, üretim yapısından ve üretim ahlakından uzaklaşıyor. Toprağın üretimdeki etkisi kayboldu, emeğin kutsanması aşıldı ve sermaye önemsizleşti. Ancak, sanayi sonrası dönemin üretim yapısı ve üretim ahlakı da belirgin değil. Bilgisayarlaşma ister istemez bir saydamlık getiriyor ve yalan söyleme ihtimalini ortadan kaldırıyor, ama Protestanlık gibi bütüncül bir yapı da kurulmuş değil.

Daha önce de sık sık belirttiğimiz gibi, beyinsel yaratıcılık ve birey odaklı bir hayata doğru ilerliyoruz. Aynı, tarımdan sanayiye geçiş gibi bugünden yarına geçişte de, Protestanlığın yerini dolduracak, insan beyninin yaratıcılık enerjisini ve potansiyelini yeni bir "sosyal çerçeveye" oturtacak, bütüncül bir öğretiye ihtiyaç var. Kapitalizm sırasında bu öğreti Protestanlıktı; peki sanayi sonrası dönemde bu öğretinin yerini ne alacak?

Küresel Vicdana Dair Birtakım İpuçları

Sanayi sonrası dönemde aklın ve beynin ön plana çıkmasına karşın, sözgelimi insan haklarının gerçekleşmesinde vicdanın da önemli bir rolü olduğunu vurgulamak gerekir. Esasen vicdan evrensel hukuk kuralları tarafından ifade edilir. Nitekim vicdanın arzu ettiği şey adalettir. Hukuk bilimi de temelde vicdan üzerine bina edilmiş bir ölçü mekanizmasıdır. Bugün itibariyle küresel vicdanın henüz oluşmamasının sebebi de, küreselleşmenin yeni bir hukukunun oluşmamasıdır. Belirtmek gerekir ki bugün yeni dönemin getirdiği değişimlerle ilgili karmaşa aşılmadı ve dengeler henüz yerine oturmadı.

Öte yandan, hukuka göre, insan bazı temel haklarla dünyaya gelir ve bunlar şahsa

04:56 Şarj Etmiyor

ait, devredilmez, vazgeçilmez haklardır. Buna rağmen, insan hakları fikrinin çoğu kez mevcut inanışlar, hukuk düzenleri ve siyasi güçle çatıştığını görüyoruz. Bunun aşılması için, öncelikle insanoğlunun insan olmaktan dolayı elde ettiği hakları savunmaya başlaması gerekir. İnsan haklarının yerleşebilmesinin ilk koşulu budur. Kendisine karşı özenli olmayan, kendisini kutsal kabul etmeyen, kendi yaratıcılığının ve üreticiliğinin farkında olmayan, bu anlamda kendisine saygı göstermeyen yığınların olduğu ülkelerde insan hakları hayata geçmiyor.

Dolayısıyla, bu durumu sadece yönetimler açısından değil, yönetilenler açısından da düşünmemiz gerekir. İnsanlar bu hakları talep etmedikleri, bu haklara doğal olarak sahip olduklarına inanmadıkları zaman, insan hakları hayata geçemez. Bu durum bir ölçüde toplumların gelişmişliğiyle, bireyin toplum içinde öne çıkması, bireyin kendi haklarına sahip çıkmasıyla ve insanoğlunun kendisine öz saygısı ve özgüveni olmasıyla bağlantılı.

İnsan En Yüce Değerdir

Daha önceki bölümlerde defaten tekrarladığımız gibi, küreselleşme ve insan haklarının gelişimi sanayi sonrasındaki ekonomik süreçlerle yakından bağlantılıdır. Bu nedenle, eski üretim biçimleriyle çalışan kişilerin insan haklarının dinamizmini yakalayamamaları olağandır. Bu dinamizmi yakalayanlar ise kol gücüyle yahut makinelerin bir parçası olarak değil, beyinsel yaratıcılığıyla çalışan kimselerdir. Çünkü beyin gücü insana sonsuz hareket kabiliyeti verir. Beyinsel yaratıcılık dünyanın en büyük zenginlik kaynağı olma aşamasına geldiğinde, insan hakları da çok daha farklı bir boyut ve önem kazanmaya başlıyor.

Hayatı, başka hiçbir canlıda olmayan insan beyninin faaliyetleri belirlediğinde, insan yeniden tanımlanmış olur. İnsan beyninin mükemmelliği her şeyin önüne geçer ve insanın kutsalların en kutsalı olduğu keşfedilir. İnsan haklarının öne çıkmasını ve insanı odak alarak yeni bir örgütlenmeye gidilmesini sağlayan da budur.

Öte yandan, insanların insan haklarından yeterince faydalanmadıkları durumda, bireysel gelişmenin sağlanması da mümkün değildir. Kendisini değerli görmeyen, kılmayan bir kimsenin insan haklarına sahip çıkması söz konusu değildir. Dolayısıyla, bu süreç insanların kendi bireysel varlıklarına daha fazla önem vermeleri, kendileriyle

04:56 Şarj Etmiyor

barışık bir ilişki içinde olmalarıyla bağlantılıdır.

Bu yüzden, insan kendini değerli addetmezse, yeni çağa yürüyemez. Yeni çağın özünde, hem insan beyninin sürekli yeni buluşlar yapması hem de o yeni buluşları yapan insanın çağdaşlarının, kendini değerli addetmesi vardır. Bu dönem, insanoğlunun eskiden gizli olan erdemlerinin ortaya çıktığı, insandan daha önemli hiçbir kavram ve tabunun olmadığı bir süreçtir.

Irkların Sonu: Panhümanizm

Bundan önceki bölümlerde ifade edildiği gibi, burjuva devrimi, ulusal bir pazara ihtiyaç duydu ki bunun yaratılmasının yolu, ırka dayalı bir millet anlayışının inşasıydı. Bu sebeple, XIX. yüzyılda aynı ırkı bir bütün olarak toparlama düşüncesi kışkırtıldı. Diğer ırklarda olduğu gibi, Osmanlı'da da Pantürkist akımlara rastlanıyordu. Osmanlı'da dine dayalı bakış ise, kurtuluşu aynı din etrafında buluşmakta görüyordu. Panislamist hareketler, ırka dayalı bir birliği hem kavimci hem de dar olmakla eleştiriyordu. Ne var ki burjuvazinin ekonomik üstünlüğü, ulus-devlet anlayışını daha etkin ve işlevsel hale getirdi.

Sermayenin değil, beyinsel yaratıcılığın zenginliğin kaynağı olmaya başladığı yeni dünyada, toplumsal örgütlenme de düşünce de değişmeye başladı. Sanayi sonrası yeni dönem, ırka dayalı ulus-devleti aşarak, insanların örgütlenme biçimi olarak aynı değerleri temel aldıkları bir küreselleşmenin dinamiklerini pekiştiriyor. Bu dönemin yeni ideolojisi de, insan odaklı bir örgütlenme ve yönetim zihniyetini içeren Panhümanizm olacak.

Yunancadan gelen "pan" kelimesi, "bütün" anlamını taşıyor. Hümanizm kelimesi ise Latince "insan doğası" anlamına gelen "humanitas"tan türemiş. Hümanizm genel olarak "insana ve insan değerlerine en büyük ağırlığı veren düşünsel yaklaşım" olarak tanımlanıyor. Hümanizma Rönesans'ın da temel düşünce akımı olduğundan, Panhümanizm'in kavram olarak yeni olduğunu söyleyemeyiz.

Kavramı ilk olarak, Fransız edebiyatının önemli isimlerinden Romain Rolland kullanmış. 1866'da doğup, 1944'te ölen Rolland'ın yaşamı da, deyiş yerindeyse bir Panhümanizm anıtı. Türkiye'de ise "Panhümanizm" kavramını Romain Rolland'ı kaynak göstererek ilk anan kişi Cemil Meriç olmuş. Ralph Borsodi ise 1963'te *Komünist*

04:56 Şarj Etmiyor

Manifesto'ya nazire olarak *Panhümanist Manifesto*'yu yayımladı. "Panhümanizm" kavramının, 2000'de yeniden hatırlanmasının sebebi de manifestonun yeniden yayımlanması oldu.

Ne var ki kavram şimdilik sadece felsefeciler, diplomatlar ve eğitmenlerce tartışılıyor ve hayatın içinde yerleşeceği somut zemin henüz tam netleşmiş değil. Panhümanizm konusunu tartışanlar, bugün daha ziyade hümanizm kavramı ile insan doğası arasındaki ilişkileri, yeryüzünü kapsayacak evrensel bir hümanist eğitimi ve hangi ülkenin bu kavramı hayata daha hızlı taşıyabileceğini araştırıyor.

Panhümanizm, dünyaya artık ulus-devletler üzerinden değil, küresel bir perspektifle bakmamızı gerektiriyor. Küresel vicdana tam da bunun için ihtiyaç duyuyoruz. Bütün dünyayı değiştiren ve yekpare olarak algılayan bir yönelim söz konusu olduğu için, ancak mevcut dinamikleri takip edebilen ve değişimlere ayak uydurabilen ülkeler küresel bir vicdanla Panhümanizm'i gerçekleştirebilirler. Bunun önkoşulu da küresel meselelere artık ulus-devlet mantığından vazgeçerek bakmak.

Panhümanizm'i daha yakından tanıyabilmek için, Panhümanistlerin yayımladığı manifestonun giriş bölümünden şöyle bir alıntı yapmak istiyorum: "Hümanistler, bu dönemin ve yüzyılın kadınları ve erkekleridir. Hümanistler daha önceki tarihi hümanizmi tanırlar ve sadece günümüzde merkez teşkil eden kültürlerden değil, değişik kültürlerin katkılarından da ilham alırlar. Dahası, bu yüzyıl ve binyılı geride bırakmış, yeni bir dünyada yaşamaya başlamışlardır. Hümanistler, geçmişlerinin çok uzun olduğunu ve geleceklerinin daha da uzun olacağını hissederler. Geleceklerinde bugünün genel sorunlarının çözülmesi için çabalamayı düşünürler. Hümanistler iyimserdirler, özgürlük ve sosyal ilerlemeye inanırlar.

Hümanistler, uluslararasıcıdırlar ve evrensel bir insan devletini arzu ederler. Dünyayı global olarak yaşayabildikleri ve hareket edebilecekleri bir yer olarak kavrarlar, tek biçimli bir dünya değil içinde çeşitlilikler barındıran bir dünya isterler. Çeşitlilik ile kastedilen; çeşitli etniklikler, diller ve görenekler, çeşitli fikirler ve özlemler, çeşitli inançlar, din tanımazlık veya dinler ve çalışmak ve yaratıcılıkla ilgili çeşitliliklerdir. Hümanistler; efendiler istemezler, ne patron ne lider ne de kendilerini başkasının patronu veya efendisi olarak görmek isterler. Hümanistler ne bir merkezileştirilmiş

04:56 Şarj Etmiyor

devlet ne de onun yerini tutacak başka bir yapı isterler. Hümanistler ne polis ne ordu ne de silahlı çeteler görmek isterler. Bununla beraber, hümanistlerin özlemleriyle bugünün dünya gerçekleri arasında bir duvar yükselmektedir. Artık bu duvarı yıkmanın zamanı gelmiştir. Bunun için dünyadaki tüm hümanistlerin birleşmesi zaruridir."

Saydamlık

Panhümanizm, vicdanı insana çok değer veren bir anlayışın etrafında şekillendiriyor. Bu yeni anlayışın oturması için somut bir zemin gerekiyor. Bu zeminin de, sanayileşmenin sınırlı coğrafya anlayışından ve Avrupa'da Protestan ahlak etrafında oluşan ahlaki değerlerden farklı bir perspektife sahip olması kaçınılmaz. Ben bu perspektifin önemli bir ayağının saydamlık olduğunu düşünüyorum.

Panhümanizm, insan odaklı bir anlayıştır ve vicdana dayanır. Küresel vicdanın en net ifadesinin ise saydamlık olduğu söylenebilir. Yeni çağda, her yerde etkin, yaygın, işlevsel bir küresel vicdanın varlığı da saydamlığa bağlıdır. Vicdanın her yerde etkin ve egemen olmasını sağlayacak olan şey saydamlıktır.

Artık hiçbir şey karanlıkta ve gizli kapaklı yaşanamaz. Bir anlamda, herkesin çırılçıplak, olduğu gibi yaşadığı ve birbiri tarafından görüldüğü bir dünyada yaşıyoruz. Ama bu dünya *Big Brother*'ın korkunç dünyası da değil. "Gelişen teknoloji sayesinde gözetleniyoruz," denebilir. Peki sistemin odağında zaten insanlığın kutsallığı varsa kim, kimi, neden gözetlesin? İnsan realitesinin saydamlık üzerine kurulduğu ve o saydamlığın yeryüzü vicdanıyla denetlendiği yeni bir çağ bu.

Buna "saydamlık" dememin sebebi, yalanın ortadan kalkması. Kimle konuştuğumuz, nerede bulunduğumuz, hangi bankadan para çektiğimiz artık biliniyor. Wikileaks örneği, devletlerin saydam olmayan yönlerini aşması bakımından çok önemli bir örnek. Dolayısıyla, belki de artık *Big Brother*'a yeni bir yorum getirmemiz gerek. Çünkü artık hayatın yeni koşulu ve vicdanın yeni ifadesi, *Big Brother*'dan korkmayacak kadar saydam olmak.

Saydamlık, insanlığı vicdansızlık yapamayacak bir hale getiriyor, çünkü vicdansızlık ancak karanlıkta yapılabilecek bir şey. Yeni teknolojiler ve iletişim, insanların karanlıkta kalan gizli yanlarını gözler önüne seriyor. Bu minvalde, insan odaklı bir

04:56 Şarj Etmiyor

örgütlenmeyle yeniden yoğrulacak bir çağa doğru gidiyoruz.

Bugün süregelen adaletsizliklerin ortadan kalkması için önümüzde uzun bir yol var. Hâlâ elektrik kullanamayacak derecede yoksul insanlar ve toplumda büyük bir eşitsizlik var. Öte yandan, bu adaletsizliği ortadan kaldırabilecek bir dinamik de hızla yol alıyor. Çin gibi düne kadar çok ciddi sıkıntılar yaşayan bir ülkenin orta sınıfı hızla gelişiyor. Hindistan kalkınıyor. Bunun gibi örnekler, bize dünyanın şu anki bütün hastalıklarının ve ıstırap verici halinin hızla dönüştüğünü gösteriyor.

İnsanların kendi potansiyellerini ileri düzeyde hayata geçirebildikleri, enerji kaynaklarının kimsenin kimseyi sömürmesine imkân bırakmayacak hale geldiği ve esas işlevin yeni bir şeyler bulmaya yönelik beyinsel faaliyet olduğu, insanın bireyselliğini özgürce yaşayıp arzularını hayata geçirdiği bir yapıyı arzuluyoruz. Bu yapının oluşumunda küresel vicdanın çok önemli bir yeri var. Küresel vicdanın ortaya çıkması ve güçlenmesi için ise, saydamlığa ihtiyacımız var.

Kapitalist sanayileşme sürecinin dinamikleri aşıldığı için, insanların yaşamı erteleyemeyeceği, anı anında yaşadıkları, çalışmanın değil, beyinsel yaratmanın esas olduğu bir dönemdeyiz. Tasarrufun değil, iyi yaşamanın öne çıktığı, bir makineleşme sürecinin değil, insanileşme boyutlarının esas alındığı bir dönem bu. Anlık tercihlerin bireyin kendi isteğine göre değişebileceği, arayışın uzun vadeli kontrata değil, günlük temponun ihtiyacına göre yenilendiği bir dönem. Sanayileşmede Protestanlık varsa, bugünkü yeni dönemde anti-Protestanlık var. Dünün deneyim odaklılığının yerini bugün saydamlık aldı. Dün toplum öncelikliyken, bugün insan ön planda.

Temel paradigmanın çok hızlı değiştiği bir dönemi yaşıyoruz. Protestanlık sadece Hristiyanlığın kendi içindeki sermayeyi kuşatan modern bir kesimi kapsarken, bugün hümanizma bütün insanlığı kapsıyor. Protestanlık yerelken, hümanizma evrensel bir hale geliyor. Protestanlık, sermaye birikimine yönelik bir kültürü içerirken, hümanizma insanlığın yükselmesini esas alan bir yapı olarak karşımıza çıkıyor.

Saydamlıkla birlikte devletlerin bilgiyi kendilerine saklayamadıkları bu aşamada, artık uluslararası kuruluşlar aracılığıyla devletler birbirlerini denetliyor. Artık vatandaşlar bilgi edinme hakkına sahip. Teknoloji de bu tür gelişmelerin olmasına imkân veriyor. Yalandan beslenenler bu durumdan hoşnutsuz olabilirler. Örneğin,

04:56 Şarj Etmiyor

Wikileaks'in nasıl bir rahatsızlık yarattığını biliyoruz.

Öte yandan, Panhümanizm bir dünya dinamiği olarak coğrafyanın, kültürlerin ve inançların üstünde yer alan bir gerçeklik olarak hayat buluyor. Buna göre, ister Müslüman, ister Hristiyan, isterse de Protestan olsun, küresel bireyin gayriahlaki davranması kabul edilemez. İnsanın kutsallığını yadsıyan bir düzen anlayışı, grup, cemaat ya da toplum içindeki kısıtlamalardan sıyrılmayı gerektiriyor. Öte yandan, vurgulamak gerekir ki hümanizmayla dinler kesinlikle çelişmiyor. Yalanı serbest bırakan bir din olabilir mi?

SONSÖZ

Vicdan çoğunlukla bireysel bir şey olarak algılandığı halde, kavramın tanımı bu algıyla çelişir. Vicdanın, "kişinin doğru ya da iyi olanı yapma doğrultusunda gelişmiş bir zorunluluk duygusu çerçevesinde, kendi davranışlarını, amaçlarını ve karakterini ahlaki açıdan değerlendirmesini sağlayan psiko-kültürel yapı" olarak tanımlamıştık.

Demek ki psiko-kültürel ortam, vicdan algısını da belirliyor. Zaten tersi olsa, insanlığın macerası, insanı şaşırtan garipliklerle seyretmezdi. Hümanizma gibi, "insanı en yüksek değer" kabul eden bir anlayıştan "ırk üstünlüğüne" dayalı dünya savaşlarına sürüklenmezdik. Bu savaşlar ve ulus-devletlerin hastalıkları insanlığa büyük bir zarar vermekle kalmadı, aynı zamanda vicdanı da dumura uğrattı.

Bugün teknolojik gelişmeler sonucunda "insana" odaklanmak mecburiyetinde olan küreselleşme çağındayız. Sosyo-ekonomik ve psiko-kültürel yapı, yerküre çapında değişme sürecinde. Bu süreçte ister istemez vicdan da küreselleşecek.

Kitabın hemen başlangıcında da söylediğimiz gibi, küreselleşme teknolojik olarak kendi altyapısını oluşturdu, ama kendi "küresel birey"ini ve "küresel bilincini" ve dolayısıyla "küresel vicdan"ını henüz yaratamadı. İnsanlar hâlâ sınırları içindeki gelişmelere daha fazla önem veriyorlar. Bu tepkilerini de ulus-devlet anlayışı ve vicdanı belirliyor.

Küreselleşme henüz "küreselleşen bir duyarlılığı" yaratamadı ve "insan"a odaklanan, her şeyin üzerinde ona değer veren bir noktada değil. Eski dönemin hipnozları tam manasıyla ortadan kalkmadı. Yeni dünya, kendi şartlarını ve vicdanını yavaş yavaş oluşturuyor. Tam da bu noktada, küreselleşme bütün dünyayı kendi ilgi

04:56 Şarj Etmiyor

ve duyarlılık alanı olarak gören "küresel birey"e ve onun "küresel vicdan"a ihtiyaç duyuyor.

Öte yandan, üretim tarzının, üretim ilişkilerinin ve güçlerinin değişimini kabul etmekte zorlanan ve dünyanın kötüye gittiğine inanan bir anlayış da gücünü koruyor. "Neoliberal" bir dünyanın ahlaksız ve vicdansız olduğunu ve bu bakımdan "küresel vicdan" kavramının sadece bir hayal olduğunu iddia eden bir kesim var.

O halde şu soruyu sormamız gerekir: Toprağın, sermayenin ve emeğin toplumdaki rolünün etkisizleştiği, "beyinsel buluşlar"ın zenginliğin kaynağı olduğu bir dünyada "insan" güçlenir mi, etkisizleşir mi?

Sermayenin değil, beyinsel yaratıcılığın zenginliğin kaynağı olmaya başladığı yeni dünyada toplumsal örgütlenme de, düşünce de değişmeye başladı. Sanayi sonrası yeni dönem, ırka dayalı ulus-devleti aşarak, insanların örgütlenme biçimi olarak aynı değerleri temel aldıkları bir küreselleşmenin dinamiklerini pekiştiriyor.

Teknolojik gelişme aynı zamanda yalanı ortadan kaldırıyor ve yaşamı saydamlaştırıyor. Tüm dünyada insan öne çıktıkça, ister istemez, sadece insanın iyiliğine endeksli bir küresel vicdan da ortaya çıkacak. Bu dönemin yeni ideolojisi de insan odaklı bir örgütlenme ve yönetim zihniyetini içeren Panhümanizm olacak.

Ulus-devlet mantığı ve sanayi dönemi ideolojisiyle, yeni ve bilmediğimiz bir çağı anlamaya ve yargılamaya çalışıyoruz. Yani "yeni" olanı, eskinin değerleriyle anlamaya çalışıyoruz. Tüm bunların ayırdında olduğum için, küresel vicdan konusunda akıllarda bazı sorular oluşacağını tahmin edebiliyorum: "Küresel vicdanla küresel çıkarlar çatışmıyor mu?" benzeri sorular bunlar.

Gerçekten de dünyanın "nereye gittiğine" bakmayıp, sadece bugünü, üstelik de sanayi dönemi anlayışıyla değerlendiriyorsanız, yani trendleri okumuyorsanız, bugünkü tablo elbette sizi kötümserliğe itecektir. Eski anlayışın çıkar kavgaları ve güçlünün hukuku da insanları ümitsizliğe sevk edebilir.

Fakat bu çalışmada vurgulamaya çalıştığımız gibi, teknolojik ve sosyolojik yapı ile birlikte, çıkarlar ve kurumlar da değişiyor. İnsanları ve ülkeleri sömürerek zenginlik elde etme dönemi bitiyor, petrolün tahtı sallanıyor, silah ticareti üzerinden dünyayı kana boğmak bilgisayarlaşmanın nimetleri karşısında anlamsızlaşıyor. Bu koşullarda

04:56 Şarj Etmiyor

emperyalizmin, kapitalizmin eski saltanatı sürebilir mi?

Küresel vicdanın seküler bir ahlak anlayışını mı öne çıkarttığı yönünde soruların da öne çıkacağını tahmin ediyorum. Şöyle yanıtlamaya çalışayım: Kapitalizm coğrafi olarak sınırlı bir bölgede ortaya çıktı ve ahlakını Protestanlık üzerinden oluşturdu. Oysa küresel vicdanın dinamikleri çok daha farklı. Kapitalizmin ahlakı yerel ve sınırlı iken, küresel vicdan, ahlak kodlarını tek bir mezhep ya da dinden alamayacak kadar geniş ve yaygın bir süreç.

Öte yandan, Newton fiziğinin dünyayı bölerek okuduğunu ve insanı "ruh" ve "beden" olarak ikiye ayırdığını belirtmek gerek. Toplumsal yaşam alanlarını da bu okuma üzerinden değerlendiren Newton fiziğinin artık geride kaldığını ve içinde bulunduğumuz "kuantum çağı"nın insanı ve dünyayı bölerek değil, bir bütün olarak algıladığını hatırlamalıyız. Dolayısıyla bugün ahlakı da, vicdanı da insanı bölünmez bir bütün alarak algılayarak oluşturmak yolunda ilerlememiz kaçınılmaz.

Daha önce de vurguladığımız gibi, hem küreselleşme hem de doğmakta olan "küresel vicdan" sürecinde, hem büyük engeller hem de gidilmesi gereken uzun bir yol var. "Tüketim toplumu ile küresel vicdan kavramı arasında bir çelişki yok mu?" sorusu bunu işaret eden sorulardan biri.

Henüz "insani" bir yaşamın tüm yerkürede egemen olamadığı açık bir gerçek. Bir yanda garip bir tüketim çılgınlığı, diğer yanda insanın kanını donduran bir sefalet hüküm sürüyor dünyada. Post-kapitalizm dönemine geçinceye kadar da, bu utanılacak manzara sürecek gibi görünüyor. Fakat küreselleşme insanın insanı sömürmesinin kârlı olduğu dönemi bitiriyor.

Aşırı kapitalizm dönemi, insanı sömürerek kan ve gözyaşı üzerinden servet kazandırıyor ve adaletsizliği sürdürüyordu. Oysa artık üreticiler, Mısır'da günlük 2 dolar ile geçinen çaresiz bir insana lüks tüketim ürünlerini satamayacaklarını biliyorlar. Artık açık ki post-sanayi dönemi, insanın sürekli gelişmediği bir ortamda iflas eder.

Bu realite karşısında şöyle bir soru tabii ki çok anlamlı: "Kuzey ile Güney, Doğu ile Batı arasındaki ekonomik ve sosyal eşitsizlikler küreselleşmenin dünyanın sadece bazı yerlerine nüfuz edebildiğini göstermiyor mu?"

04:56 Şarj Etmiyor

Gerçekten de bu yeni çağın en büyük sorunu, yeryüzünü eşit ve gelişmiş bir köy haline getrime mecburiyeti karşısında çektiği sıkıntılardır. Değişen çağın temel problemi budur. Ne var ki bu tabloyu değerlendirirken, 1750 dünyasını, sanayileşme sürecindeki insanı bezdiren çileleri de göz önünde bulundurmak gerekir

Küreselleşme karşıtı hareketlerin dinamiğinde de, bir yandan "gelene" karşı olan kuşku, diğer yandan "gelen" karşısında tutunamamak kaygısı var. Mevcut eşitsizliklerin yakıcılığı da cabası.

Ama unutmayalım: "Küresel vicdan" bu sürecin hızla aşılması, toplumsal ve küresel eşitliğin mutlak tesisi ile varlığını güçlendirecek ve "küresel vicdan," oluşumunu mutlaka şekilde tamamlayacak. Bu konudaki umutlarımızı korumak ve çabalarımızı artırmak durumundayız.

Sadece ve sadece insana ayarlı, sadece ve sadece insana endeksli, sadece ve sadece insanı duyan "küresel bir vicdan"a ihtiyacımız var. O halde "küresel vicdan" da hepimizin vicdanına nihai olarak yerleşmek zorunda.